

83.3(2-AVT)
K 532

TÖRÖЛ JEP

3

ТӨРӨЛ ЖЕР

**Класста эмес ле алдынан бойы
кычыраына керектү бичик
3-чи класска**

*Горно-Алтайский автономный областьтын
албаты үредүзинин бөлүги јөптөгөн*

**Төртјылдык үредүлү баштамы
школдын бичиги**

**АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БӨЛҮГИ • 1988**

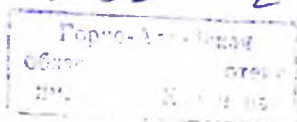
ББК 83. (2 — Алт.) я 721.

8 с (Алт.) (075)

~~С 145~~ К 538

Бичикти Роза Яковлевна Садыкова тургускан

1085 ✓ 2

С 4306020300 — 004
М138(03)88 — 88

© Горно-Алтайское отделение Алтайского
книжного издательства, 1988

Төрөлистин ар-бүткенин ле өзүмдерин чеберлеери ле корыыры.

ЧАЛКАНЧАК.

Л. Бурцева, А. Цветов.

Надя Дроздованын бу ак-жарыктын алдында коркыган немези жангыс ла чалканчак болды. Чалканчактын бир де айрызы ого арсланнан коркышту деп билдирет. Арсландар ла карагулалар кайда да ыраак Африкада деп, Надя жакшы билер. Чалканчак дезе айылдардын жанында ла өзүп жат. Чалканчак балдарды кетеп алган чылап, оорды суунын жарадында, айылдардын жанында, жуукаларда чагатын. Ажарынбай жүрзеге, чалканчактын чакканынан кажы ла алтамда ыйлаарга келижет. Надянын чалканчакты көрөр күү-

ни жок болгон. Ол керегинде кем де билбеген. Ол жажыт болгон. Же ол жанынан удабай ла балдар билип алган.

Бир катап октябрияттардын группазына Надянын аказы Вовка келген.

— Слердин кемигер колхозко болужар күүндү? — деп, Вовка октябрияттардан сурады.

— Мен — деп, Надя кыйгырды.

Вовка мендебей, классты аяктап көрөрдө, ончолоры колдорын көдүрүп алган отургылады.

— Жакшы! — деп, ол балдарды мактады. — Ончогорго иш табылар.

«Меге де иш табылар болбой!» — деп, Надя санат.

Ол узактан бери бойынын колхозына тузалу кандый-кандый иш эдерге амадаган. Же кандый иш эдер? Вовкага не болзын, ол пионер. Пионерлерди колхоз ичинде кайдаар ла божодып жат: тракторлор ремонтотурган мастерскойлорго, мал өскүрер фермаларга. А октябрияттар? Надя бозуларды да азыражар эди. Фермага оны канча ла катап божоткылаган. Бозуларды бир ле эмеш көргүскилейле, оноң жандыргылап турулар.

— Жаанап алзан, келерин! Эмди жан.

Надя айлына анайып жанып келетен. Эмди дезе Вовка ологорго бойы иш берип жат.

— Быжыл бистер, пионерлер, колхозко суугуштын балдарын азырап береечи болгоныс — деп, Вовка куучындайт. — Бу бистен жаан улустарга болуш болор. Анайда ол бистин берген күчибис болор. — Вовка октябрияттарды база катап аяктап көрөлө, анан ары мынайда айтты: — Суугуштын балдары жакшы өссин

деп, бис слерге јаан учурлу јакылта берип јадыс: витаминдери көп азыралды — чалканчакты јуунадыгар.

Керек мындый болорын Надя сакубаган. «Чалканчак» деген сости угала, онын алдына кем де чалканчак чачып ийгендий, ол өрө секирип чыгала, онон тыркуража берди.

— Чагып турган тагманы мен оны канайып јулатам? — деп, ол чочыган ўниле унчукты, је Вовканын соок көстөрине көргөн бойынча, унчукпай барды.

Эртенгизинде балдар школго чалканчакту келдилер. Олор оны сумказына, таарларга, баштыктарга сугуп алала, экелдилер. Јаңыс ла Надя куру келди.

— Чалканчактан коркып турганда, кандый октябренок болотон! — деп, Вовка каарып айдала, колыла чөкөгөндү јангып ийди.

Надя айлына јаңыскан кунукчыл јанып келеле, адазынын меелейин ле пыймазын кийип алала, онон нени де айтпай, кайдаар да јүре берди.

Эртен тура ол школго ончолорыла кожо барды. Онын колында бир јаан тудам чалканчак болгон. Ол чалканчактарды бойынан ырада тудала, апарып јатты. Је андый да болзо, ол эмди чалканчакты кызыл колыла тудуп алган барып јатты.

Октябраттардын јүрүминен нени билип алдын?

УУЛЧАКТЫҢ КУУЧЫНДАРЫНАҢ.

Токпок жаак.

А. Ередеев.

Бистин жайлу тен жиилексип, мөтсип жадар. Адам-нын туткан алты толықту агаш айлы изүде сеп-серүүн, жут күнде ыжык. А энгирде кой терези тонго оронуп алала, түндүккө көрүп жатса, кандый жакшы! Жылдыстар очокко тамчылап тургандый. Тышкары «Токпок жаак, токпок жаак!» — деп, кандый да куш эдер. Ол кушка эмеш ачына беретем. Менин жаагым кыпкызыл, боп-бошпок. Танма түште ойноп жүреримде,

байла, көрүп алган болбайсын. Айса энирде жажынып ойноорго кычырып турган. «Токтой уул, Токтой уул!» — деп кычырган болзо, ойноорго чыгар да эдис.

Ок-саадак эдип алала, оны адарга андагам да. Түште ол көрүнбес. Бир катап уйуктап жадала, энем-нен сурагам:

— Энем, кандый да куш мени энир кирзе ле, «Токпок жаак, токпок жаак!» — деп шоодып жат. Онын бүдүжи кандый не? Эрген ок-саадагымла адып саларым.

Энем араай каткырды. Онон бир эмеш сананып, айтты:

— Озо-озо чактарда Арслан деп бай журтаган де-жет. Койлорын көп кулдар кабырган. Эң ле кичинек күдүчининг ады Амыр болгон. Кийгени — жаргак тон, жигени — ачу курут. Бир ле кичинек жастыра этсе, бай өскүс уулчактын жаагына тажып, корболо чыбыктай-тан. Амырдын эки жаагы тижик, жарды сорбулу жүрө-тен. Эки көстинг жажын күн кургадып, күчи жетпейтен.

Жаскыда ол койлоп жүреле, бир кураан жылыткан эмтир. Арка-тууны үзе бедреген, же кураан кайда да жок. Арсланнын айлына ойто канайып жанар! База ла токпок, тажылган.

Уулчак өксөп-өксөп, Алтайынан мындый болуш сураган:

Алтайым, учатан
Ай канат бер?
Жаш бойыма, тууларым,
Жайым жүрүм бер?

Анайып ла ийерде, таштын алдынан суп-сур ар-жан суу сыксылып чыгып келген. Амыр онон амзап ичкен. Ол ло тарыйын уулчак боро куш боло берген. Онон ло бери ол малчылардын жайлуларына энирлер

сайын учуп келет. Бойынын соктырып жүргенин эске алынып, «Токпок јаак, токпок јаак!» — деп эдер болгон.

Энем унчукпай барды. Ол бүгүн ыраак таскылда койлогон, байла, тын арыган. Мен де койу үргүгө бастырдым. Түш жеримде ол кушкаш мөшкө отуруп, талбынып-талбынып ийерде, уулчак боло берди. Мени ол кожо ойноорго кычырат. Саадагымды чачып ийеле, ого удур жүгүргөм. Бу тушта ойгоно чарчагам.

Тан адып келтир. Ичим чым эдип, ол көөркий кушкаш керегинде жылу-жылу санангам...

Солонгынын өңдөри.

Же, балдар, качан да жажыл агаш-ташту Алтайда сүреен јилбиркек Казар деп атту кичинек күчүгөш јуртаган эмтир. Онын кулактары талбак, тамаштары дезе тарбак. Менин көстөрүм курч, тумчугым јыткыр деп, ол кезик ан-куштарга мактанып та ијетен. Качан куйругын белине тегерийте салып алганда, көрөргө дө јараш. Онон күлүктин тен јыткыры да сүрекей. Чала талтайа туруп, чертик тумчугы тырын-тырын эдип, кейди јыткарып ијзе, јелип бараткан јолын тургуза ла таап ијер. Чындап, балдар, ол качан да көнү јелип барбас јанду. Јолой кандый бир ташты эмезе јырааны јыткараар. Кезикте өскө ийттер токтогон јерди айлана јелип, тура да калардан айабас. Баш ла болзын, бу јер-телекейдин үстинде онын ла јилбиркебес немези јок болор.

Бир катап ол ан-куштарла таныжарга агаш аразына борон-борон эдип барды. Тумчугынын бажы каран-каран көрүнүп, койу өлөңди ырып, јыткарып ту-

рат. Бир қандый да кынгылдап турар, көскө дө кө-
рүнбес неме онын тумчугынын сыранай ла үйдинен
тиштеп ийген. Ух! Ачу деп неме коркышту! Тиштен-
кей, шокчыл танма, карын, томонок болды ба, је ол
до эмес болзо, тиштенкей курт-конгыстардын бирүзи.

Казар шак мынайып жемзенип јелип жүргенче, тын
јааш келди. Күчүгеш кынзып ийеле, борсыктын эски
ичегенине кире конды. Је мында јыт деп неме сүреен,
борсык танма бого та нени эткен, та нени јиген. Ка-
зар ичегеннен бышкырыктап чыгып келзе, јааш айа-
зып, күн күлүмзиренип турды. Куштар аайы-бажы јок
чуркуражып тургулайт.

Тенгериде дезе жүзүн-јүүр өңдү солонгы туру. Күчү-
геш бажын јайкап, солонгынын өңдөрин тоолоп, сүү-
нип кыйгырды:

— Јаражына-ай, јаражына-ай! Кандый будук јок
деер! Јажыл да, сарызы да, ногоон-чанкыр да бар!

— Акыр, акыр, күчүгеш! «Јараш, јараш» деп кый-
гырып турарында, кызыл өң кайда? — деп, кызыл-
гаттын төзинен чыгып келеле, чаап сурады.

— «Кызыл» дедин бе?... Ол неге түнгей неме? —
Казар кайкай берди.

— Солонгыны јазап ајыкта! — деп, чаап айтты.

Күчүгеш бажын ары-бери јайкап, узак ајарды.

— Јок, чаап, мен јажылды, чанкырды, сарыны,
көкти ле оноң до өскөзин көрүп турум. Анда кандый
да «кызыл» јок — деп, ол чала чугулданып чыкты.

— Слер, ийттер, эт јиирге сүүп јадыгар, је кызыл
өңди таныбас эмтиреер. Анайып энем чын айткан
болтыр — деп, чаап айдала, агаш аразына кире берди.

«Чын эмеш пе?! Оны мен канайып билбегем... јок,
јок туру, «кызылды» түнгей ле көрөрим. Јаңыс ла со-

лонгыга жууктап алар керек» — деп, Казар сананып, ичкери желип ийди.

Je кайдан андый болзын! Күчүгеш солонгыга жууктап болбойт. Көрзө, ол ыраак жокто ло көрүнөр, једип барза, — оноң ары энгилип калган турар. Казар сүрүжет ле сүрүжет, је ол дезе ого јетирбейт. Ийдичек солонгы чочыйла, тура берер болор бо деп, үрүп те көргөн...

— Эй, күчүгеш, кемди сүрүжип јадын? — деп, сары чечекте отурган өлө-чоокыр көбөлөк кыйгырды.

— Солонгыда «кызыл» неме бар дежерде, оны көрөйин деп.

— «Кызыл» дединг бе? Көрзөң, ол солонгынын үстиги кырында туру не.

— Көбөлөк, ол «чанкыр» өңнин јанында ба?

— «Чанкыр?..» Ол не андый?.. Мен андый өң билбезим, карындаш. Солонгы меге сары-кызыл болуп көрүнөт.

— Бач ла де! Сениле куучындаш та јок турбай — деп айдала, Казар тамажыла јангып, оноң ары јелип ийди. Солонгы дезе там ла ырайт, айдарда, күчүгеш сыр манга көчти.

— Ийдичек, ийдичек, бу сен кайдаар солыктап, мантап браадын? — деп, көгөөн коолоп сурады.

— А не, солонгыны тудала, «кызыл» өңди көрөргө.

— Оны, күчүгеш, мынаң ла отурала көрүп албай. Ол сары будукка коштой туру. Ногоон.

— Күрөң өңнин алдыгы јанында ба?

— «Күрөң?..» Ол неге түңей неме, ийдичек?..

— Je андый болзо, сениле де эрмектеш јок турбай — деп, Казар чөкөп айтты.

Күчүгеш куйругын белине тегерийте салып, оноң

ары барды. Солоңы там ла ырайт, ого јетирбейт.

— Баш ла бол! Күш! Баш ла бол! Күчүгеш, бу не јүткүш? — деп, күнге көзи кылбыгып, үкү унчукты.

— Солоңыны тудуп алайын деп. Ух, онын јаражы сүреен дезен, үкү? Јажыл-сары, көк-чанкыр, но-гоон јолдорлу! Је јаңыс ла кызылы меге көрүнбейт — деп айдала, Казар отура түшти.

— Акыр, акыр, неме-неме дейзинг, ийдичек? Нени де ондобой турум. Андый немелерди качан да көрбөгөм. Түн болгон болзо, слер, күчүктер, билбес эки он көрүп јадым. Олордын јаражын, јаркындузын не дейзин! Улус оны «ултроинфекр... ультрафеол»... деп адап јат. Је олордын адын адап болбой турум. Энем јакшы адап туратан эди. Менинг тилим чокол ине, күчүгеш.

Казар бажын јайкап, јелмек үкүни ајыктап оту-рала, кыңзып ийеле, сананды: «Аң-куштар сан баш-ка көс-башту немелер турбай».

Амырап алала, солоңыны ойто ло сүрүжип барды. Ол Казардын алдында ла турар, је јууктап ла келзе, онын ары јанында көрүнөр. Учы-учында ол торт јо-голып калды.

Күчүгеш тынг арып, ачурканып, улып, кыңзып ий-ди. Кенетийин јыраанынг ары јанынан айучак чы-гып келди.

— Не улып турун? — деп, ол ийдичектен сурады.

— Солоңыны сүрүжеле, једижип болбогом. Кы-зыл онин көргүспей, јажына берген.

— Сен оны качан да көрүп болбозын, күчүгеш. «Кажы ла тынду кандый бир онди көрүп болбой јат. Ар-бүткен анайда јайаган» — деп, меге энем айткан. Бис, айулар, јети онди көрөдис. Чындап та, күчүгеш,

байагы солонгы кандый жараш болгон! Мен оны тудуп аларга узун мөшкө чыккам. Ол экинчи агаштын бажына көчө берген. Онон ол жети өң бириге берзе, ак жаркын боло берет деп, адам база айткан. — Айучак куучындап-куучындап турды.

— Күннинг чогы энемнинг сүдиндий ап-апагаш дезен, айучак? — деп, Казар ого жөмөшти. — Ух! Мен ума жок жыт танып билерим.

— Күчүгөш, тон өткүрө мактанбазанг кайдар. Кажы ла ан-кушта бойынын ийдези, билгири, эпчили бар ине.

Жүзүн-жүүр чечектү жалан. Өң өңлө солынып, жаркын жаркынла кожулып турды. Казар ончозын жыткарып, куйругын тегерийте жүктенип алган жапып отурды...

Көктийек.

Тымып калган жыш. Чөйө-ө кар жаайт, будактарга чөкөмөлдү-ү конот. Аркада ап-апагаш тымык. Каа-жаа кайда да «тырс» эткен табыш аңдарды чочыдып ийет. «Кылырт-кылырт» этире жорголоп, көктийек деп кушкаш жемзеп жүрү. Кар десе чөкөмөлдү-ү жаап ла жат, жаап ла жат. Эбиреде не де көрүнбес! Бу аркадан эмеш ле ыраза — жазым жок азыш. Өрө бийик учарга база жеткерлү. Не десе, ончозы боп-боро — ондонып та болбозын! Канайдар, жаңыс катап эмес, көктийек мөштөрдин чобразына «кылырт-кылырт» этире жорголоп, нени де бедреп жүргени ол. Тайга онын — төрөли, арка десе — айлы. Мында ыжык, жеткер сессе, жажына беретен уйазы бар. Агаш аразында јуксу-у, мөшсү-ү жараш жыт. Көктийекке ананг артык не керек. Чыккан-

өскөн жери. Ол бу ла аркада санаа алынган. Өскө жерлерге учуп барбаган да. Телкем тууларды көрбөгөн дө. «Сып-сып, сыр-р-р» деп кожонгын бу ла турган агаштарга сыйлап жүрген. Көктийектер үүрлежип жүрбес кылык-жанду. Жангыскан жемзеерин сүүр.

Чөйө-ө, чөйө-ө кар элгелет, жайналганду-у араай чибилерге конот. Көжү, көбү кыру мызылдап жадыры...

Көктийек кенетийин санг башка табыш укты. Болчок бажы кедес эдип, санг өрө кылчас этти. Сыранай ла онын үстинде будакка шонкор «күлүрт» эдип, талбас конды. Сап-сары, кадалгак көзиле сыксылган көктийекти кезе көрди. Онон коркок тумчугын торсылдадып, кара илмектердий тырмактарын кайрап-кайрап ийди.

Көктийек бараксан коркыганына тыныш алынбай, оос ачты. Шонкор жемирик кабагын түүй согуп, талбас-талбас калып түшти. Көктийек «сыйт-сыйт, чыйак-чыйак!» деп калактап, октолып, санг өрө учуп чыкты. Кайдан, шонкор оны ээчий болды. Тымык аркада «талырт-малырт» табыш угулды. Канаттар тазырап, сүрүжет. Бат, көктийек санг өрө шунуп чыкты! Кару тегериге көрүнбей калды. Шонкор оны таппай, коркок тумчугын «торс-торс» эттирип, ойто аркага шунуп түшти. Көктийек там ла кейтигип-кейтигип, канаттарын жууй тудуп, жайа согуп, төмөн түжүп, өрө чыгып барып жат. Акыр, кайдаар? Ол кайдан билер. Бир чочыган, бир кедерлеген. Онын санаазында: канча ла бийик, канча ла ыраак учар керек.

Баш айланар кар айланат, баратан жол до жарт эмес! Ончозы дезе боп-боро, байла, кушкаштын асканы бу туру!

Учуп-учуп, учында көктийектин канаттары чылады, уядап төмөн түшти. Бат, бу не! Жаан, жаан экче немелер, койрык-тейрик жолдор! Кандый да санг башка жыт. Канаттардын чагы чыкты — санг төмөн, санг төмөн! Корон соок, санаазы шак-мык эдип калды.

Оромнын ортозына түшкенин кушкаш кайдан билзин. Школдон жанып бараткан Учур оны көрүп, ала койгон. Ол көктийекти койдонуп, айлына экелген. Кушкаштын шырказын эмдеп, жазып алган. Баштап тарыйын көктийек курсак жибей мойношкон. Онон уулчакка үренишип, «сып, сыр-р-р!» деп эдер болгон. Бир катап Учурдын энези айткан:

— Учур, бу тайганын кужы эмтир. Көөркий кандый кунугып жат. Тайгазын сананып, бууры түгенеттен эмтир. Балам, оны жайымга божодуп ий. Эбин таап, эне тайгазына жана берзин. Онын жүрегинде жайым ла кеен телкем.

Учур көктийекти тышкары чыгала, божодуп ийди. Ол сүүнчилү эдип ийеле, кейтигип-кейтигип уча берди.

Ол кайдаар жанарын оңдоп болбой, городтын үстиле учуп жүрди. Төмөн көрзө, кандый көп улус!

Жаан туралар кайа-таштар ошкош. Кушкаш учу-учында жаан туранын жабынчызына келип конды. Мында кандый да көк куштар отурдылар. Көктийек олордон сурады:

— Слердин ады-жолыгар кем?

— Бис күүлелер! — деп, чанкыр мойындузы айтты.

— А сен кажы жердин? Сени городто качан да көрбөгөм? — кызыл буттузы сурады.

— Мен бе?.. Ыраак жерден. Тайга — менин төрөлим, арка дезе — айлым.

— О, ого-ого, кандый солун айылчы! Бисле кожо бого арт? — деп, кедек төштү күүле сүүнди.

— Жок, мен бого жүрүп болбозым. Кандый да жыт бар. Онон кайдан жемзеер? Кыймырашкан улус. Жалтанчылу! — деп, көктийек кунукчылду унчукты. — Канайып турун, көктийек, мындагы балдар жакшы-ы! Тураларынын жанында тоскуурлар илип салган. Анда кандый курсак жок деер! Жалтанбай жи ле жи.

— Чыйак, чыйак, чик, чик! Чын, чын! — деп, бир борбуйка «тилирт» учуп келеле, сөскө киришти. — Бүтпей турган болзон, барып көрөөк тө. Керек дезде, жолдордо төгүп салган калаштын оодыгы кайда.

— Жок-жок, мен ле таштанчы жибезим, нажылар! Аркада жайыла белетеп салган азыгым бар эди. Жанып барзам, байла, аштабас болбойым.

Талтан-талтан, жайан-жайан эде басып турар карган күүле сананып турала, сурады:

— Мындый соокто сени тайгага кем баштаар деп? Токто ло токто! Бир ле болгон, бисле бого кыштап ал. Жүрүм көрөрин.

Шак мынайып көктийекке городто кыштаарга келишти. Көрбөгөнди көрүп, укпаганды угуп, көп куштарла таныжып, нажылажып жүрди.

Чындап та, жаан туралардын жабынчыларынын алды кандый жылу. Кирпич трубага коштой түнөп алар. Көктийек жаантайын ла жараш чечектү жайды түженер болды. Жылдыстар ошкош жиилектер, бойы дезде оморды кактайт ла кактайт. Анда кандый арукей! Чап-чанкыр тенгери! Суркурашкан суулар. Качан көктийек ойгоно чарчап келгенде, ол ло жабынчы. Күүлелер улаарып, эт-кан жимиреер эдип күчүлдеде онтоп тургулаар.

Танг адып келзе, городтын үстинде тумандый ышшык ла туруп калган. Анчада ла эн бийик трубадан толголып, өрүмделип чыгып турган коркышту жоон кара жыландый ыш сүрекей жескинчилү.

Jaан удабай, күүлелер күлүрежип, түймөп чыгар. Көктийекти көрүп ийеле, айдыжар:

— Кандый эртечил, кандый сергек кушкаш!

Онон оны ээчидип, оромдордын жолдорынын белтирине келгилеер. Ары-бери жорголоп, катап ла жемзеп баштаар. Улус ологго калаштын оодыгын чачып бергилейт.

Бир катап көктийек мыны көрүп турала, карган күүледен сурады:

— Улус слерге не кару, былар?

— О, көктийек, бис амыр-энчүнинг агару куштары эдис. Сени тудуп жиирге сананган шоккордый шокчылдарды көрөр күүнис жок. Амыр-эзеннен артык жерде не бар?

Je бат, кыш араайын өдүп ле жат... Куштар кичинек балдардын эткен тоскуурларында аш-курсактан ажанып, омок жүрдилер. Je андый да болзо, көктийектин көстөринде карыкчал. Jaантайын ла тенгери jaар көрөр. Күүн-күч жок ажанар. Учy-учында яс келди. Ух! Бу тужында көктийек не аайлу сүүнген!

— Je, көктийек, эмди жанар болзон, жан. Бу тайганы ажыра баштап салайын — деп, карган күүле айтты.

Олог тенгери өрө кайып чыктылар. Көктийек апару кейге ангдана соголо, кыйгырды:

— Эзен болзын, городтын куштары! Ару-чек, агару болыгар! Бистин тайгага айылдап келеер?!

КӨК АҢЫЧАК.

В. Бианки.

Кырдагы койу агаштын ортозында карангуй болды. Же булуттын ортозынан ай чыгып ла келерде, тургуза ла будактарда, чибилерде, карагайларда кар жалтырап, карган аспактын килен өңи суркурай берди. Онын бажында көңдөйдинг оозы карарып турды.

Бот ол аспакка табыш чыгарбай, каразымак, узун аңгычак мантап келди. Ол тура түжеле, жыдыркап, бажын өрө көдүрди. Ёстиги эрди көдүрилерде, курч казыр тиштери жалтырт этти.

1085 Бу суузар деп аң. Онон агаштын бастыра оок аңдары коркыгылап жат. Тырмактарыла эмештен шылырап, ол аспак өрө мантап чыгып браатты.

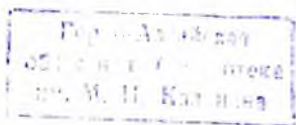
Аспактын көңдөйинен десе сагалду болчок баш көрүнүп келди. Тургуза ла көк аңгычак көңдөйдөн чыга конуп, будактардын карын түжүрө мантап, коштой турган карагайдын будагы жаар жеңил калып ийди.

Же көк аңгычак канайып та жеңил калыган болзо, будак кыймыктана берди — суузар көрүп ийди. Ол, дуга чылап, корчойып алала, ойто түзелип, кыймыктанып турган будакка аткан октый барып түшти. Аңгычакка жежерге суузар карагай өрө мантап чыкты.

Агаштын аразында суузардый шулмус аң жок. Онон тийинг де качып барып болбос.

Көк аңгычак кийнинен не де сүрүжип келеткенин сезип, кайа да көрбөй, коруланарга түрген мантап качты, карагайдан чибиге калыды. Кичинек аң тегин

2 Төрөл жер

јерге сүмеленип, чибининг бир јаныла мантаган, — ол кайдаар ла барганда, суузар оны ээчий мантайт. Аңгычак чибининг будагынын эң ле учына мантап келди, суузар десе качан ок онын јанында болуп, арай ла тудуп албады! Је аңгычак оноң качып, калып ийди.

Суузар аңгычакты ээчий агаштан агашка калып, сүрүжип мантады.

Көк аңгычак калып ийгенде, будак эңиле берет, суузар десе ого тынарга да бербей ээчий сүрүжет.

Учы-учында көк аңгычактын күчи јетпей, буттары уйдадай берди, ол калып ийеле, будактан тудунып болбой, төмөндөп түжүп отурды. Јок, ол јыгылып түшпей, алдындагы будактан селбектенип, калганчы күчиле ичкерлеп ле турды.

Суузар десе үстиндеги будактарла мантап, оны тудуп аларга үстинен төмөн канайда калыза јакшы болор деп көрүп турды.

Көк аңычак бир кезекке токтой түшти; онон ары калыыр јер јок болуп, терен јуука турды. Суузар ба-за тура түшти. Онон кенетийин көк аңычактын үсти јаар калыды.

Онын калыжы сүрекей чике болды. Суузар көк аңычактын токтой түшкен јерине чип-чике калыды. Је көк аңычак дезе, онон озо калыйла, кейле јуука-нын үстиле учуп отурды.

Көк аңычак — ол бабырган — учуп жүрер тийинг: онын алдындагы ла кийниндеги тамаштарынын орто-зында бош тере бар. Ол терези оны, парашют чылап, кейде тудуп јат.

Суузар көк аңычакты ээчий калыбады: ол учуп болбос, калыган болзо, јуукага барып түжер эди.

Бабырган куйругын бура соголо, јараштыра учуп, терен јуукаинин ары јанындагы чибиге барып түшти.

Суузар ачынганына тиштерин тарсылдадып ийеле, агаштан түшти.

Көк аңычак анайып качып жүре берди.

Көк аңычактын ады кандый? Ол тегин тийингенг незиле аңы-ланат?

КӨЛДИН ЈАКАЗЫНДА.

И. Кочеев.

Экскурсияга жүрген пионерлер көлдин јанына ке-лерде, түн кире берген болгон. Түжине ле баскан бал-дар чала-была ажанып алала, байкандарына кирип, капшай уйуктай бергендер.

Эртен тура ончозынан озо кара быјыраш чачту

уулчак — Ырыс ойгонды. Байканның ичине томонок учуп кирбеген болзо, ол до күн чыкканча уйуктаар эди. Же томонок!.. Бу неге де турбас неме он эки жаштуу уулчактын уйкузын үскен. Ачымчылуун! Айла ачынбаска да болбос. Он кирези кижинин жүзин айкаптап, учуп өдөлө, Ырыстын тумчугына отурды. Ол неге жараар? Өскө тумчук табылдады ба? Ырыс экскурсияга барар алдында энезиле кожо кырда үүриненг арткан койды бедреп, түн ортозына жетире жүрүп калган. Топчынов десе нени де этпей, он часка жетире уйуктаган. Айла онын тумчугы да ончозынан жаан. Оны ненин учун тиштебеди.

Ырыс томоноктын кылыгын жаратпай, тиштедип алган жерин тырмап отурала, уйкузы келбей барарда, байканнан чыга конды.

Эбиреде турган кырлардын эдегинде боро туман жайылып, жаан казанга урган төгөт ошкош көл карарып жатты. Кайда да ыраакта турналардын табыжы угулып турды. Саста өскөн кыйгактын ортозынан эки аңыр көдүрилип, «а-ан, а-ан» деп табыштанып, көлдин ортозы жаар уча берди.

Ырыс жүзүн-башка куштардын эткенин угуп, айландыра жерди айкаптап турала, кенетийин ойто байканга кирди. Анда жаткан нөкөрин будынан тартып, шымыранды:

— Акча, Акча! Тур!

Онызы ойгонып келерде, айтты:

— Бери кел.

— Не болды?

— Капшай! — деп, Ырыс айдала, байагы бойынын турган жерине мендеп барды.

Акча өдүгүн де кийбей, Ырыска жүгүрүп келди.

— Не керек болды?

— Көр, — Ырыс көлдин жаказы жаар көргүсти. —
Кандый да куштар жүрү.

Уйкудан жаңы ла турган Акча нени де көрүп ал-
бай, көзин жыжып турды.

— Кайда?

— Туку ол.

Акча жажарып турган желбер башту төңөзөктөрдүн
ортозында кејимче агычакта отоп жүрген эки кушты
көрөлө, сүүнди.

— Макалузын! Билерин бе не?

— Не?

— Бу турнанын балдары. Олорды тудуп алар керек.

— Туттурар эмеш пе? — Ырыс аланзыды. — Уча
бербей...

— Жо-ок, олор учуп билбес, кичинек.

Бу тужында Ырыстын кап-кара көзи сүүмјинин
одыла суркурай берди. Акча оны ийнинен тудуп, кү-
лүмзиренген чырайлу сурады.

— Анайдарда јоп пө?

Ырыс карууна бажыла кекип, айтты:

— Чотпоковты ойгозып алар керек.

— Яшканы ба?

— Эйе.

Акча көзин сыкыйтып, кезек ойгө унчукпай ту-
рала, каруун жандырды.

— Јок, јарабас.

— Ненин учун?

— Былтыр бис оныла экү балык кармактап жүр-
генис. Ол суугуштын уйазын табала, бузуп салган.

— Айса Топчыновты ойгозып алалы ба? — бойы-
на база бир нөкөрдү кожуп алар күүндү болгон Ырыс

сурады. Же Акча десе Толчыновты да жаратпай салды:

— Керек жок. Онон туза болбос. Көзін книгадан айрып болбой жүрген кизи бичиктен өскө неме билер эмеш пе?

Эки нөкөр турнанын балдарын тудуп аларга араай энмектеп бардылар. Түндө түшкөн чалынга олордын чамча-штандары тургуза ла үлүштене берди. Экү соокко тыркыражып, араай шымыранып барып жаттылар.

— Ырыс!

— А, не?

— Бис турнанын балдарын тудуп алзабыс, Сергей Иванович те, балдар да сүүнөр, чын ба?

— Чын. Акча, бис олорды школдо азырап өскүрерибис пе?

— Эйе. Тындулардын толыгында тударыс.

— Жыландунун школында турналар жок...

— Анда кандый да апагаш чычкандар бар деп айдыжат.

— Эйт, ол керткиндерди мен колго до тутпас эдим — деп, Ырыс жүзүн жескингендү жуурылтып, эрмектенди. — Турналар кандый да болзо, артык, а?

Акча карууна неме айтпады. Ол чачын тазайта кайчылап койгон бажын өрө көдүреле, ичкери карап көрди. Куштар кайдаар да барбай, байагы агычакта амыр отоп жүргүледи.

Кийин жанында кизи жөткүргени угулды. Акча кайа көрди. Же, түмөн чечектү жерде агарып турган байкандардан өскө неме көрүнбесте, онон ары энмектеди. Минут кирези ойгө унчукпай барып жадала, тас бажын тырмап, жылаңаш буттарын бой-бойына жыжыштырып, нөкөринен сурады:

— Сени томонок тиштеп туру ба?

Ырыс унчукты:

— Коркышту. Кулактарым торт изий берди.

Көлдин кырындагы толкуларда жүзүп, омок чуркуражып жүргөн жап-жараш чоокыр-боро өртөктөр балдардын жууктап келгенин сезеле, табыштанбай бардылар. Акча олорды көрөлө, токтой түшти. Колыла нөкөрүн бойы жаар кычырды. Онызы жууктап ла келерде, жаан бака секирип, Акчанын мойнына келип түшти. Уулчак чичке үниле кыйгырып ийгенин бойы да билбей калды. Өртөктөр уча бердилер.

— Көрмөстин баказы! — деп, Акча араай кимиренип, оноң ары ичкерледи.

Ол өйдө, турнанын балдарынан өскө кандый да немеге јилбиркебей турган Ырыс коштой барып, шымыранды:

— Бис ол куштарды неле азыраарыс?

Тегин де бастыра бойы калтырап турган Акча өлөңнин ортозында көрүнбей јаткан састын суузына өдөлө, эрмек айдып болбой турды:

— Б-б-бооро адам омор бакаларды сүүйтен деп айткан... Јаандарын чокып јиир, кичинектерин бүдүн-ге ажырап деген.

— Јайгыда не болзын, — Ырыс соокко көгөрип чыккан эриндерин јүк арайдан кыймыктадып, эрмектенди. — Бистин чеденистин јанындагы саста бакалар көп. Олордын бапылдажына кижинин кулагы тунар. Је кышкыда нени берер?

— Ол керегинде Сергей Ивановичтен сурап угар керек. Ол нени ле билер кижн.

Балдар көстөгөн јерине жууктайла, тым јада бердилер. Олор эмди тынарга да коркып, жүректеринин типилдеп турганын угужып, бир канча өйгө кыймык-

танбай јаттылар. Онын кийнинде баштарын араай көдүрүп, ичкери көргиледи. Је турнанын балдары жүрген агычак ээн болды.

— Бу кайдаар баргылады не? — Ырыс энчикпей сурады. — Качар јер јок. Кайдаар да барза, көрүнер эди.

Акча бут бажына турды; сууга өдөлө, корголјын ошкош уур болуп, токтобой барган штанын өрө тартып, айтты:

— Јок, озор кайдаар да барбаган, мында ла өлөн-нинг ортозында јажынган болор. Бедреер керек.

Уулчактар агычакты айландыра јаткан јерди шингеп, ойлоп жүрген койондор чылап, жүгүрүп, бедрей бергиледи. Чыйрак, сыны кыскачак Ырыс төнгөзөктөрдү аралап, көрүнүп-көрүнбөй жүрди. Ол куштар јажынып алгадый, бастыра јерди беш катаптап ас эмес шингеп көрди. Је турналар, јердин алдына кире бергендий, табылбай турды. Учында бош арып кунуга берген Ырыс күүн-күч јок басып барадала, кичинек ойдыкта тын јок јаткан эки сары-боро кушка учурап, алан кайкай берди:

— Ба-таа, јангы ла отоп жүрген немелер кандый капшай өлгөн болотон?

Бирүзин узун будынанг тудуп, өрө көдүрди.

— Бу мыны көрзөн, Акча!

Акча узун өлөнгө алтам сайын бүдүрилип, жүгүрүп келди. Јерде јаткан кушты будыла үч-төрт катап андандырды. Онон чолтык канаттары да, узун тумчукту бажы да салактап турган турнаны нөкөрининг колынанг алып көрөлө, оны јерге таштап, айтты:

— Бу өскө болбой. Бүдүжиненг көрзө, озор јангы ла өлгөн эмес. Јакшы бедреер керек.

— Уча берген болор, — Ырыс айтты. — Олор мында өнөтийин бисти сакып жүрөр бе? Сенин кыйгынды укпаган эмес.

— Кандый кыйгыны? — Акча кайкап сурады.

Томонокторго тиштедип, тижиген кулакту нөкөринин жүзин көрөлө, Ырыс жарсылдада каткырды:

— Бу сен канайып калдын, уул? Ха-ха-ха!.. Байа житкенге бака «меч» эдерде, чочыбадын ба? Чынчырып ийбедин бе?

Турналар табылбай турарда, ачынып жүргөн Акча чала эпжоксынала, бир де неме айтпай, туура басты. Ырыс та унчукпай барды. Ол кенетийин кунукчыл санаага ойто алдырып, кайда да көрүнбей жүргөн куштарды ижемжизи жок бедрей берди.

Кырдын ары жанынан күн чыгып, кеен өзөккө текши чалыды. Араай толкуланып жаткан көл жалтырай берди. Жүзүн-базын кожончы куштар көптөди. Же бу куштар да, көлдин жаражы да, жердин түмөн чечектери де эки уулчакты сүүндирбей турды. Сүүнип жыргаар ордына изип келген күнгө Ырыс ла Акча, уйкузырап тургандый, жобожый бергендер. Учы-учында, Ырыс торт чөкөнөлө, айтты:

— Болор! Жок немени канайып табар?

Акча үн чыгарбай жүрди. Ол нөкөринин айткан сөзүн уккан соңында карууна неме айтпай, байкандар жаар басты. Ырыс оны ээчий болды.

Бастыра пионерлер физзарядкада болгондор. Калганчы таскаду божоп браатты. Бу тужында Ырыс ла Акча келгиледи. Олор үч-төрт кулаш токтоп, эмди нени эдерин билбей турдылар. Сергей Иванович айтты:

— Бери баскылагар.

Эки нөкөр жанына келерде, ол сурады:

— Зарядкага келбей, кайда болдыгар?

Ырыс ўредўчининг көзине чике көрбөй, кайда болгондорын туктурылып куучындады.

Кезик пионерлер оны угуп, каткырышты.

— Токтогор, балдар! Мында сўрекей јаан керек болгон эмтир, — Сергей Иванович колын өрө көдүрип айдала, ойто Ырыс жаар бурылды. — Көк жарамас, керек келишпей барган туру... Айса, ол кичинек турналар слерден коркып өлгөн болор бо? Табыштанбас керек болгон.

«Ўредўчи уйуктабай, ончо немени көргөн-уккан туру ине» — деп, Ырыс сананып, коштой турган нөкөри жаар кылчас эдип көрди. Байа бакадан чочып, кыйгырып ийген Акча онын көрүжининг учурын билеле, бажын төмөндөдип, он колыла тумчугын арлап, унчукпай турды. Сергей Иванович чырайын соодып, оноң ары эрмектенди:

— Мен бодозом, турналар слердин учун өлгөн... Олорды экелдигер бе?

— Жок.

— Кайда таштадыгар?

— Јаткан ла јеринде.

— Ыраак па?

— Жок, бу ла мында.

— Андый болзо, эмди ле барып экелигер. Капшай!

Ырыс ла Акча көлдин јаказы жаар жүгүргиледи.

Эмди көрзө, өлгөн дө куштар жок болды.

— Бу кандый санг башка турналар? — Ырыс кайкады.

— Мүркүт апарган болор, — Акча бажын өрө көдүрип, тенери жаар көрди.

— Эмди канайдар?

— Ойто барбайынча болбос.

Ырыс жөпсинбеди:

— Куру канайып барар? Сергей Иванович: «Слер бисти мекеледигер» — деп айдар.

Уулдар база жарым час кирези өйгө бедреп жүреле, арга жокто одуга келип, ыйламзыраган үндериле угустылар:

— Ту-урналар табылбады.

— Жакшы бедредигер бе?

— Андагы жерди үзе көрүп келдис.

Сергей Иванович изү күнге үлүш чамча-штандарынан буу чыгып турган эки нөкөрдү алдынан өрө бажына жетире ажыктап турала, каткыдан токтодонып болбоды.

— Ол байканда слерди бедреп келген турналарды алыгар!

Балык тударга белетенип, кармактарын жазагылап отурган бастыра балдардын каткызы жиркирей берди. Ырыс ла Акча чын ла эки тирү кушты көрөлө, олорды колдорына жалакай кучактап алдылар. Эмди сүрекей сүүнип, ончозыла кожо узак каткырып турдылар.

Каткы токтогон сонгында үредүчи күлүмзиренип сурады:

— Же, бу учуп билбес кичинек куштар слерди мекелегенин эмди билдигер бе?

Ырыс каруу ордына удуга сурак берди:

— Сергей Иванович, оморды кем тудуп экелди?

— А бу бичиктен өскө неме билбес деп слердин жектеген нөкөригер. — Үредүчи колында бичиктү, жерге жайа салган картонго жүзүн-башка көбөлөктөрдү ле конгыстарды кадап отурган Топчынов жаар көргүзип айтты.

Ол күн Сергей Иванович бастыра балдарды жаңгыс
жерге жууп алала, ологго башка-башка куштардын жү-
рүминен көп жылбилү немени куучындап берди.

Бу куучыннан кандый куштын балдарынын кайкамчылу кы-
лыгын билип алдыгар?

МУКЛАЙ ЛА ТИЙИНГЕШ.

Б. Канарин.

Жайа түшкен жаан арканын эдегинде чибилерге
эбире курчаткан жаан эмес агычакту боп-болчок төңи-
чекте барбак куйрукту тийингеш журтаган. Ол бойы
агаштан агашка омок-сеген ууламжып, жемзеп жүре-
тен. Жай келгенде кызыл-күрен тонду, кышкыда дезе
жылу боро тонын кийетен. Эки кулагынын сыргазы
сеп-сергек, көстөри јодродый кап-кара. Күс једип ле
келгенде, ол мешкелерди жууп, агаштын будактарына
илип салатан.

Јер жаңы ла јарып келгенде, уйазынан чыгып, са-
ры агаштарла жемзеп, чочогойлордын тату эмилдерин
јууйтан. Эңиргери жылу уйазына кирип, барбак куй-
ругын јамынып алала, терен уйкуга кире беретен.

Бир катап јыргалду кеен јай түгенип, күрен күс
једип келди. Күндер кубулып, соок салкын агаштар-
дын сары бүрлерин ле јалбрактарын јерге јайа таш-
тап турды.

Тийингеш кыштын јууктап келгенин сезип, кыштай
јиір мешке жуур деп сананды. Ол таң жаңы-јаңы ла
јарып турарда, уйкудан туруп, барбак куйругын бе-
лине салып алала, аралды төмөн ууланды. Ол мешке-

лерди агаштын будактары сайын жажырып, туштаган кузуктын тобоозын сайлап, чирик төнөштөрдүн кыбына сугат. Анайып жемзеп жүрөлө, таралга туштады. Тарал чибинин койу бүринин ортозында жажынып алган, узун тумчугыла тобоо чертип отурган эмтир. Тийин ого жууктай мантап келеле, эзен-амыр сурады. Тарал ол жаар кылчас эдип көрбөдү, кынгыс эдип унчукпады. Байла, ого бош жок деп тийинеш сананып, уйазы жаар мантады.

Ол будактын эн ле бажындагы бүрлерине једип келерде, качашкан чылап, таралдын тамагына кузуктын сайы токтоп калды. Ачап танма коркыганына аай-бажы жок каркылдап ийди. Тийинештин жүреги борт эдип, будактан јастырып, козыр таштардын үстине келип түшти. Ол тын жыгылганынан улам өрө

туруп болбой жатты. Көөркийдин бели толголо берген ошкош. Шак ла бу өйдө Муклай деп уулчак тобоолоп жүрген. Ол тийингешти көрүп ийеле, жүгүрип келгежин, онын көстөри тозырайыжып, тамаштарын өрө көдүрип алган, болуш сурал тургандый билдирди. Муклай тийингешти чебер алып, арка-белин сыймап ийерде, ол чыйкылдап ийди. Уулчак оны жайымга божодып ийер деп сананды. Же тийингеш кыймыктанып та болбой, тырлагдап жатты. Муклай онын бели сынып калганын тургуза ла сезип, колына эптү алала, койнына сугуп, кырды төмөн жүгүрди. Ол айлына једип келерде, ийди Ак-Төш удурa мантап чыкты.

Ак-Төш Муклайдын төжине калып ийеле, эзинин койнындагы барбак куйрукты көрүп, тилин јаланып, куйругын јайкайт. Муклай ийдин илјирмеге буулап салды. Бойы турага кирип, тийингешке кичинек кайырчактан уја жазады. Айагашка кузуктын сайын уруп, јанына салып койды. Анайда күндер өдүп, тийингеш эмештенг јазылып, керек дезе ујазынан да чыгып барар болды.

Бир катап Муклай **школдонг** јанып келерде, тийингеш барбак **куйругажын** жүктенип алган көзнөктин јанында отурды. Ол, байла, кунугып турган. Ол ло күн Муклай аралдан јаан эмес чибичек экелип, туразынын јанына отургуызала, тийингешти ого божодып ийди. Тийингеш ару кейди терен тынып, чибичектин энг ле бажына тыдырада чыга конды. Ол ыраакта карарып турган арка јаар көрөт. Ак-Төш тийингешти көрүп ийеле, чибичекти эбире мантайт.

Анайда бир канча күндер өтти. Муклай тийингешти улам сайын чыгарып турды. Ого Ак-Төш тө үрене берген.

Күренг күс түгенип, баштапкы кар жаап ийген. Тийингеш жазылып, туранын ичиле мантап, куйундалат. Ол керек десе сүт те ичип үренип алган. Же андый да болзо, ол көзнөктинги шили өткүрө улам ла сайын дөремнеден ыраак жокто турган арал жаар көрөр болды.

Муклай тийингештин кунугып турганын күнүн ле сезип турды. Јер ак кебисле бүркелип калган јатты. Анайтканча кышкы каникулдар башталды. Бир күн Муклай нөкөрлөриле кожо јынгылап барарга шыйдынды. Ол чаназын алып, туразынанг чыгардын кажы ла јанында, тийингеш эжиктен сурт этти.

Муклай оны көрүп, күлүмзиренип ийеле, чаназын кийе согуп, арал жаар ууланды. Тийингеш Муклайдын алдына кирип алган, карды буртулдада мантап баратты. «Јолын ырысту болзын, тийингеш» — деп, Муклай онын кийниненг көрүп турды. Јаан удабай, терен карда јангыс ла чийе соккон истер артып калган јатты.

1. Муклай ла тийингештин најылыгын куучындап бер.
2. Тийинг эмес, тийингеш деп автор ненин учун адаган?
3. Тийингештин тыш кеберин көргүскен јерин кычырып, куучында.

ЧЕЧЕК.

Б. Канарин.

Адазы ла Отон эрте туруп, чалгыларын тудунып, агычак жаар бастылар. Олордын өдүктери чалынга чүрче ле көбө берди. Јаан удабай, чабар јерине јеттилер.

— Бүгүн теңериде бир де булут жок — киленг, ајас.

Түште база ла айдары жок изү болор — деп, Отоннын адазы Патлай өбөгөн куучынданып, чалгызын кайрап ийеле, жажыл өлөңди чаап баштады.

Отон адазынын кийнинен араай жайканып, жажыл өлөңди бүрте чаап баратты. Чалгылардын «шыйт-шыйт» эткен табыжы өткүрө кушкартардын кожон-доры угулат.

Кенетийин Патлай өбөгөн тура түжүп, уулын сабарыла имдеп, койу өлөңнинг ортозы жаар көргүсти. Отон чалгызын туура салып, араайынан базып келзе, койу өлөңнинг ортозында кулактарын кызынып алган эликтин чоокыр чаабы жатты. Отон тудайын ба деп адазы жаар бурылды. Же адазы жөбин бергелекте, ол чааптын үстине чурап барып, оны тудуп алды. Чаап мыжылдап, Отоннын күчтү кичинек колдорынан айрыларга ченежет.

— Ада, бу чаап торт ло торолоп бараткан эмтир — деп, Отон адазы жаар көрди.

— Неме, неме? — деп, Патлай өбөгөн түрген базып келзе, чындап та, чааптын көстөри жумулып, чоокырайып калган сырты тырлажып турды. Онын чыдалы торт ло чыгып, ичи белине жаба тартылып калган эмтир.

— Бу кече-башкүн Айдар деп кулугур покос көрүп жүреле, мынаг керекшин балулаган деген, шак ла ол танма көөркийдин энезин адып салган болбос по? — деп, Патлай өбөгөн кородоп айдат.

Отоннын көзине мылтыктын жызыраганы, тастайып калган эмчегинин сүди туш-башка чачылып, жоон жадыктарды ажыра калып брааткан керекшин көрүнүп тургандый. Онын жардынан тамып аккан кан жажыл жалбрактарды чүрче ле кызарта будып ийгендий

билдирет. Патлай уулынын жаагындагы суркурууш тамчыларды көрүп: «Аң да болзо, кижиге бодолду, өрө жашту балдар, балалу неме өлтүрбей жүреер» — деп, улу тынала, үшкүрип ийди: «Je» — деп, неге де жөп-сингенин оңдобой, Отон кичинек алакандарыла жаагын жыжа тартып та турза, жүреги токынабай согулып турды. Олор чаапты кайда эдерин узак шүүштилер. Учы-учында айылда азырап чыдадар болуп жөйтөшти.

Күн изий берди. Отон адазынын кийнинен чаабычакты кучактанып алган жапажы жаар базып ийди.

Ол ло күннен ала Отон чаапты одунын жанында армакчылап азыраарын баштады. Оны эркеледип, сүт-ле умчылап, жажыл жалбрактар берет. Керек дезе Чечек деп адап алган. Удабай үжүркек Чечек Отонноң айрылбай барды.

Анайда жай, күс өдүп, көбү кар жердин үстин бүркеп ийди. Патлай өбөгөннин баштапкы ла карла тартып экелген обоозынан Чечек түжине ле айрылбайт. Отон дезе кере ле түжине школдо. Олор жаңыс ла школдын кийнинде туштажат.

Соок там ла **тыгып турды**. Кар да жаап салган. Чечек өлөңди тамзыктап, неге де кунугып тургандый, койу агаштарлу кобы-жиктер, јум карга бүркеткен туулар жаар улам ла көрөр болды. Бир күн Отон школдон јанып келеле, агаш аяакка сүт уруп, Чечекти кычырды. Эш неме јок. Карды буркурадып, чөйө-чөйө казалап келетен Чечек көрүнбейт. Обоонын жанындагы истерди эртен турагы шуурган туку качан күртеј шуурып салган. Отон обооны айлана базып, кыр жаар барган билдирер-билдирбес исти көрүп ийди. «Э-э, Чечек арка-туулар жаар сала берген турбай» — деп, уулчак кобы-жиктер жаар узак көрүп отурды.

Ар-бүткенниң солоңыдый өйлөри.

АЛТЫН КҮС.

Б. Суркашев.

Эмил сайлу кузуктар,
кызылгат ла казылган,
тийингат ла кайынгат
түкү качан быш калган.
Ак кайындар сап-сары,
шуулашкылап турлары.

Алтайымда сыгын ай.
Амыргылар жынырайт.
Койлор, уйлар тойынган,
жылдыстар да койылган,

тенери бийик, кей ару,
кырлар алтын сыргалу.

Кеткин куштар бийикте
түштүк жаар учкылайт.
Аңчылар дезе тийиндеп
баргылаарга шыйдынат.
Идирген толо, кыралар
ээн.

Алтын күс, сен кеен.

1. Сенин күзинг кандый? Күс сеге незиле жарайт?
2. Кандый иилектер, мешкелер, аңдар билерин?

ЖАСКЫ КЫРА.

К. Кошев.

Ончо үндерин
јас чөйилтип,
буутыган өзөклө
коолодып апарат.
Баштапкы јол,
экинчи јол.,
бастыра јалан
эмештен карарат.

Кара таандар
кырага јуулыжып,
чуркурап учкан
табыжы коркыш!
Кырачы уулдын

кожондоп, сыгырып
турганы — торт ло
тоорчык куш!

Аш салаачы
јииттер жангары
айландыра кеен
өзөкти ээледі.
Је ол јогынан
јастын кебери
кандый да ээн
көрүнер эди!

Не јогынан јастын кебери кандый да ээн көрүнер эди?

Ада-Төрөлис иш-күчисле тыңызын.

АДЫШ ЛА АКТӨШ.

С. Суразаков.

Адыш ла Актөш — эки нөкөр.

Уулчак ла ийдичек.

Печкеде дезе олардын најызы —
мыркылдууш кискечек.

Ада-энези ишке барза,

үйде үчү артар.

Je алты јашту уулчак
канайып энчигип отурар?

Ажанып ла алган сонгында

Адыш ойноорго јүгүрер.

Актөш дезе артар эмес —
кийнинен ары истежер.

Колго, бутка оролып,
амыр бербес чек.
Бозуга үрер, такааны сүрер —
неме ондобос ийдичек.

Адыш жажынып ойнозо,
Актөш ого чаптык эдер.
Мечик тееп жүгүрзе,
ийдичек мечикти сүрүжер.

Адыш балдарла ойноордо,
Актөш качан ок кожулган.
Бут тиштеген, чамча жырткан —
баштагы баштан ашкан.

Кайда ла уксан: «Актөш,
Актөш!» —
«Адыш, ийдинди токтот!» —
дежер.

Актөштин шокчыл кылыгы
кезикте чек күүнге тийер.

Адыш ийдин буулаза,
күрүм түжине каңгылаар.
«Божот, божот!» — деп
калактаза,
Адыштын жүреги сыстаар.

Адыш ийдинен чөкөнип,
айрыларга да сананган.
Же бир катап эки нөкөрдүн
ады-чуузы чыккан.

Школдын балдары бир күнде
өркөлөп барарга тергенген.
«Кыраларды аргадаар керек,
өркөлөр көптөптир» — дешкен.

Балдардын браатканын көрүп,
Адыш энчикпей, ээчиген.
Актөш ээзинен артар эмес —
алдына кирип, јелген.

Јаланга келген согында
Актөш јемзенип ле јүрген.
Кенете нени де көрөлө,
сурт ла эдип јүткиген.

База ла көрзө, оозында
өркө калбандап турган.
Ичеенге киргелек өштүни
Актөш једижип капкан.

Уулчактар өркөлөр ичеенине
көп чакпылар тургускан.
Је Адыш ла Актөш оморды
чакпы јогынанг кырган.

Энгирде Адыш айлына
он беш өркөлү јанган.
Эртезинде дезе оног көп —
јирмени Актөш туткан.

Оног ло бери Адышты
«Анчы» деп улус адаган.
Актөш јаланда өркөлөп,
баштак кылыгын таштаган.

Адыш эмди анчылардын
куучындарын кичееп угат.
Јаанап келзе, бойы да
тийингдеп барарга сананат.

Адыш ийдиле кожо төрөлине кандый болуш этти?

НАЈЫЛАР.

И. Шинжин.

Школ божоордо ло, Байкал ла Метрей өлөнг ижине
туружарга эрмектежип алгандар. Омор экү бригадир

Карамаев Јажнайга канча ла катап келеле, ат беригер деп сурагандар. Учында бригадир айтты:

— Балтырларыгар кату болзо, ишке алгай. Но-ко, көргүзигер.

Байкал колын өрө көдүрүп, балтырларын кырлай-тып ийди. Бойы чала кертейип, бек туруп алды.

Карамаев уулчактын балтырын сабарыла кадап көрди.

— У-у, кату ошкош! — деди. — Аттын оозына күчинг једер эмтир. Канча класста үренип јадын? А-а, үчинчи бе. Је кем јок. Айла ат берерим. — Ол Метрей јаар көрди. — Кайда, ол кичинек уул бери келзин... Је, балтырын көргүс.

Метрей, Байкал чылап, чала кертейе турала, колынын балтырын бар-јок күчиле түүп ийди.

— Акыр, акыр, чо до јымжак. Чо до кичинек. Аттын оозына күч јетпес болгодый. Канча класста үренип јадын? А-а, баштапкы классты божоткон бо? Эзенде атты быжу берерим.

Метрейдиг ичи торт ло күйе берди. Ыйы келип, оду јаар жүгүрди.

Байкал бугул тартып, ары-бери мантадып турды. Метрей дезе оны көрбөй турган кижиге болуп, одуда тал-түшке јетире көгкөрө лө болуп алган јаткан.

Тал-түште, ажанар өйдө, улус одуга јуулып келди. Байкал да база озорло тоомјылу отуруп ажанды.

Метрей онын јанына келбей, күйүнип турды.

Иш башталар алдында Байкал Карамаев Јымжайга јууктап келеле, айтты:

— Былар, Метрей атка минип билер. Бооро адазына шерде тартышкан... Мантадып та билер. Мында мен оныла атту жарышкам, ол озолоп ийген...

Бригадир көстөрүн сүмелү шуурып ийди. Онон бугул тартарга адына комут сугуп турган кыска бурылып айтты:

— Јинји, сен тырмууш ал, өлөннинг оодыгын жуурынг. Јаан кижини ат канайып көдүрип иштеер. Бу уулчак бугул тартсын. Јенгил кижии ары-бери мантадып иштезин. Ат та арыбас ине.

Јинји сүүнчилү күлүмзиренип, атты Метрейге экелип берди.

Метрей чала кертейип ийеле, балтырларын түүп ийди. Бригадир оны сабарларыла кадап көрөлө, айтты:

— Байа јастыра билген эмтирим. Эмеш күч бар ошкош. Ух!.. Но-ко, экинчи колыннын балтыры кандый? О-о, торт ло таш турбай. Школдо бештер алган бедин? О-о, улай беш алган турбайынг...

Эки уулчак сүүнгилеп, бугул тартып, јаан улустын ижинде туружа бердилер. Је Метрейде Байкалдый најы јок болгон болзо, атты ого кем берер эди.

Байкал ла Метрейди кандый најылар болгон деп айдарга јараар?

БАШТАПКЫ ЈАКЫЛТА.

Л. Бурцева, А. Цветов.

Ўредүчи класска кирип келеле, үчинчи класста үренип турган октябраттардан сурады:

— Оок балдарга кем чөрчөк кычыар? Класста отурган балдар колдорын јангыс кижидий көдүрди.

— Ончозынан артык Ира ла Нина кычырып јат — деп, үредүчи айтты.

— Ира экинчи «А» класска, Нина дезе баштапкы «Б» класска барар.

Јаңы најылар келгенине оок балдар торт сүүни-
жип турды. Је октябрыттар да сүүнип, оморкожып
турдылар: озор эмди торт ло үредүчи чилеп, класска
киреле, столго отуруп, кезик оок балдарды кезедип
те ийгилейт.

Је бир катап Нина мындый түбекке түшти. Кычы-
ратан бичигин алала, оок балдарга барадала... бош ло
школдын јаан коридорына аза берди. Коридор сүре-
кей узун, класстардын адын адаган табличкалары
сүрекей бийик болгон. Будыннын бажына да туруп
алзан, көрүп, кычырып болбозын.

Бодоп ло Нина бир эжикти ачып ийерде, оок бал-
дар кыйгырыжа бердилер:

— Биске де октябрыт келген! Биске де једип келди!

Көрөр болзо, Нина торт өскө баштапкы класска
келген эмтир. Эрик јокто сүүнген оок балдарга «Оош-
кы өңдү чечек» деп чөрчөкти кычырып берди.

— Сен биске база келерин бе? — деп, оок балдар
Нина барарга турарда, катап-катап сурагылайт.

Канайып јобин бербейтен? Анайып үчинчи клас-
стын октябрыттары үч баштапкы класстын балдары-
на шефство алдылар.

Эмди јаңыс ла Ира ла Нина эмес, кычырар јаны-
нан «беш» алып турган ончо балдар оок балдарга
чөрчөктөр кычырып, мындый јакылталу болгондо-
рына ончозы оморкожып турды.

Слердин баштапкы јакылтагар не болды? Канайып бүдүрдеер?

КЕМ ЈАРАШ?

К. Тепуков.

Кем јараш,
Кем ару?
Көбөлөк айдат:
— Мен јараш.
Јүзим менин
Ап-ару,
Колдорым менин
Чип-чике.
Канаттарым көригер —
Кандый журук
Анда јок:
Көк, јажыл,
Сары чечектер —
Ончозы менин
Канадымда јуралган.

— Јок!
Мен јараш,
Буттарым менин
Узуннан узун,
Көстөрим менин
Тегерик ле кара.
Кожондоп ийгемде,
Ўним де јараш.
Иш тутпаган
Менин колдорым
Кандый ару,

Кандый јараш — деп,
Аспан айтты.

Јаңыс ла адару
Унчукпай отурды —
Нени айтсын,
Ого «уйатту».
Мөттөн јүзи
Кирлү ле чылбак.

Слер бодозоор кем јараш? Ненин учун?

БОКУЛДАЙ ЛА ЭЗЛИК.

А. Ередеев.

Дежурный экинчи класстын диктант бичиген тетрадьтарын үлөп берди. Бокулдай тетрадын, јүреги шимирт эдип, көзин јумала, араайын ачты. Анда не туру болбогой... Та тыйрык беш, та... Бир көзин ол ачып ийерде, чала кыйын чүмеркек кызыл казык туру. А тетрадьтын бойын көрүш те јок — кызыл өрт јастыралар. Јүзи база изип, кызара бергенин сезип, Бокулдай тетрадын капшай ла ойто јапты. Балдар көрзө, казыктарды јууп алала, чеден тударга турган ба дежер. Коштой отурган Эзликтин тетрадын карап көрди. Анда серип чилеп кертейген беш туру. Бокулдай күйүнгенине јүреги торт ло болчоктоло берди ошкош. «Беш ле бир нөкөрлөр эмес, Эзлик ле мен база најылар эмес эмтирис. Эртеннен ары оныла кожо отурбазыс» — деп, Бокулдай шүүй согуп ийди.

Балдар жастыралар эткен сөстөрдү шиндегилеп, бичип отургылады. Үредүчи олордын ортозыла араайын базып жүрди.

— А сен, Бокулдай, не иштенбей жадын? Жастыра бичиген сөстөрдү бичип алала, оныла эрмектер бичи. Ошибкаларын шиндебеген кижиге өрө чыкпас. Иштен, Бокулдай, — деп, үредүчи ого жартайт. Бокулдай сөстөрдү чала-была бичип, жалкуурып отурды.

Эзлик бир канча эрмектер сананып бичип алала, Бокулдайдын тетрадына карап ийди. Көрүш те жок — кирлү бичилген эрмектер, уймалып калган тыйрык буквалар. Бойы десе нени де жажырып ойноп турды. Бокулдайдын мындый кылыгын Эзлик алдынан бери билетен. Ол урокто тым отурбас, ары-бери аякта-нар. Үредүчинин жартаган эрмегин кичееп укпас. Өскө немелер сананып, ойногон жерлерин эске алынар. Мынайып отурганда, онын көзине үредүчи, доско, балдар көрүнбей, жаңгыс ла кандый да санаанын туманына ородып, түш жеринде немедий билдиретен. Андый кылыгын Бокулдай качан таштаар?

* * *

Эзлик школго барып жадала, Бокулдай эшке кирип, оны айдып алатан. Бүгүн де ол оройтып та турган болзо, нөкөрине кирип ийди. Эзликте көрүп ийеле, Бокулдай кыжырантып айтты: «Сениле кожо школго барбазым, жаңыскан бар!»

Эзлик эмеш өөркөйлө, школго жаңыскан жүгүрип ийди. Улай ла кожо жүрген нөкөри жок болордо, кандый да эп-жок немедий болды. Эзлик школго жүгүрип келерде, уруктор башталып калтыр. Андый да болзо, ол эжикти токылдадып ийди. «Же, кир, кир» — деп,

үредүчи унчукты. Саадак Саймович классты жоктоп көрөлө, Эзликтен сурады: «Бокулдай школго не келбеген? Айса болзо, оорып калган. Нөкөрине кирип ийер керек».

Эзлик түп-түс турала, каруузын айтты:

— Билбезим, Саадак Саймович. — Мынайда айдып ийеле, кулактары кызара берди.

Саадак Саймович нени де сананып, ары-бери базып турала, айтты:

— Бүгүн бис «Најылык» деп темага куучын өткүрерис. «Најылык» деп сөсти кажы ла бала канайда ондоп јат? Чечек, сен канайда ондоп турганынды биске айдып бер.

Чачында кызыл ленталу, ак чырайлу омок кызычак содос эдип туруп келди.

— Кожо мячик ойноор үүре-желелер.

— Отур, Чечек, чын, је «Најылык» дегенине база не де јетпей јат. А сен не деп сананып турун, Коля?

— Кожо балыктап, партага коштой отурып, нак жүрер.

— Онызы база чын, је база не де јетпей јат. Сен, Күреш, не деп шүүнип отурын?

— Бой-бойыла кыйышпас, качан да согушпас.

— Отур, Күреш, айтканын чын. Је база не де јетпейт. Байзын нени айдар?

— Киного кожо барар, школго кожо келер. Бой-бойына нени де кыйгастанбай берер, јамандашпас.

— Отур, Байзын, чын айттын. Је мен слердин айтканаарга бойымнын шүүлтемди кожуп ийейин. Најылык — сүреен јаан учурлу сөс. Најылар бой-бойына болужар керек. Кемге-кемге үренерге уур болуп турза, ого кыйалта јок болужар. Класстагы бастыра

балдар, жаңгыс кижинин балдарындый, нак болор. Алдында турган уурды өмө-јөмөлө јенгип чыгар. Андый најылыкты не де јенип болбос.

Саадак Саймович үни бирде бийиктеп, бирде јабызап, јуулажып јүреле, бир кружка сууны нөкөрлөриле канайда ўлежип ичкенин, кичинек тужында, уур ой-лөрдө, најыларыла бир бичиктен үренгенин куучындап берди.

Уроктын кийнинде балдар ненин де учун тымып, чогулыжып, бой-бойына тоомјылу көрүжип, эрмектежип тургулады.

* * *

Чала чөймөк ак чырайлу, чала коркок тумчукту арык уулчак уйуктап болбой, көзнөктин јанында отурган. Айдын чогы көзнөктөн сары чайдый урулып, Эзликтин төжөгине јайылат. Тышкары тымык. Кардын ўстинде агастын истери сырылып барган јадат. Тегериде сүреен јаан көлөсө, јок, көлөсө эмес, ай кулактанып калганы.

— Эзлик, уйукта, балам, — деп, энезинин үни экинчи кыптап угуларда, Эзлик төжөгине јадып алды.

Бокулдай ненин учун Эзликтен чөкөгөн? Кожо ойнобос, кожо школго барбас та болды. Эзлик оны канай тооп јат. А ол дезе оны керекке де бодобой јат. Бокулдайдын кандый ла кылыктарын Эзликтен артык кем билер. Ол ненин учун коомой үренип турганы Эзликке јарт. Ол ло кылыгын токтодып ийзе, Бокулдай ончозынан артык үрене берер. Акыр, Эзлик ого болужар. Ол тушта Бокулдай Эзликке теп-тегин ле ачынганын бойы ондоор.

Эзлик шак мынайда сананып јатты.

Уроктор божоордо, Бокулдай сумказын жүктенип алган, сыр жүгүрүккө жанып клеетти. Ол тозрак кара көстү, таларкак, бөкө уул.

— Бокулда-ай, сакып а-ал! — деп, школдон чыгып келген Эзлик тын кыйгырды. Бокулдай токтой түшти. Эзликти сакып алды.

Нөкөрлөр эрмектешпей бир эмеш басып бардылар. Олордын тамандарынын алдында кургак кар кыжырткыжырт эдет.

— Кече энем меге сангыс ойып экелген. Сеге тал ортозын арттырып салгам. Ме, чайнап көрзөн — деп, Эзлик карманынан сангыс кодорды.

— Чындап та, тату-у эмтир. Энен мыны кайдан ойды?

— Тайгадан деген. Анда тыттарда ол көп.

— А сенин чананнын буузы үзүлүп калган ба, Бокулдай?

— Эйе, кече күртке кадалгам. Көрзөн, тизем сыйрык.

— Менде кайыш бар, ал.

— Же, берзег.

Эки нөкөр эмеш өөркөшкөнин чек ундып, жолой ойногылап, карла адыжып брааттылар.

— Агаш аразына чаналу жыгылап барак па, Эзлик.

— Же давай, выходнойдо, жү бе? Бокулдай, давай мынан ары урокторды кожо үренип турак.

Санаазына ойто ло «бир» ле «беш» кирип келерде, Бокулдайдын күүни өчүп, араай айтты:

— Же, көргөй... Онон не туза...

— Мен айла слердин айылга келерим, жөп пө?

— Көргөй... Бойында...

Бокулдай айлына кире берерде, Эзлик онон ары курбунгада жүгүрө берди.

* * *

Бокулдай эште тым. Эки нөкөр столдын үстине эңчейижип, айылдын ижин бүдүрөт.

— Кайда, Бокулдай, ол диктант бичиген тетрадынды кодорзон. Ошибкаларды шиндеп көрөрис — Эзлик унчукты.

— Же бу... Анда көрмөстин бири бар. Кедейип калган. Оны мен тырмакла ойо кырып салгам — деп, Бокулдай эрмектенип, тетрадын кодорды.

— Көрзөң дө, Бокулдай, бу узун үндү табыштан эткен жастыралар эмтир. «Ур — уур, сок — соок, кар — каар, жаш — жааш, јон — јоон. Бу эки башка учурлу сөстөр ине. Кайда, ол «Алтай тилди» ач. «Узун үндү табыштар» деп бажалыкты таптын ба? Же бот, көр, ээжизи бу жүрү. Кычыр. Эм јарт па? Эмди бойын ла аайлап ийдин. А бу ошибка тунгак туйуктар эжерине көчө беретен ээжиге эдилген эмтир. Онын ээжизин бичиктен табала, кычырып көр. Таптын ба? Јарт дедин бе! Бу ошибканы улустын ады-јолын, өбөкөзин јаан буквадан бичиирин ундып салала, эткен эмтирин. Эйе, Бокулдай, суулардын, деремнелердин, гордтордын, тындулардын чоло адын база јаан буквадан баштап бичиир. Көрзөң, сен бойын ла ончозын аайлап јадын...

Эзлик ле Бокулдай шак мынайып күнүн ле кожо үренер болды. Уулдарынын најылыгы тынып, үредүлери јакшы өдүн турарда, олордын энелери де айылдажып, чайлажып турар болды.

Дежурный экинчи четвeрттин контрольный диктантаын балдарга ўлеп берди. Бокулдай тетрадын жүреги шимиреп, көзин жумуп ачты. Не ле туру, не ле туру... Көсти ачар ба, ачпас па!.. Кирбиктер өткүрe шыгалап көрзө, чала кыйын кызыл «төрт» турды. Эзликтин тетрадинде дезе, серип ошкош, «беш». Айдарда, «беш» ле «төрт» — айрылбас нажылар.

Класста тым. Жастыраларла сүреен ажарулу иш өдүп жат.

Албатынын революциядан озо жадын-жүрүми.

АДНАЙ.

С. Суразаков.

Мен уйкудан тургалагымда, Аднайдын жеени Коля једип келди. Турада кижии јок болордо, ол јуурканымды учынан тартып, ойгосты:

— Таадам слерди келзин дийт.

Көзнөк јаар көрзөм, тан кажы јерде адып калтыр. Орыннан түжеле, соок суула јунунып, түрген кийинип алдым. Онон уй саап барган әјемди де сакыбай, Коляла экү кемеге менгедис. Айылчы чай ичпей барды деп, әјем калактаар. Је кем јок, эртен ойто келбей.

Чолушман бу тужында кеен де, түрген де. Кемеле эжинбеген кижиге бүдүмји јок. Коля кемеге озо бойы отурып, кайыкты тудуп эшти.

Аднай аттарды туку байа экелип, чакыга буулап койтыр. Эмди ол турада чөйгөннин јанында чайлап отурды. Мен кирип келеримде, өбөгөн коларткышла терин арчып, кокырлады:

— Сен бистин бозудый әмтиринг, уул.

— Ненин учун?

— Ол база уйкучы. Энеден чыгарда ла уйуктаган, әмдиге уйуктаганча. Онын учун Уйкучы деп адап койгонус.

Аднай бойы сөөк-тайагы бийик, эттү-канду кижии. Онын койу кабагы өбөгөнди айуга бүдүштеш әдет.

Ого көрө, эмегени жабыс сынду, жаантайын оорудан чыкпай турган кижидий билдирет. Же олор бой-бойлорына сүрекей кару. Эмеген меге амтанду теленет чайынанг урды. Эки аяак ичеле, тойо бердим. Аднай бу өйдө аттарысты ээртеп, карабин мылтыгын тап-шуурлап алды.

Бис аттарыска минип, жортуп ийдис. Аднайдын үйдежерге чыккан эмегени өбөгөнине кийниненг ары айтты:

— Эмеш аыктан, не-не болбозын.

— Карыганча мени балага бодоп жүрет — деп, Аднай кимиректенди.

Деремнеденг чыгала, Чолушман төмөн телкем, өлө-ни койу өзөклө бардыс. Суудан тан эртенги соок жы-бар согот. Онынг учун мен плащымла жазап кымынып турдым.

Аднай ла менин браатканыс — тайгада Көл-Айанг деп турлу.

Кече анаартынанг уй саачы келип, турлуга айу та-барып, уйларды шакпырадып туру деген. Анайдарда, колхозтын председатели ол айуны атсын деп, Аднай өбөгөндү айбылаган.

Аднай јетен јажына арай јеткелек кижн. Је онын көзн эмдн де курч, мылтыкты кемненг де артык адар. Күчн де коркышту. Мынанг озо бнр шыркалаткан айу үстнне чурап келген дежет. Аднай оны кенетийн эки кулагынанг ала койоло, бажын јерге јаба тудуп, јарым түш кыйнаптыр. Айу чыдашпай, өлгөн дежет. Онон башка учуралда айу Аднайды агаш айландыра сү-рүшкен деп куучын бар. Айу једнжнп болбой, оны тударга агашты кучактап ийерде, Аднай айунын эки колын каап алала, нөкөри келнп, оны адып ийбеген-

че туттыр. Мындый куучындарды мен Аднай керегинде көп уккам. Олордын кажызы чын, кажызы төгүн — кем билер? Же Аднай бу жазына беженнен ажыра айу өлтүргенине көп улус кере. Онын учун кече ол андап барарга тергенип турганын угала, мен онын андаганын көрөргө кожо сурангам. Өбөгөн мойнобогон.

— Жаңыс артык штан кийип ал — деп кокырлаган. Бис жаан акты өдөлө, кайыр кырдын эдегине жеттис. Байадан бери унчукпай келген Аднай бу тушта адынан тўжўп, меге айтты:

— Мынанг ары јол кату, кўч болор. Тўш, јойу базарыс.

Мен тўжеле, адымды јединип, өбөгөннин кийинен бастым. Јол чын ла кату эмтир. Жаан-јаан таштардын кызык ортозыла ары-бери бурылып, санг өрө чыгарга сўрекей кўч. Мен аа-боо бўдўрилип, тайкылып, тўрген арый бергем. Же Аднай токтобойт. Кырды өрө чыгат ла чыгат. Кайра да көрбўйт. Мен ого ичимде тын ачынып турум: «Бир эмеш тыштанза кайдар». Же ол өнөтийин мени ченеп тургандый. Кырдын базына јеткен сонгында ла өбөгөн адын агашка буулап, јалбак таштын ўстине отурды.

— Же, амырап алаак. Эмди јол јакшы болор — деди. Мен, тыныжым буулып, келген ле бойынча таштын ўстине јадып ийдим. Аднай аайы-базы јок терлегенимди көрўп, кайкады:

— Бу сен көлгө тўшкен бе, уул?

Је менин унчугар да кўўним јок. Тыныжым токынаганча јаттым. «Өбөгөн, байла, мени электеп отурды» — деп, ичимде санандым. Эмеш тыштанып алала, аттарыска минип, онон ары јорттыс. Кырдын базы

жалбак, жолы кен эмтир. Кайда да койу өлөңдөрдүн ортозында түргөн суу токынал жогынан табышту шуулайт. Байа ол сууны көргөм: кайырды төмөн канатту куштый учуп түшкөн. Мен бу жердин жаражын, чечектердин көбин кайкап брааттым. Аднай коштой жортот. Онын чырайы омок, жапшык көстөри суркурап турат. Бийик арысканду тайгага чыкканы оны сүүндирип турганы билдирет. Анча-мынча барган соңында Аднай суу кечире одош кырды аяктап, нени де бедрей берди. Онон кенетийин колын анаар уулап, менен сурады:

— Туку ол жаан какпак ташты көрүп турун ба?

— Эйе, көрүп турум.

— Байгыстын журты ол, жайы-кыжыла анда журтаган.

— Ненин учун ол бери чыгып журтаган? — деп, мен кайкадым.

— Улустаң чөкөнип качкан эмей база — деп, Аднай кенетийин айтты. — Озогы улус мынаң беги!

— А Байгыс кем болгон? — деп сурадым.

Байгыс керегинде куучынды мен уккан болорым деп, Аднай сананган ошкош. Же мен, бу жуукта ла Чолушманга айылдап келген кижиге, ол керегинде кайдан угайын?

— Укпаган болзо, жол кыскартып, куучындап бейин — деп, Аднай айтты.

Онон бир кезек унчукпай браадала, баштады:

— Байгыс деп улус оны кокырлап адаган: эчкилери көп болгоны учун. Чын ады Ануш. Кичинекте ада-энези өлгөн, өскүс арткан. Кызычак сок жангыскан айылдар сайын тенип жүрөрдө, төрөөндөри оны бу мындагы манастирга берип ийттир ле. Ол манастирда

өскөн улустаң бистинг јерде эмди де көп эмегендер бар эмей. Ануш база анда өскөн. Чолушман ичининг кезик уулдары ол тушта манастирдын кыстарын куда-лап алгылайтан. Калым төлөөр эмес. Јаңгыс крестке ле түжер керек, онон башка абыс јобин бербес. Ол өйдө мен бир нөкөрлү болгом, ады Саану. Кожо андайтаныс. Саану Анушты аларга сананып алтыр. Тайгалап жүргенисте, ол ого учурлап кожондор до чүмдейтен. Бойы тың кожончы уул болгон. Мен каткырып туратам: «Манастирдын кыстары арык, тайарга турун ба?» — дегемде, Саану коркышту ачынатан. «Мен оны сүүп јадым» — дейтен. Ол тушта сүүш деп немени бис билер эмес. Ада-эне кемди ле алып берзе, оныла јажына јуртайтаныс. Андый болордо, Саанунунг сөстөри мени кайкадатан. Ол дезе Анушты ла мактаарга бош јок. «Ануш јер үстинде ончо кыстардаң артык!» — дейтен. Кыс чын ла кеберкек болгон. Чырайы ап-ак. Көзи јиргилјиндий ойноп турар. «Сен ого јарап турун ба?» — дееримде, Саану айткан: «Та, билбей јадым. Менин кожондорымды ла мактайт. Бойымды кандый көрөт — укпадам».

Је бир катап бис узак андайла, јанып келзебис, Ануш манастирда јогыла. Кайдаар да качкан дешкен.

— Неден улам качкан? — деп, мен Аднайдан сурадым.

— Неден улам? Мекеден эмей база. Бис андап жүргенче, манастирга јайзанның уулы кадындаптыр. Анушты көрөлө: «Сени ле алатам» — дептир. Манастирдын јаандары јаш баланы арадап келген: «Ого бар ла бар... Бай болорын» — деп. Јаш кыстың бажы айлана бербей кайтсын. Је бай болгоны ол ине. Јайзанның уулы учында оны таштап ийген. Кыс дезе

барлу арткан. Улустын катузы база андый ок. Туштаган ла киж и оны электеер эмтир: «Жайзангнын келди, эмегени» — деп. Манастырдан оны сүргүлөп ийгилеген. Ануш күнүн ле ыйлап жүрген дежет. Онон кенетийин жоголо берген. Улус оны сууга түшкен болор деп сананыптыр ла.

Учында бис Саанула экү андап жүреле, оны байагы какпак таштын јанында көргөнис. Тирү эмтир. Чачы узун, кийими самтар — киж и көрөр аайлу эмес. Саану көргөн лө тарый удур а жүгүрген. Је кайдан јуктатсын? Киж ини көрзө лө, чынгырып ийеле, кыр өрө качатан эмтир. Айла канайып та эчкилерлү боло берген. Олоры кожо ло качар. Саану једижип болбой салала, отурала ыйлаган. «Мени таныбады, санаазы энделген туру» — деген. Мен база анайда бодоп калгам.

Аднай унчукпай барарда, мен катап сурадым:

— А ол балазын тапты не?

— Кайдан көрөйин? Тапса да, бала онын жүрүмине чыдажар эмес. Бойы эчкилердин јанына јылынып конуп алгай, бала канайтсын? Айса, балазы өлөрдө, санаазы энделген — кем билер?

— Анушла онон не болгон? — дедим.

— Өлгөн. Какпак таштын алдында сөөги табылган. Эчкилерин улус айдап экелгилеген. Ээзинег ырабайтыр.

— А Саану эзен бе?

— Јок. Түймееннин кийинде партизан болуп жүрген. Жайзангнын бандит уулын адып койгон деп угулган. Учында бойы јыгылтыр.

Аднай менин сурактарым үзүлбес болор деп бодогондый, адын камчылап ийеле, ичкери јортты.

— Је түрген јортолы, јол эмди де узак — деди.

Көл-Айан турлуга јетире мен Ануштын жүрүми керегинде кунукчыл санааркап јеттим. Аднайды уй саачылар сагыгылап турган эмитир. Бис аттарыстын ээрин алып, армакчылап койоло, јайгы жапаштардын бирүзине кирип, чайладыс. Уй саачылардын јааны, Торкош деп эмеген, үзүк јок куучындайт:

— Өрөкөн биске торт амыр бербей барды. Түн кирзе ле, катандаар. Бис ончобыс турундардан тудунып, түниле кыйгыра-кыйгыра, тамагыс тунды. Уй улусты керекке албай турган ошкош. Бу жуукта бир торбокты көстинг көскө лө јаа тартып ијеле, апарган.

— Колхозтын торбогын јигени учун өрөкөн карууна турар болбогой — деп, Аднай мында да кокырлады.

Оноң ол айунын келип турган јолын көрүп аларга барды. Мен дезе тын арыйла, тактачакка јады амырадым. Уйуктай бергенимди билбей де калдым. Эңирде ле јаткан бойым таң атканча уйуктап калтырым. Машпарак, Машпарак, түп-түней, түп-түней!

«Бу не болотон?» — деп сананып, тышкары чыксам, уй саачылар чеденнен бозуларды кычырып, энелерин эмистирип турган эмитир.

— Аднай кайда? — деп сураарымда, Торкош одош кырлангнын бажы јаар көргүсти:

— Өрөкөн туку ол, өскө өрөкөнди сойып туру не...

Мен көрзөм, Аднай је ле деген айуны адып салган, сойып турган эмитир. Мен бойыма коркышту тын ачынып, јерге түкүреле, ого болужарга бардым.

У И.

(Чын болгон керек.)

Л. Толстой.

Обөгөн жок Марья деп келин энезиле, алты балазы-
ла журтаган. Олор жокту жаткандар. Балдарына сүт
болзын деп, калганчы ла акказыла жеерен уй садып
алган. Жаан балдар Жееренекти јалангта апарала ка-
бырып, айылда тушта аш-курсактын арткан-калга-
ныла азырап туратандар. Бир катап энези үйден чы-
га берерде, уулчактардын јааны Миша аяксалгыш-

танг калаш аларга жадала, стаканга тийип ийерде, онызы антарылала, оодыла берген. Миша энези адылар болор деп коркып, стаканның жаан оодыктарын тышкартында өтөккө көмүп койоло, оокторун жайынты уруп турган көнөк жаар таштап ийген. Энези стаканын жоктоп, ол кайда барган болотон деп сураарда, Миша не болгонын чынынча айтпаган.

Эртенгизинде энези Жееренекке жайынты уруп турган көнөккө курсак урала, апарып берген. Онын кийинде Жееренек курсак ичпес боло берген. Неме билер бир жаанакты айттыргылап экелерде, ол айткан: «Уйыгар жазылбайтан эмтир, оны сойбогончо болбос». Уйды сойорго эр улусты кычыргандар. Жееренекти өлтүрер тушта огырып ийерде, балдарга угула берген. Олор ончолоры печкенин үстине чыгала, ыйлашкылап отургандар. Качан Жееренекти сойоло, эдин ооктой кескилеп ийерде, бакурылына шилдин оодыгы кадалып калган турган.

Шилдин оодыгын уй жайынтыла кожо жигени билдире берген. Миша оны угала, тын ыйлап, энезине стакан оотконын, онын оодыктарын кайдөөн таштаганын айдып берген. Энези нени де айтпай, бойы ыйлай берген. Онон айткан:

— Жееренекти өлтүрүп алдыс, эмди уй садып алатан акчабыс жок. Оогош балдар сүт жок канай жадар?

Миша алдындагызынан тын ыйлап, качан уйдын бажын куйкалайла, онон студень эделе, жигилеп оту-
рарда, печкеден де түшпеген. Ол кажы ла күн Василий таайы Жееренектин көстөри жабылбаган бажын мүүстеринен тудунала экелип жатканын түженер болгон.

Онон бери балдарга берер сүт жок. Сүт жаңыс ла

байрам күндерде, качан Марья айылдаштарынан сурап экелгенде болотон. Олордын журтында јаткан бир бай билеге бала алатан кижиге керек боло берген. Карганак кызына айтты:

— Мени божот, мен барала, ол улустын балазын алып берейин. Сен кудайдын алкыжыла јангыскан балдарынгла јат. Айса болзо, жылына јүрзем, уйдын баазын иштеп алар болорым ба.

Анайда јөптөжип алгандар. Карганак бай улустын айлына барган. Марьяга балдарыла јангыскан јадарга оноң күч боло берген. Балдар бүткүл жылдын туркунына сүт ичпегендер: кисель, кара ботко ичип, бош чучурагылаган. Јыл өткөн, јаанак јаныи, јирме салковой акча экелген.

— Је, кызым, эмди уй садып аларыс.

Марья да, ончо балдар да сүүнгилей бергендер. Марья карганакла кожо базардан уй садып аларга шыйдынып турган. Айылдажын балдарды көрүп јадыгар, Захар таайды олорло кожо базардан уй садып аларга болужып беригер деп сурагандар. Базарлайтан улус жүргилей бергилеген. Балдар ажангылап алала, уй экелип јатканын көрөргө тышкары чыккандар. Балдар шүүже бергендер: кандый уй садып алгылар — јеерен бе айса кара ба.

Уй экелерин кере түжиле сагыгылаган. Удура бир километр кирези баргылаган, карануй кире берерде јангылагандар. Оноң кенетийин көргүлеер болзо, оромло абрада јаанак келип јаткан, абранын кийнинен ары мүўзинен буулайла, јединип алган чоокыр уй, энези оны чырбагалду айдап келеткен.

Балдар сүүнгилеп, уйга берер-тудар немезин тапкылабай тургандар.

Энези турага киреле, кийимин уштып, онын кол-арткышту, уй саайтан көнөктү чыккан. Уйдын эмчегин коларткышла арчып ийген. Кудайга баш! Уйды саап баштаган, балдар айландыра отургылап алала, сүт умчылардан канай чоройлоп чыгып, көнөккө коркырап, көбүкширеп агып турганын јилбиркеп көрүп отургандар. Энези уйды саайла, балдардын энгирде ичетенин балкаш киренкеге бөлий уруп, артканын погребке апарып салган.

МУЗЫКАНТ ЯНКО.

Г. Сенкевич.

Бала уйан, арык чыккан... Төртинчи ле јылда, јаскыда, онын эди-каны эбеш кирип, арайдан он јашка јеткен.

Ол арык, күнге карара күйүп калган болгон... Чачы күделинин өңи ошкош, чек ак, јарыкты учы-куйузы јок ыраак төөн уулангандый ајыктап турган чокту көстөрине түжүп калган. Кышкыда Янко печкенин кийнине отурала, сооктон, кезикте, качан энезинде ого кайнадып та, быжырып та берер немези јок болордо, тородон ыйлап отуратан.

Јайгыда ол чамчачан, өрүп эткен кур курчанып алган, салам шляпалу, онызынын тайбак кырынын алдынан боро кушкаш чылап ајыктап, бажын канкайтып алган јүрер.

Онын энези кажы ла күн улуска јалданып иштеер, көп неме де таппас. Айса болзо, энези оны бойынын кирезиле сүүген де болор, је ылам сайын чыбыктап турар.

Сегис јаштуда ол улустын малын кабырышкан, качан айылда јиир неме јок боло бергенде, мешкелер јууп туратан. Ол омок уулчак эмес. Керек канайып болгоны јарт јок, је ол бир керекке — музыкага јарамыкту болуп калган.

Ол кайдан ла музыка угуп јүрер; эбеш чыдап келеле, онон өскө нени де сананбайтан. Кезикте агаш ортозы јаар мал кабырып эмезе балдарла кожо јиилектеп барар, онон ол балдар да, јиилек те јок келип, чоколдонор:

— Эне, агас олтозында не де ойногон: ой, ой!

Энези ого арбанар:

— Мен сеге ойношты берерим, берерим! Сакып ла ал!

Кезикте «музыканын» берижин берип ийер. Уул-

чак кыйгырар, эмди анайтпазым деп жалынар, андый да болзо, бойында сананар: «Агаш ортозында не де ойногон». Не ойногону ол кайдан билзин.

Карагайлар, теректер, јойгондор, кайыңдар — ончозы ойногондор, бастыра агаш ойногон. Јаланда ого секирткиштер ойногон, садта турачактын бүркүзинин алдында боро кушкаштар шулурашкан, вишнялар јал-брактарын шылырадып шуулашкан. Эңирлер сайын ол јурттагы үндерди угуп, бүткүл јурт ого кожондоп тургандый билдиретен. Качан оны өлөңгө ийгенде, керек дезе салкын айруушла ойноп тургандый болор.

Бир катап онын чачтары атырайыжып калган, айруушта ойноп турган салкынды угуп турганын приказчик көрөлө, кайыш курла чыбыктаган да. Је оной кандый да болуш болбогон.

Оны улус Музыкант Јанко деп чолологондор.

Јаскыда ол шоор эдип ойноорго айлынан суунын јаны дөөн качып баратан.

Түндерде, качан саста бакалар бапылдаганда, јаланда талан-келен чыкыраганда, чеденде пөтүктөр эдип турганда, Јанко оморды тындап, уйуктабайтан.

Түнде Јанко ак чамчазы кажандап, улус јыргап турган тура јаар өңөлөп барып јатканын каруулчык көрүп туратан. Ого барала, улуска көрүнбес карануй јерге јажынала, тындап турар. Мында улус бијелер... Скрипка араайынан чөйө кожондоор, контрабас онын кийнинен јоон үниле јөмөжөр...

Јанко оморды угуп божобос. Ого скрипка беретен кижн бар болзо. Кандый кожончы неме! Оны кайдан табар арга бар. Оморды кайда эдип турган? Бого угаш немени ого јангыс та катап болзо, колына туттуратан болзо!..

Учында ол бойы јарчаадан ла аттың кылынан скрипка эдип алган, је оның скрипказы улус јыргап турган турадагы скрипка чылап јараш, үнгүр ойно-бойтон: томонок чылап, араайынан кынгырап ла турар. Је андый да болзо, ол онызыла эртен турадан энирге јетире ойноор. Ол учун токтодоп, чырай-бүдүжи көк јок жүрбес.

Уулчактың эди-каны шүүлип, көстөри ылам сайын јашкайактып калган жүрер болды.

Ол өскө балдарга бир де түңгей эмес, карын бойынын јарчаадан эткен, үни чыкпас скрипказына түңгей деп айдардан башка. Јаңы түжүм јуунадар алдында ол јаңыс ла чий моркоп јип, түни-түжи скрипка сadyп аларын сананып, арай торолоп өлбөгөн.

Онон јакшы неме болбогон.

Байдын айлында скрипка оның јалчызында бар болгон, кезикте ол эңирлерде ойнойтон.

Јанко уактардың ортозыла аш-курсак белетеп турган кыптың ачык эжиги јаар өңөлөп келетти. Скрипка эжикке одоштой стенедө илип койгон турган болгон. Јанко оны ого јүк бир да катап болзо, колына алып, јууктан ајыктап көрөргө сананган. Оны сананарда јүреги типилдеп, төжине бадышпай барат.

Бир катап түнде бу кыпта кижі јок болгон. Тураның ээлери гран ары јаны дөөн баргылаган, туразы куру, јалчызы тураның ол келтегейинде јадып турган. Уактардың ортозына јажынала, Јанко аш-курсак белетеп турган кыптың ачык эжиги өткүрө узак ајыктанып отурган. Тенериде турган толун айдың јаркыны одоштой стенени көзнөк өткүрө эбештен јарыдып турды. Айдың јаркыны стенеле јылып, скрипкага једишти. Ол торт ло мөңүннен эткен немедий јаркындалат.

Айдын жаркыны тийген скрипка торт ло жалбырап, уулчак жаар бойы ла жылып келеткендий.

Уулчак араайынанг өнөлөп, ичкери барып жатты. Ак чамча карануйда кажандап, эжикке жууктажа берди. Ол уактардын ортозынанг чыгып калган.

Янко аярынгай, араай өнөлөп бараткан. Жайдын энгирининг тымык жаркыны курсак белетеп турган кып-тынг ичин база катап жарыдып ийерде, ондо тизе бажына отурала, эки колын стенедде илип койгон скрипка жаар чөйүп алган, сыраңай ла кудайдын сүриненг алкыш-быян жайнап туруп сурап отурган немедий, Янконын кебери көрүнди. Качан жаркын очо берерде, кыптынг ичи карануйга көмүлип, не де көрүнбей, кандый да табыш угулбай барды.

База бир кезек ой өткөн кийнинде та кем де аярынбай калала, струнга тийип ийгендий, араай ыйламзыранган табыш угулды.

Кенетийин...

Кемнинг де жоон, уйкузырап калган уни ажанар кыптынг карануй толыгынанг угулды:

— Ондо кем?

Янко тынбай да тымый берерде, жардак ун такып ла угулды:

— Ондо кем?

Стенеге жыжа тарткан серенке куйди, туранынг ичи жарык боло берди, а онын кийнинде...

Кучилдеген табыш, баланын ыйы, жайнузы, ийтинг үрүжи, көзнөктө оттынг жаркыны, тышкары кыйгы...

Эртенгизинде Янко көөркий старостанын жаргызынын алдында турган. Староста ла жаргычы олордын алдында коркып калган көстөрлү, кичинек, арык,

самтарап калган кийимдү, ол кайда, оны канайдарга турганын чек ондобой турган уулчакты аярулу көрүп отурдылар. Мындый немени канай жаргылаар?.. Жүк ле он жашту, арайдаң ла бут бажына туруп жат. Эбеш те болзо, балага килеер керек ине. Мыны каруулчыкка ойто табыштырар, база катап уурданар күүни келбес эдип жалкыдып койзын.

Стах деп каруулчыкты алдырттылар.

— Мыны ары ал, ундыбас эдип берип кой!

Стах бойынын тенек бажыла кекенеле, Янконы, киске чилеп, колтыктанала, кажаан жаар апарды.

Янко не болгонын та ондобогон та коркыш коркыган, нени де айтпай, куштын жаш балазындый көстөри багырайып калган отурган.

Оны канай бурулаарын билген бе? Качан Стах оны кажааннын ичине көнгөрө жыгып алала, чамчазын шымай тартып, жылаңаш жардына тал чыбыкла талайып туруп согордо, — жангыс ла ол тушта Янко кышкырган:

— Эне!

Энези келеле, балазын айлы жаар кучактанып апарга келишкен.

Эртенгизинде Янко төжөктөн өрө турбаган, үчинчи күн энгирде өлүмтик жаткан.

Туранын жанындагы вишняда карлагаштар чуркуражат. Күннинг көзнөк өткүрө чалып турган жаркыны баланын алтындый сары чачын, чырайын жарыдып ийди. Онын жүзинин тамырларында бир де кан жок.

Янконун тыныжы кыскарып калган, журттын ачык көзнөк өткүрө угулып турган табыжын тыңдалап жаткандый. Энгир болгон, өлгөн эдип жүреле, жанып ке-

леткен кыстар кожондоп тургандар: «Ой, јаландар, чанкыр јаландар!» Суучактан шоордын ўни угулат. Янко јурттын јыргалду табыжын калганчы ла катап угуп јатканы бу.

Онын тўжўгинин јанында јарчаадан эткен скрипказы јатты...

1. Бу куучыннан Янконын јўрўми керегинде нени билип алдын, куучындап бер.

2. Уулчак музыканы кандый тын сўўгенин куучыннан темдектеп кычырып бер. Оны ол кайдан уккан? Кандый табыштарды тындалаган? Янконын амадузы кандый болгон?

3. Курсак белетейтен кыпта энирде не болгонын куучындап бер.

4. Бу куучында сени не анчада ла кайкатты, санаа алдырды?

5. Кичинек музыкант кандый ўйдў јўрген болор деп сананып турун?

Бистин ўйдў, бистин јўрўмисте мындый керек болор аргазы бар ба, јок болзо, ненин учун? Бойыннын шўўлтенди айт.

Амыр-энчү ле албатынын најылыгы.

ЫРЫЗЫ ЖОК БАЛДАР.

К. Төлөсов.

Мыклаш бистен эки-үч јаш јаан болгон, сыны да бийик. Улустар оны «айзак уул» дежетен. Бистен эмеш күчтү де, уурданып та билетен. Уулдар ого курудынын, калажынын көбин беретен. Сенде кандыйкандый јакшы ла неме болзо, блаап алар. Уулдар Мыклаштын күчинен коркып, ого јарамзып, јалканчып туратандар. Кезиктери чек билинбей калып, «нөкөрим» деген сөсти ычкынып ийетен. Мыклаш бистен аңыланып туратан... Сыгырарга коркыш неме. А камчыла согорго! Өлөңгө кирген уйларды «черткенин» көргөн болзоор... Кезикте камчызынын учын сыймап, айдатан:

— Чичке-е кызыл эмик болгон болзо... Кылла кожо оройло, чертсен, ух! Эх, кызыл эмик јок...

Бис онын куу-сары чырайын ајыктап, јаантайын ла аштап јүретен деп бодойтоныс. Кызып калган јайгы меесте тўжине ле маңырлап, Мыклашты азыраарыс. Көрмөс ачу өлөңди коркышту макалу чайнайтан. Көзинин јажын кирлү јенгиле арчып салып, узак ажанар.

Мыклаш кандый да јаман кылыкту болзо, је онын јакшызы база бар. Байла, кажы ла кижии јаманду, јакшылу болуп јат.

Ол билбес ле јанынанг немени таап, көргүзип ийген турар. Је өнөтийин ле бойын көргүзерге турган эмес. Күчтү, казыр кижии мактанчак болбой јат. А онын бүткен бүдүми андый, саң башка. Мыклаш уулдардын сыраңгай ла балбагын, эттеңирин талдап, айдатан:

— Алдында бу уулдын адазы кослага јангыскан тоормоштор чыгарып туратан дешкен. Кайда, бу тоормошты көдүрип көрзөн.

Мыклашка күчин көргүзерге, көп уулдар ченешкен. Је кайдан... Кезикте бистерди чымалынын уязына апарала, узак ойгө «лекция» кычыратан. Бу өйдө јангыс ла Мыклаш отуар, өскөлөри бут бажында турар. Оныла кожо түңей болуп отуарга эп јок болгон. «Лекция» божогон кийнинде Мыклаш табылу туруп, унчугар:

— Эх, көбөлөктөрдии слерди! Көрзөгөр, бу чымалы бойынанг јаан немени јүктенип алган келип јат. Је сен андый тоормош јүктенип, айлынга јанган болзон, карган јаананг көрөлө, чалкойто јыгылып калар.

Кере ле түжине мынайда тенип, коркышту аштайтаныс. Көгөзиннен, кандыктанг там ла өзөгис саргарар. Бозом энгирде айлынга келеринг. Је канайып келеринг? Келер эмес, а ыраагынанг көрүнөр керек. Уурчы ийт чилеп, аңзынып, айланыжып базып јүреринг.

Бу ла бозом энгир јапшыра самтар тураларыстынг үстиле јаман сөстөр, ый угулатан.

— Көрмөс, тенибер... Тырлайдын уулынанг бирү түжер сеге! Корон-сары көрмөс... Јо-о-о, ийи, энем дейин... эртен ойноп барбазым...

Бу ла мындый өйдө ай карыккан деп угатаныс.

Мыклаш эштинг билези јаан — алты кижии. Энези-

ле кожо јети. Мыклаш кайда болгонын, нени эткенин, байла, энези де билбес болор. Болор эмес, а андый болгон. Энези оморды «бош» салып ийген. «Коомой эне» дежетен. Тырлай эмеен самта-ар, јобо-ош, ара-ай эрмектү үй кижии. Јурттын эмегендери бу айылга тегиндү келбейтен:

— Моркобымды, сөөклөмди тоноп койд-ы-ий!

Тен, кижинин көзин сайып ийгедий, сөстөринин учында «ий» дежетен. Бу өйдө энези боромтыга берген Мыклашка көрүп:

— Сен анайтпазан кайдар... Јобош жүрзен.

— Эмди анайтпазым, эне.

...Күскери кышта бир катап Мыклаш узак өйгө јоголып калды. Бистин арсайта кайчылап салган бажыстын «бышканын», «чийин» ылгап, кем де чертпес — макалу! «Оны экел, бери бас, кайда берет» — деп, кем де јакарбас — макалу. Је узак сүүнерге јетпеди. Мыклаш ойто ло айлында. Эртен кижии база ла онду ойноп болбос туру. Ойнройн да дезен, ойноп болбозын. Тышканы кар. Мыклаш јанып келген деп, айла, кем айткан? Јаантайын ла чимириги агып жүретен, тырык неме, Арыкпаш айткан ба? Озо ло Арыкпаштын адазы көргөн эмтир. Анан коркынчак неме: «Мыклаш нөкөрим келген» — деп, Арыкпаш јайган. Арыкпашка кандый јакшы! Кардын үстиле өдүктү базып, нени ле куучындап жүрер.

Мен бүгүн кере ле түжине тышканы чыгып болбодым. Такпайларла шилдерин тиркеп салган, јамачылу көзнөгим өткүре тышканы карды көрүп јаткам. Јердин үсти апагаш. Кардан јаскы көктөр кылайыжып келерде, сүүнчилү. Апагаш кар, а үстиле ногоонкөк. Кандый јараш јер!

Ол күн чала бүрүнкүй эгирде жаныста жаткан айылдан Кыйгас эмеен келди. Энемле экүдин куучынынан «Мыклаш, Мыклаш» деген сөс угулды. Бажымла кандый да жаан, жеткерлү неме өдүп жаткандый, бажымды жабызадып, олордын куучынын тындадым:

— Малдан жанып клееделе, карын, Арыкпаштын адазы учкаштырып экелтир. Онон башка... Келип жаткажын, кардын үстиле жылагаш ис барган. Онон келип жаткажын, эки баланын изи боло берген. Кичинегинин изи мукурча ла. Боочы өрө чыгарда, ойто жагыс баланын изи боло берген. Мыны көрүп, жорыгын түргендедип ийбей...

Келгежин, баргажын, көргөжин деп айткан ла сайын Кыйгас эмеен шайт эттире түкүрип отурды.

— Једижип келгежин — Мыклаш. Беш жашту Чочуш дейтен карындажын жүктенип алган. Арый берерде, карындажын түжүрип турган кижине. Онын учун кезик јерде бир, кезигинде эки ис... Кыранын ичи кайыла берерде, идиргеннин төзин собырып ла, чычканнын уйазын казып ла, азыранып жүрген ине... Мыклаш бир базым болор идиргеннин түбин собырып алтыр дийт. Онызы үзе ле таш. Эм оны айлында арткан Басилек, Андрейка дейтен карындаштарына экелип жаткан туру... Ол жүктенип клееткен карындажы алдырбаан. А Мыклаш эки будын ужыдып койгон. Бала јерге базып болбос дийт. — Эмеген учында тын үшкүрип ийди. — Эне... эненин коомойы ине. Туку боочы ажыра, кыр ажыра балдарды не ийген. Эне жүдек болгон кийнинде... э-э, чаалта. Айла, ол Тырлай эмеен бойы да оорып туратан ошкош. Јалку, јаман кижин бортык, оорынкай болбой а...

Мыклаш узак оорыган... Же јас келип, јылый берген кийнинде Мыклаш катап ла ондолгон. Баштапкы ла кўн уулдарды јууйла, сурады:

— Јакшы ойнодоор бо, кўчўктер? Эмеш эриккен болбойоор? Менин оорыганыма каткырганаар бар ба? А-а, је... Бери кел. Ийе-ийе сен, сен. Кайа кўрбўй, бас ла...

Бистин анайда бажыстын «бышканын», «чийин», ылгап божотты. Бистин та кемис те баштап чертерде, каткырып турган, ананг кўрзўс, кўзинин јажын арчып турды... Онон Мыклаш бисти — кушкаштарды — ээчидип алып, чалкандарга јык ла эдип калган кажалар тинтиирин баштады. Јымыртканы бис ол кўн арбын јууганыс. Же јангыс ла Арыкпаш андый ырыска урнукпаан. Онын учун бистин «командирис» ого јакару берди:

— Мынаар ол айылдын ботпыжын билеринг бе? Куштары анда салып јат. Кажаа ажыра. Анда ўтўк — јымжак, табыш јок болор. Же... суйт!

Анча-мынча ўй ўткўн кийнинде Арыкпаш Мыклашка јети јымыртканы экелип берерде, ол айтты:

— Бўгўннег ары сени Арыкпаш деп адабазыс. Сендий «геройго» ўскў ат адаарга келишти. «Арык» деген сўстўн «Ботпыш» деген сўс, канайтса да, онду. Уулдар, эмди мыны Ботпыш дегер.

Бир кўн мынайып јўрерис, экинчи кўн балыктаарыс... ўскў дў керектер кўп. Анайып-анайып, јай тўгенип баратты.

Бир кўн Мыклаш чек кўрўнбеди. Экинчи кўн база јок. Ананг уксаас, энези јада калган дешти. Мык-

лаш энези де јада каларда, ыйлабаан деп, бистин та кемибис те тапкан. Чындап та, ол Мыклаштый кижиканайып ыйлайтан? Колдоры кату, күчтү. Тырлай эмеен онын энези эмес болбой? Ондо эне жок ошкош...

Тырлай эмееннин жада калганын уккан эмеендер айдыжатан:

— Э-э-э, чаалта... ырызы жок балдар ине. Ырысту болзо, адазы да жуудан-чактан жанып келбей. Учунда келип, азыраган энези жыгылды. Бир-бир балазынын ырызы тартса кайдар... Же ырыс жок бүткүлеген де... э-э-э, чаалта! Мыклаштын беш карындажын детдомго аларда, Мыклашты жуук эјеzi «кол-бут» эдерге артырып алган.

Бис мынайда ыйлажып, једикпеске бастырып, эмеш бугул тартар болуп келгенис. База ла бир јакшынак јаста жуу божогон деп табыш угулып турды. Удаган јокто ло бистин кичинек јуртта сүүнчилү куучындар угулып турар боло берди. Жууда туружып, канча-канча јылдардын туркунына јерин көрбөгөн солдаттар бирден-экиден јанып баштаган.

Бир күн Мыклаш баштаган јаан коолдын ичиле ойноп жүрзеес, бир буды жок, эки колтык тайакту солдат келип јатты. Ол биске једип келеле, кажыбыстын ла ады-јолысты, ада-энебисти сурады. Учунда ла тууразында турган Мыклаш төөн көрди:

— А сен кемнинг уулы?

— Тырлайдын.

— Адаг јанган ба?

— Öлгөн деп бичик болгон.

— Энег кандый жүрү?

Мыклаш каруун јандыргалакта ла, Ботпыш дейтен Арыкпаш айда салды:

— Ондо ырыс жо-ок. Адазы өлгөн. А энези өлөрдө, керек дезе ыйлабаан да.

Жыпылдап турган Арыкпашты Мыклаш арай ла чертпеди. Карын, солдаттын көзи оны токтодып ийди.

— Сеге андый сөсти кем айтты?

— Бастыра улус айдыжып жат. Чындап та, ырызы жок. Бистин жердин жаан да улустары, балдары да оны «кара жаңыс» деп айдыжып жат.

— Эх, балдарымды ла слерди. Анайда айдышпаар. Слер ончогор ырысту! Ырызы жок балдар болбой жат. Көрзөгөр, менде эки бут жок, а мен кандый ырысту! Жеримди көрүп жадым, жеримге жаиып келгем. Тужап койгон куш чылап, секирип-секирип барадырым. Мен кандый ырысту! А слер мененг ырысту... Балдарымды ла слерди, балдарымды ла слерди... көрөргө жакшызын.

Бис алдында «балдарыс» деген сөсти өскө улустанг укпайтаныс. Бу эки тайагыла секирип бараткан солдат бисти, Мыклаш баштаандарды, кереес сөслө балдарым деерде, жер үстинде жаман, кату немени ончозын ундып, сүйүнип турдыс.

НАЖЫЛЫК.

Н. Богданов.

Нажылажып жүргени кайда ла болушту, анчада ла жууда.

Бир пехотный ротада радист Степан Кузнецов ло пулеметчик Иргаш Джафаров нажылар болгон.

Кузнецов Рязаньнан келген. Онын көзи чанкыр, чачы күргүл, бойы кунугып билбес уул болгон; Джафаров десе чөл жеринде жаткан, кара-күрөң чырайлу, нени де сананып, араайынан кожондоп жүрөтөн.

Кузнецовко онын кожондоры жарайтан.

— Жакшы кожон, оны угуп, чек ле кижинин жүре-
ги сыстаар, же жаңыс ла онын сөстөрүн билбей жадым.
Үренип алар керек — деп, ол айдатан.

Походко до жүргенде, ол казах тилине үренип ту-
ратан. Походто до, амыраар да тужында ол эки нө-
көр улайына кожо. Жаңыс аяктан курсак ичип, жа-
ңыс шинельди жамынып уйуктагылайтан.

Уйуктаарга жатса, шымыранып, бирүзи сурайтан:

— Слердин тилле «төрөлди» не деп айдар?

— Отаны — деп экинчизи каруун беретен.

— Казахтап «энени» канайда айдар?

— Ана.

— Отаны-ана. Сүрекей эптү угулып жат!

Учы-учында Кузнецов Джафаровтын кожонгын
ондоор, онын сөстөрүн орус тилге көчүрөр боло бер-
ген.

Кезикте жааш тужында баргылап жадар. Тенери-
ден жаңмыр чек ле үзүги жок уруп турар. Солдаттар
сууга шүүлип калган. Житкези жаар суу кирип жат. Ки-
жи будын жерден де көдүрөр эмес, балкаш. Же андый
да болзо, ичкери барар керек: анда — жуу.

Джафаров нени де кожондоп жат. Улус оны аярып
турганы жок.

Ол тужында Кузнецов онын кожонгын орус тилге
көчүрип, кожондойтон:

Ой, житкеме суу кирет,

Взводыс жаашта барат.

Жаашка өткөнис учун
Немецтенг аларыс өчин.

— Чын, бастыразы учун фашисттер бурулу! Түрген жетсеес, өчин түрген аларыс! — деп, солдаттар каткырыжала, түргендей баскылаар.

Најылык кижиге ийде кожуп јат, најылык јууда да болужып јат. Андый најылык эмес болзо, јенү аларга јетпей, ол нөкөрлөр өлүп калар эди.

Рота рейхстагга киретен јолдо турган тураны алган, је оморды өштүлер курчап ийген. Гранаттар да божой берген, патрондор до учына чыгып бараткан. Кузнецов радио ажыра болуш сураган, је фашистский радист радиоволнаны тудуп, тындап турган.

Качан бистинг пехотинецтерге болужарга танктар келерде, каалгалардын ары јанында јажынып алган эки «тигр» адыш баштады.

Танкисттер арай ла деп калып ийгендер, танктар дезе ээн оромдо эки јерде јалбырап күйүп турган.

Нени эдер? Көп солдаттар шыркалу болгон. Джафаровтын пулемедын снаряд јара адып ийген. Ол бойы дезе полдо јаткан, онын төжине осколкалар кирип калган. Чалкойто јадарда, онын черет чачылып калган јүзи куп-куу болгон.

— Иргаш, сен эзен бе? — деп, Кузнецов сурады.

Казах оозын билер-билбес ле тыртыйтып, эмеш күлүмзиренип ийди.

— Је, эзендежип алалык, нөкөр... Немецтер түкү ол јуулажып јат, бисте дезе оморды уткыыр не де јок.

— Болуш сура. Танктар кычыр. Магазиндеги витриналарла мен бери келгеним чилеп келгилезин... Магазин јаан, полы дезе бетон — деп, Иргаш чек ле түш јеринде немедий казахтап айтты.

— Түбек, карындаш, мениң айткан сөстөримди фашистский бөрү угуп јат. Ол орустап јакшы билип јат.

— Орустап не айдып јадын? Казахтап айт!

Бу сөстөрдү угала, Кузнецов Джафаровтын колын алып, тын тутты. Онон шымыранат:

— Онызы чын... Је анда кем ондоор? Полкто казах тилди јангыс ла бис экү билип јадыс!

— Штабты кычыр, Узденовты сура. Узденов база казах.

Кузнецов дезе тургуза ла рацияга јууктай јада тү-
желе, полкты кычырып јат.

Бу өйдө штабта тере шлемдү күрен чырайлу кичинек танкистти көргөни онын санаазына кирип келди. Ол танковый частьтан связь тургузарга келген.

— Узденовты, танкист Узденовты аппаратка сурап турум! — деп, Кузнецов чек жүрексип, кезе айтты.

Фашисттер дезе ротанын күчи астап баратканын сезип ийеле, там ла атыйланып чыккандар. Олор туранын стенизи јаар автоматла аткылап, гранаттар чачып, от алыжып јарылатан фаустпатрондорло туранын көзнөктөри јаар адып, кижинин көзин чек ле кылбыктырып турган. Туранын стенизин кууп, там ла јууктагылап келеткен.

Бистин улус дезе калганчы минуттарда адарга патрондорын чеберлеп турган.

— Мен — Узденов, угуп турум! — деп, наушникте омок үн угулды.

— Мен Кузнецов, Джафаровтын нөкөри — деп, карууна Кузнецов казахтап айтты. — Мени угыгар, жазап угыгар. Биске универсальный магазинле... Уй улустын кийимдери турган јерле өдөр арга бар, полы

бетон. Бис ол күйүп турган танктардын одожында. Каруун казах тилле беригер, бисти тындап јат.

— Күйүп јаткан танктарды көрүп турум.

— Айса оромло келбегер: каалганын ары јанында «тигрлер» туруп јат. Магазиннин ичиле келигер.

— Јарайт, эмди ле анда болорыс! — деп, Узденов ижемчилү айтты.

Кузнецов Узденовло куучындажып турала, көз-нөк өткүре фашисттерди көрүп ийди.

Олор турага кийин јанынан кирип, көзнөкting бозогозына чыгып аларга бой-бойлорын көдүргилеп турды.

Кузнецов наушниктерин уштыбай ла, автомадын алды, је автомат адылбады — патрондор јок болгон. Ол нөкөрлөрине кыйгырып ийерге сананган, је көрзө: олор бастыралары тышкартынан јүткип келеткен фашисттерди јана согорго албадангылап турган эмтир.

«Је, өлүм эмди ле келген туру!» — Кузнецов санды.

Бу өйдө онын кородогоны коркыш, онын учун ол бастыра јуунын туркунына чеберлеп алып јүрген радиостанциязын ала койоло, өштүлердин бажына үстинен төмөн чачты.

Је бу тужында Кузнецовтын бажынын үстиле октор «сыйт», «сыйт» эдип учуп барала, потолокко тийерде, онон черет буркурап, төгүле берди.

Бу дезе советский танк туранын кийин јаныла келеле, өштүнинг солдаттарын көзнөктөрдөң түжүре аткылап турган эмтир.

Бистин танктын анайда кенетийин једип келерин фашисттер чек сакубаган. Орус радист кандый тилле эрмектешкен болотон? — деп, өштүнинг радиизи каны-

гып кайкап турган. Немецкий радист ижин билер, сүмелү болгон, је казах тилди ол билбеген. Ол ончозын угуп турган, је бистинг танк канайда келерин бойынын улузына јартап айдып болбогон.

Ол танк бир ле минутка оройтыган болзо, бистинг улус божоор эди.

Бу командир Узденовтын танкы болгон эмтир, жанында өскө танк јок болордо, ол бойынын танкыла келген.

Качан өштүлердин ичкерлеери токтой берерде, Кузнецов өч алынып, кара каны каткан бойынча, фашисттердин баштарына бойынын радиостанциязын оодо сокконына ачынып турарда:

— Је кем јок. Бойыннын ла бажын бүдүн болзо, јакшы. Рацияны бис таап албай, нөкөр, — деп, Узденов оны токынатты. Онон бойы дезе ары-бери ајыктап турала, сурады: — Мында рейхстагты аткадый эптү јер бар ба?

Джафаровтын шырказы јаан эмес болгон эмтир. Ол јазылган.

1. Најылык канайда фашисттерди јенерге болушты?
2. Бу керек кандый јуу-чакта болгон?

Ырыс берген улу Ленин.

ВИШНЯЛАР ЧЕЧЕКТЕЙТ.

М. Прилежаева.

Јас келген. Горкинин паркына баарчыктар учуп келдилер. Олор төрөлине келгилейле, уйа тудуп, јўрўм төзөп, айландыра ар-бўткенди сўўнчилў чур-чуманакла толтырып ийдилер. Талан-келендер база учкулап келгендер. Чанкыр тенеринин өрө бийигинде талан-келендердин кожондоры ўзўлбей коолойт. Кичинек буунтынын ўстинде јылтырууш канатту аспандар кўннин чогына сўўнгилеп учкылайт.

Надежда Константиновна буунтынын јанына токой тўшти. Ол Владимир Ильичтин Горкинин паркындагы сўўйтен ончо јерлерин ле јолычактарын билетен болгон.

Мында бир толык бар болгон, оны Владимир Ильич көргөлөк, Надежда Константиновна ого келерин сўрекей сўўйтен. Эмди база ла ого келди. Тактага отурала, чырышту, тамырлары кырлайыжып калган колдорын тизезинин ўстине салып, нени де терен санана берди.

Мында вишнялар чечектеп турган болгон. Олор јаш, јангы ла корболоп өзўп келген, чичкечек чылбаарларында кыскылтым-кара јиилектери лакла сўркўштеп койгондый мызылдашкылап турулар.

Бу вишня баштапкы ла катап чечектеген. Владимир Ильич онын чечектегенин көрбөгөн.

Калганчы күсте Владимир Ильичке Горкиге Глуковтогы мануфактуранын ишмекчилери келип жүргендер. Олор Владимир Ильичке фабриканын письмозынла сый — фабриканын садынанг бу вишняны экелгендер.

Владимир Ильич ишмекчилерле туштажарда не аайлу сүйүнгөн! Көстөри ырысла толуп, суркуража берген!

Жанар тушта бир ишмекчи айткан:

— Мен ишмекчи, кузнец, Владимир Ильич. Мен кузнец. Слердин айтканыгарды ончозын бүдүрерис.

Бу карган кузнец ажыра Владимир Ильич бастыра ишмекчи класска эзен јетиргендий болгон. А ишмекчи дезе Ленинге сөзін берген.

«Сөзисти берип турус, Ильич, бистин кару Ильичис!» — деп, Надежда Константиновна ишмекчинин айтканын эске алынат.

Адарулар вишнянын жалбрактарында күүлежит.

Онон бери көп јастар өткөн, көп жылдар түгенген.

Горкинин садында вишнялар көптөп өскөн.

Ленин төзөгөн ороон өзүп, ийде-күчи тыңыган. Ленин төзөгөн партия өскөн.

Күч өйлөр болгон, уур жылдарга учураганыс. Орооныс ончо ченелтелерди јенген. Совет Союз бек, күчтү, албатызы ырысту жүрүмдү боло берди. Орооныстын эн ле ыраак талаларында «Ильичтин лампочкалары» јаркындалып күйгүлейт. Электростанциялар, заводтор ло фабрикалар, космодромдор, колхозтор, совхозтор, јаңы городтор, школдор, клубтар, театрлар...

Быларды ончолорын Владимир Ильич көргөн болзо!

Је, байла, Ленин айдар эди:

«Токтобогор. Ончо једимдерге јеткелегис. Бистин амадубыс — коммунизм.

Коммунизм — ол чындык ла чын јүрүм. Ол текши керек учун текши иш. Ол јангыны бедреп ичкери, ичкери баратан уур јолдор. Ол бистин ырыс, јараш ла агару јүрүм керегинде сананган санаабыс, амадаган амадубыс».

Ого једетен јолды биске Ленин көргүскен.

1. Горкиде вишнянын сады качан табылган? Ол кандый болгон эди, куучындап бер. В. И. Ленин ишмекчилерле јолыкканы керегинде үзүкти кычырып бер. Бу туштажунун сүүмјизи кандый сөстөрдөн билдирет?

2. Ишмекчилер В. И. Ленинге кандый молју айткандар?

3. В. И. Лениннин айтканын бистин албаты эмдиги өйдө канайып бүдүрип туру?

4. Автор бу куучыннын бажалыгын кандый шүүлтеле анай адаган? Бу сурактын каруузын јандырарга тексттен ол јерлерди бедреп таап ал.

КИЖИ КАНДЫЙ БОЛОР УЧУРЛУ.

(В. И. Ленин керегинде эске алынганынан.)

Н. К. Крупская.

Ленин текши керек учун коркышту чындык кижиге болгон. Онын бастыра јүрүми, эткен кереги јангыс улу амадуга — социализм јегерине ууландырылган.

Коммунист кандый ла керекти бүдүрерине качан да болзо белен, ишмекчинин кереги учун јүрүмине де берерине белен болор учурлу деп, Ленин бичиген. Ол кандый да күч болзо, ичкери барарынан јалтанбас учурлу...

Ленин тартышкан, сурактарды кату тургускан, качан да жаңыс ла бойынын амадузын бүдүрерге амадабайтан, текши керекти сананатан, онын учун онын нөкөрлөри казырланганы учун ого өөркөбөйтөндөр. Ол улуска коркышту аярынгай кижиге болгон, олардын айтканын тындап угуп, жакшызын, тузалузын жазым жогынан аайлап ийетен...

Ленин ишмекчиле, крестьянинле, кызыл черүчиле жамыркабай, бойынын нөкөриндий, кубар кижидий куучындажар... Олор Ленинниг анчада ла чүмеркебес, улуска буурзак болгонын кайкайтандар.

Ильич кандый да оок-тобыр иштег жалтанбас. Ол өйдө анайтпас арга жок болгон.

Ол билгири коркышту жаан кижиге. Онын билгири ого ишмекчилерге ле крестьяндарга кааннын, помещиктердин ле капиталисттердин жаңын антарала, социализмди канай төзөөрин жарттаарына болушкан. Билгир Ленинге ишкүчиле жаткандардын, телекейлик пролетариаттын чындык башчызы болорына болушкан.

Ол канча кирези бичик кычырганын тоолоорго до күч. Ол бастыра жүрүминде библиотеканы тузаланган, жүрүмининг тал-ортозын библиотекада, библиотеканын бичиктерин кычырарга өткүргөн.

Гран ары жанына барала, Ленин библиотеканы тузаланарын оного артык тыгыткан.

Ленин өскө ороондордун албатыларынын көп тилдерин билер болгон. Немец, француз, английский тилдерди жакшы билер, оларды орус тилге көчүрүп турар, поляк, итальян тилдерле кычырып билер.

Ленин балдарды коркышту сүйүтөн. Балдар көрүп ийзе онын чырайы жарып, көстөри күлүмзиренип ту-

рар, олорло соотожорынан јалкуурбас та, јалыр-
бас та.

Владимир Ильич балдардын үредүзине, олор не-
ни айдып, эдип турганына коркышту ајару эдер. Бал-
дар сүреен сескир. Олор Ильичке карузыыр болзо
коркыш.

Балдарла куучындажар тушта кокырлаган аяс
сурап турар: «Сен јакшы коммунист болуп чыдаа-
рын, чын ба?» Чын, ол кокырлап айткан эрмек, је ол
кажы ла бала чындык коммунист болуп чыдазын, он-
чо ороондордын революционерлеринин тартышкан,
эмди де тартыжып турган керегин улалтсын деген
амадузы болуп јат.

Ленин конекту јыңылаарга, велосипедтү манта-
дарга, кырга чыгарга, андаарга јилбиркейтен, ол му-
зыканы, јүрүмнин ончо јаражын сүүген. Онын чүмер-
кебезин, омок, јардак каткызын ончолоры билер. Ол
бастыра јүрүмин ончо улустын јарык, јаркынду, бай-
лык, сүүнчилү јүрүми учун тартыжуга берген.

1. Бу куучыннан В. И. Ленин керегинде кандый јагы неме
билип алдын?
2. В. И. Ленин нөкөрлөрине, ишмекчи улуска, балдарга кандый
күүн-санаалу болгон?
3. Ишмекчилер Лениннин кандый кылык-јагын анчада ла
сүүген?
4. Куучыннын учын кычыр. Калганчы эки эрмектин учурын
канайда ондоп турун?

ЛЕНИН БИСЛЕ КОЖО.

А. Адаров.

Албаты жүрүми байып јат,
Албаты јадыны јаранып јат —
Айдарда, Ленин бисле кожо!

Ак аяста — Гагариндер,
Көк тенгисте — бистин эрлер —
Айдарда, Ленин бисле кожо!

Кулузын ордына аштар бүдет,
Кудай ошкош улус өзөт.
Электричество — арка-тууларда,
Эмди кажы ла малчы айлында —
Айдарда, Ленин бисле кожо!

Амаду учун, јалакай учун,
Ак санаалу жүрүм учун
Агару тартыжу там тынғайт,
Ак-чек улус там көптөйт —
Айдарда, Ленин бисле кожо!

Кажы ла албаты тен жүрүмдү,
Кажы ла албаты бойы јолду.
Кичинек-јаанын ылгабай жадыс,
Килемјилү кол бередис —
Айдарда, Ленин бисле кожо!

Төгүнге туштап, төмөн көрбөй,
Казырга туштап, кайра көрбөй,

Бой-бойыска чике көрөдис,
Болчок жүректинг сокконын
угадыс —
Айдарда, Ленин бисле кожо!

Өштүлөрдөң коркыбас болодыс,
Өскө албатыларга болужып
јадыс.

Ару најылык — мааныбыс,
Амыр-әнчү — ийдебис —
Айдарда, Ленин бисле кожо!

Башка-башка албатылардын чүмдемелдери.

ЖЫЛАННЫҢ ЭРЈИНЕЗИ.

(Алтай албатынын чөрчөгү.)

Мынанг озо, эмдиги кызыл тыттар, чабаа четтер
жерден көрүнип өскөлөк тушта, Туулу Алтайыстын
шилдий жалтырап жадар ару сууларлу кобы-жиктеринин
бирүзинде Айабас деп жокту кижиге журтаган. Ол Тор-
кочы деп эмегениле кожо журтап, Урбай деп байдын
жылкыларын кабырган.

Айабасты улус сүрекей буурзак, кижиден болгой,
чымылды да жаман көрбөс кижиге айдыжатандар.
Чындап та, Айабас көөркий эрте өскүс артып, калжу
байлардын жарбынчак эмегендеринин чыбыгынан
өрө күн көрбөй дө өскөн болзо, ачу-коронын бурузы
жок улуска, тындуларга түжүрбейтен. Минип жүргөн
адын камчылабас та. Онын учун Айабастын минген
ады кажанг, же жылдын кандый ла кату ойинде баспак-
тый семис жүретен.

Бир катап, эренгис ай түгенип, күүк ай жаңы ла
жаңырып турган өйдө, Айабастын малдап турган же-
рине кем де өрт чыгарган. Аяс күнге шалырай кур-
гап калган кууданга от камыларда, тарыдый белен
күйүп, өрттин жалбыжы жер үстинде тындулардан
болгой, агаш-таштарды да жалмай жалап турды. Айа-
бас бир кезек жердин өртин өчүреле, ононг өрткө кур-
чаткан малын чыгарып турза, меестин эдегинде жал-
бак таштын үстинде бир кара жылан жалбышка курча-

дып койгон, октолып турды. Кандый ла неме жүрүм жүрейин деп албаданбай а, жылан да өрттин жалбыжы жууктап келеткенин көрүп, кирер жерин таппай, манзаарып, изүге чыдашпай, оозын аңкандадып турды.

Айабас жеткерге кирген жыланды көрүп чыдабай, адынанг түжүп, оны будакка илеле, өрттөн чыгарып койды. Кара жылан тынын аргадаган болушчызын бу- дынанг ала бажына жетире айкап көрөлө, кобынынг ичинде жыгындар жаар сурт эдип калыды.

«Кижиге болзо, быйаным жетсин деп айткай эди, тил жок жылан нени айтсын, кижининг теркизин кыркый- тан чычкандардын бирүзүн де жоголтсо болгой» — деп, Айабас сананган.

База бир канча күндөр өткөн кийинде, Айабас

тужап койгон адын бедреп жүреле, өрт болгон жерге баргажын, алдында өрттөн аргадап алган кара жылан учурады. Ол Айабасты эбире жылып, ажыктап, таныдым деп сүйүнгөн неме чилеп, куйругун булгап, жыгындар жаар жылды. Айабас кара жыланнын кылык-жанын кайкап, көрүп турганча, ананг-мынан өлөңдөр шылырап, түмөн жылан көрүнүп келди. Качып жүгүрейин десе, жыландар айландыра курчап алган. Бу ла көрзө, таныш кара жылан өрттин кийнинде корболоп өскөн көк өлөңнүн ортозынан бажып кедейте чыгарала, бышкыргандый табыш чыгарарда, курчунын алтыгы жаны ачылып, кара жылан, жол баштаган неме чилеп, саң төмөн жылды. Артык барар жер бар эмес, Айабас ачылган жерле кара жыланды ээчий басты. Анча-мынча барала, кайа көрзө, байа курчаган жыландар ончолоры үйдешкилеп келеттилер. Жыландардын олжозына кирип, Айабас ылгый ла корым, жыгын жерге келди. Мында жуулган жыландар оноң көп болтыр. Анда кандый өңдү, кандый бүдүмдү жылан жок деп айдар! Таныш кара жылан бир жаан какпак таштын алдындагы ичеген жаар кирген жерде, оноң алтындый мызылдап турар мойынчылу, оозында баарчыктын жымыртказы ошкош ак неме тиштенип алган килин-кара жылан чыкты. Ол ло жылан чыгарда, ончо жыландар тымып, өлөңгө жаба үн жок жаткылай берген.

Айабас ат бедреп басканына эки буды чылап, такта ошкош жалбак таштын үстине отура берди. Алтындый мойынчылу кара жылан Айабастын алдына жылып келеле, та нени де айдып турды. Айабас онын эрмегин ондобосто, ол ачуурканып турганына ба, айса өскө немеге бе, көстөри жашкайактып, жалканчып турды.

«Акыр, бу канайып турган жыландар болотон? Ай-са болзо, оттон айрыган жыланның күндү-күреези болор бо?» — деп, Айабас алан кайкап, оозында ак неме тиштенген жыланга алаканын жайды. Байагы жылан оозындагы немени Айабастың алаканына салып, жи деген неме чилеп, оозын аңкандатты. Айабас жыланның берген сыйын жытап көрзө, кандый да жараш жыт жытанып, жиир күүни келди. Жылтырууш болчок ак немени оозына салып ла ийерде, тату амтаннан улам тамагынан ашканын да билбей калды. Бу ла тушта Айабастың кулагына жоон үндү кижининг каткызы угулды. «Кандый танма шоодып, каткырып турган болотон» — деп, айландыра аяктаза, не де жок. База ла каткы чыгарда, алды жаар көрзө, байагы жылтырууш мойынчылу кара жылан болтыр.

Айабас аяктанбай тым отура берерде, өрттөн айрып алган кара жылан эрмектенди:

— Слер бистенг коркыбагар. Бу мениң адам болор. Энебис мында болгон өрткө алдыртала, божоп калган. Слер мени өрттөн айрып алганыгар учун адам сүрекей сүүнип, Слерди сыйлайтам, кайда да болзо таап экелзин деп, ончо улузын ийген. Карын учурал болуп, жуугында жолыктыс. Айтканысты ондоор эмезигер, арга жокто курчап экелерге келишти.

— Эмди Слерде кандый ла тындула куучындажар арга бар. Слердинг байагы жиген немергер десе бистинг жоныбыстың эрјинези болор. Оны жиген кижі жер үстинде кандый да тындунын тилин билер боло берер — деп, алтын мойынчылу жылан жартады. — Кара жангыс сурагыс мындый болор: бистинг эрјинебисти јийле, мындый болуп калдым деп, кемге де айтпагар.

Айабас жыландарла антыгарлу најылардый айрылыжып, сый берген жылан не жылан болотон деп, бир кичинек боро жыланнан сурады.

Айткан эрмеги ырада жаңыланбазын деп, боро жылан оозын жаба тудуп, шымыранды:

— Ой өрөкөн, ол бистинг кааныс. Слердинг өрттөн аргадап алган жыланаар дезе онын сок жаңыс уулы болор. Слерди бедреп не аайлу болдыс. Бедреп баргандардын көп сабазы эмдиге келбеген. Карын јолыгышса, јанзын деп айдып ийеер. Менинг адам база эмдиге јок. Келтей көзи селбилү, мыкыны тујында јаан сорбылу боро жылан болор.

Айабас жыландардын ујазынан ырап, одоштой кырланга чыгып келеле, ајыктанып тургажын, эки сангыскан учуп келеле, шаңжагылай берди: «Акыр, ол бир тужакту кер ат колоского тапту ла кептелди ошкош, качан өлбөгөй? Өлбөй кайда барар болор деп. Капшай ла кандый бир тижн курч неме учурап, терезин јара тартып беретен болзо, кандый јакшы болбос эди. Эт јиир күүним келип турганы коркыш».

Айабас ичинде коронын бадырып болбой, јудругын түүнип, эки сангысканды, аргалу болзо, адып ийгедий турды. Мылтык бар эмес, канайдар, коронын јүк арайдан тоқынадып, сангыскандардан сурады:

— Слердинг јиирге турган адыгар кажы колоскодо кептелип калтыр? Мен түрген барып сојоло, слер экүни тойо азырап салайын.

Сангыскандардын бирүзи, чочыганына јаман сөслө белиндеп ийеле, коштой будакта отурганынан сурады:

— Бу таңмазы не деп айдат, айдып берзебис, чындап та, тойо јиир эт једижер эмес пе?

— Баштап көргөн кижиге сен бойың ла бил — деп, экинчиси айтты.

— Ой, былар, кер ат мынаар ол кечүнинг алтыгы жанында кезек талдардын ортозында жаткан — деп, баштапкы сагыскан канадын чөйө тартып көргүсти.

Айабас сагыскандардын айтканыла аралга жүгүрип баргачын, кер ады, чындап та, анда жатты. Колоского кептелген эмес, тузагы тазылга илинеле, жыгылган болтыр. Кында бычагын уштып, тужакты кезип ийерде, кер ат бут бажына туруп чыкты.

Эки сагыскан өлөр дешкен ады бойы ла туруп келерде, оп-соп түшкүлөп, нени де айтпай, учкулай берген.

Айабас адын жайдакка минеле, жанып келзе, үйи тышкары жаргак тон жайып алган, аарчы кургадып отурды. Айылга кирип, үйинин урган чайын ичип отурза, тышкары кургадып койгон аарчыга бир үрөнчиге бир боро кушкаш учуп келеле, куучындажып турганы угулды:

— Бу канайып турун, боро кушкаш, аарчыны чачып койзобус, ээзи арбанбас па?

Боро кушкаш нөкөринин сөзүн укпай, аарчыны чачып ла турды. «Жок, кедери эт, мен ле анайтпазым. Мынайып үрөп чачсабыс, улус биске аш-курсагын качан да бош жайып бербес» — үрөнчиге база ла токтотты.

— Онызы бойыңда — деп, боро кушкаш жөпкө кирбеди.

Үрөнчиге боро кушкаштын кылыгынан кемзинген болбой, жаан удабай, уча берерде, жаңыс уула эки иш эдип турган боро кушкаш артып калды.

Айабас ичип отурган чайлу аягын жерге тургузып, айтты:

— Ол тышкары аарчына кушкаштар келген, чачып туру ошкош, барып көрзөн.

— Анда неме келгенин айылды өткүрө канайып көрүп ийдин? — деп, үйи алаң кайкап сурады.

— Же бүтпей турган болзонг, барып көрзөнг.

Үйи эжикти ачып көрзө, аарчыда, чындап та, бир боро кушкаш отурып алган, буркурада чачып турды. Эжиктин жаагында жөлөп койгон сабууны алып, эмеген боро кушкашты сооро сокты.

Айабас алдында айлына жанып келгенде, үйинин эрмегинен өскө кандый да эрмек укпайтан. Эмди тындаланып жатса, кайда ла эрмек-куучын угулат. Иргеде сүттү кринкенин жанында эки чычкан сүмележет:

— Бого бис экү тагынан чыгып албас болорыс. Анайдарда, сен тур, мен сенин үстине турала, кармаданып көрөйин. Онын кийнинде сен чыгарың.

— Жаантайын ла мен деер, сен ажанып турганчанг, ээзи једип келзе, мен куру артатам ба? — деп, экинчизи жарбынды.

— Же андый болзо, сен чык!

Айабас араайынанг шыгалап көрзө, бир чычкан экинчизинин үстине туруп, кринке өрө кармаданып, онын кырына чыгып алды.

— Кудай, көөркий, сүди орто неме эмтир. Мынан каймак јиир деп јадала, кижн төмөн түже берер болбой?

— Акыр, андый болзо, мен сенин куйругыңнан тиштенип алайын, сен кирип ич — деп, јердеги чычкан сүмеледи.

— Керде-марда сен ычкынып ийзенг, не болотон?

— Же не ычкынатам. Тен сенин куйругың үзүлөрдөң башка.

— Је көрөөк — деп, кринкенин кырында отурган чычкан жөпсинди, куйругун жерде турган чычканга сунды, онызы тиштенип аларда, ол кринке жаар өңөлөп кирди. Онон алыс жерден кыйгы угулды.

— Амтандузын, амтандузын! Жангыс ла бажы сан төмөн турала жиирге эби жок неме эмтир.

Кринкенин тыштында куйрук тиштенип алган чычканнын жамакайларынан чилекей агып, кермектенишке арий берген болбой кайтсын, көзи ангданылып турды.

Бу ла өйдө тышкартынан Айабастын үйи кирип, кургаткан аарчызын уарга аяксалгыш жаар басты.

Кринкенин тыштында чычкан «чык» деп айдар керек, оозы бош жок, унчукпас керек, кижин көрүп ийгедий. Анча-мынча алырандап турала, «Келет!» — деп кыйгырып ийди, онон чалкойто келип түшти. Кринкедеги күлүктө үн де жок.

Айабас ачап чычканнын өлүмин көрүп, аайы-бажы жок каткызы келди.

Торкочы каткырып отурган Айабас жаар кылас эдип, жаргак тонго оройло экелген аарчызын да урбай, арбанды.

— Бу сенин ыра-жорон бүгүн канайып кубулып туру? Айыл өткүрө тышкары немени көрүп ийер, аамай неме чилеп, бодоп ло каткырып отурар... Сен тен алмыска учурап, алмыстанып отурган болдың?

— Жок, үйим, сен канайып турун, бойымнын жүрүмимди ле сананып, каткым келет.

— Мениле кожо журтаганын каткымчылу болуп турган болзо, электеп каткырбас кижиден таап алатан — деп, үйи там ары атыйланды.

Үйин жүк арайдан токтодып алала, жангыс ла тымып

отурарда, кринкенин јанына ыйлаган-сыктаган эки чычкан келди.

— Куда-ай, куда-ай, төрт баламнын энези сүтке түжеле, өлүп калт, онын ачузына канайып чыдайын, канайып чыдайын! Мынайдарын билген болзом, байа бойым јемзеп чыгар эдим — деп, баштапкы чычкан бажын кринкеге согуп ыйлайт.

Экинчизи күүн-күч јок кимиректенет:

— Мынайда берерин кем билген? Мен ле дейле, кринке өрө чыгара калыган, онон көрзөм, јангыс ла куйругы сырас эдип калды. Калып чыккан бойынча токтодынып албай, ажа конгон ошкош.

— Сенде не болзын, үрүп чыгар ийдинг јок, үшкүрип отурар балан јок. Меге сүрекей ачу — деп, баштапкы чычкан база ла ыйлады.

Экинчи чычкан баштапкызын эркеледип, сыймап айдат:

— Је канайдар, мен јаан бурулу. Эжингнин ордына эш-баран, балдарынга дезе эне болуп артатан турум. Күүнинг бар болзо, јөбинди бер.

Ыйлап турган чычкан кенетийин токынап, мыжылактап туруп кимиректенди:

— Мен сени сөстөөрдинг ордына сен мени сөстөй берген турун ине. Мындый түбекке түжүп, мен јөп-синбей кайда барарым — деп, бажын коштой турган чычканнын мойнына арта салып, ыйламзырады.

— Је көп карыкпа, көөркийим. Мен де өбөгөним баспакка соктырып, јангыскан арттым. Сен де эмди јангыскан. Биригип алзабыс, јүрүмис јенил болор.

Ыйлап турган чычкан токынап, сөстөгөн чычканды ээчиде ичегени јаар басты.

Айабас чычкандарды угуп, энчикпей айтты:

— Ээ чаалда, үйинг өлгөни жангыс та конбой жадып, сөскө кире бердин аа. Андый белең ундыла беретен неме болзо, не тегине ыйлаар?

Торкочы жангыскаң куучынданып отурган Айабаска кыртыжы куруп айтты:

— Сен көс көрүп турган ба, айса эдрей берген бе?

— Кижининг оозынан үн чыгары сеге кереес туру не. Эрмектенип ийгенимненг не боло берди?

— Сенин эрмегинге кыйгастанып турган кижини жок, кылык-жангынын кубулганын кайкап турум.

Айабас үйиле качан да өөркөшпөйтөн. Керижер, согушардан болбой, удурган тын эрмек те айтпайтан. Жыланнын эржинезин жигени качан да өөркөшпөгөн улустын ортозына өөн-бөкөн чыгарарга жеде берерде, не болгонын үйинге айдып берди. Калганчы сөсти айдарда ла, кенетийин жөдүлү келип, тын жөткүрүп ийерде, жиген эржинезин чилекейле кожо оозынан чарчалып чыгала, отко түжүп, шырты эдип, ыш та, жыт та жок күйе берди.

Бу өйдөң ала Айабас ойто ло кандый да тындынын тилин билбес болуп калган. Же андый да болзо, эржине ырызын жетирген. Ол алган эжиле эптү-жөптү журтап, балдар жок бойы балдарлу болуп, мал жок бойы малданып, узак жүрүм жүргөн.

ӨБӨГӨН ЛӨ КААН.

(Орус албатынын чөрчөгү.)

Бир каан журтап жатты. Ол каан чөрчөктөр угарга сүрекей тын сүйүтөн. Онын жалчы чөрчөкчилери бастыра чөрчөктөрдү айдып койдылар. Каан жар этти:

— Мен укпаган чөрчөк айдып берген кижиге кызымды ла кааннын jөөжөзинин кабортозын берерим.

Күүнзеген улус көп табылган. Князьтар, боярлар, генералдар, којойымдар келгиледи — је бир де тузазы jок. Кем-кем чөрчөкти айдып баштаза ла, каан кыйгырат:

— Билерим, билерим, андый чөрчөкти уккам!

Оныла керектер божоп jат. Кызын аларга келгендерди чыгара сүрүп ийедилер.

Ол каандыкта jокту өбөгөн jаткан. Ондо айыл-jуртта, мал-аш та jок болгон. Келишкен ле jерде jадып, келишкен ле немени ичип, jип jүрген. Бир күн чала-была ажанар, кезик күнде торт ажанбай jүретен.

Ол бир катап аракы ичетен jерге jылынарга ла бир стакан аракы ичип аларга кирди. Садучы оны шоодып айтты:

— Каанга чөрчөктөр айдарга не барбай турун? Кааннын кызы көстөри талганча көрөт, сени сакып болбой туру. — Jокту шоодылганды угуп, бойында санданды: «Акыр, ченеп көрөйин. Кааннын күйүзи, мен качан да болбозым, је белең аш-курсактан бир-эки күн jип алайын».

Кааннын өргөөзине келди. Каан сурап угат:

— Не керектү келдин, өбөгөн?

— Сеге, кааныбыс, чөрчөк айдарга турум. Јаңыс ла озо баштап мени азырап салзын деп, jакып сал.

Каан оны аjарып көрөлө, күлүмзиренди: «Је эр ле база! Чамчан jамачынын үстине jамачылу, тарыска өдүгинди будынга буушла танып алган».

Је бир де неме айтпады.

Каан јуук деген боярларын ла болушчыларын јууп алала, ол келген кижиге jакылта берет:

— Чөрчөгінди айт.

— Мениң өлгөн адам, — жокту кижиге айдат, — бу бистин каандыкта бастыразынан бай кижиге болгон. Жаан бийик туралар тудуп алган. Ол туранын үстиле күүлелер базып жүрүп, тегеридеги жылдыстарды чоккуп турдылар. Бот кандый бийик туралар болгон! Тураны айландыра туткан чеденнин ичи сүрекей телкем болгон, жайдын күнинин туркунына күүле бир учынан экинчи учына жетире учуп жедий болбойтон...

Каан, боярлар киришпей, унчукпай турдылар. Өбөгөн айдат:

— Онон арыгызын эртен айдарым, ажанып алган кийинде.

Энгирде ажанатан жерге барды.

Эртезинде энгирде чөрчөкти онон ары улалтты:

— Бистин кажаанда жети жашту бука турды. Онын бир мүүзинде бир күдүчи отурган, экинчи мүүзинде — экинчизи. Күдүчилер шоор ойноп, сыгырткыштарла сыгырып, кожондор кожондоп турдылар, же озор бой-бойлорын көрүп, үндерин угуп болбогондор. Бисте бот кандый жаан бука бар болгон!

Каан жара киришпеди, боярлар да унчугышпай отурдылар.

Чөрчөкчи өрө турала, айдат:

— Чөрчөктин учын эртен айдарым, бүгүн амыраар ой жетти.

Энгирде ажанар жерге барды.

Каан айдат:

— Боярлар, нени эдерибис? Ондый чөрчөкти мен укпадым, же мындый тарыска өдүктү кижиге кызымды мен бербеске турум.

Оны канайда мекелеп жандыраарын шүүштилер.

Князьтар ла боярлар шүүже бердилер. Сананып, сананып, арт-учында мындый шүүлтеге келдилер:

— Кааныбыс, сен бу чөрчөкти уктым деп айт, бис бастырабыс жөмөжип айдарыс: «Билерис, ол керегинде укканыбыс». Керекти быжулаарга бичик белетеп салзын деп жакылта бөреер, бу бичиктин алдында бис бастырабыс колыс салып берерибис.

Анайда эдерге жөптөжип алдылар.

Обөгөн олордын жөптөжип алганын билип ийген, же олор билбезин деп унчукпай туру. Эртезинде, түште ажанып алала, бир де неме билбеечи кижиге болуп келип, отуруп алала, чөрчөкти оного ары айдарын баштады:

— Өлгөн адамда бир бее бар болгон, үч күннинг туркунына жерди айланып мантап келетен. Ол бее кажыла конокко үч катап төрөйтөн...

Князьтар ла боярлар каан жаар көргүлөп, күлүмзиренип турдылар, же чөрчөкчиге айдып ла туру:

— Бистин алмарларда толтыра алтын ла мөңүн болгон. Сен, каан, государь, ол өйдө өдүшкө бир кайырчак алтын алган, же бу күнге жетире бербедин...

Каан мында кыйгырып ийди:

— Билерим, билерим!

Князьтар ла боярлар жөмөжөт:

— Билерис, мындый чөрчөкти укканыбыс, онын учун бичиктин алдына кол саларга белен турубыс.

Жерлеринен туруп, бичикке колдорун салдылар. Обөгөн бичикти алала, айдат:

— Оны уккан болзогор, онын учун бичикке колдору салып берген болзогор, улу каан, төлүни төлө.

Ол өйдө каан билип ийди:

— Тарыска өдүктү обөгөн мени мекелеп салган!

Канайдар да арга жок болгон: айткан сөс — аткан ок. Бир кайырчак алтын уруп берерге келишти. Жокту өбөгөн акчаны алала, сайрап жада берди.

ЖАЛКУ АДАРУ.

(Изүү ороондордогы албатылардын чөрчөги.)

Иштенкей адарулардын бир билезинде жалку ада-ру бар болгон. Чынын айткажын, ол чечектен чечекке учуп, олордын жулугын жийтен, же мөтти жууп ала-ла, уйазына экелердин ордына, бойы ла жип алатан. Билереер бе, бу кандый адару болгон? Күн чыкса ла, ол уйазынан чыгып келер. Жакшынак күн болотонун сезип ийеле, чымылдар чылап, бажын тамаштарыла жыжып, жаранып ийеле, соодонып уча берер.

Бастыра адарулар рамдарын мөтлө толтырарга, тыны кыйылганча иштенип тургулаарда, бу адару дезе чечектен чечекке учуп, ары калбан, бери кал-бан көөркөп, көкип, күндерди калас ла өткүрип жүрет.

Адарулар — иштенкей тындулар. Онын учун олор жаан удабай бу адаруны көргүлебей барган.

Төңөштөн чыгатын үйттин жанында жаантайын бир канча адару баскылап жүргүлеер. Олор уйазын тонок-чылардан каруулдагылайт. Ого эн ле карган, эн ле судурчы-бичикчи, эн ле ченемел-сүмелү деген адару-лар көстөлөт. Олордын белдери тас. Бу ненин учун **дезе, олор ол ло төңөштин** үйдине кирип-чыгып тур-ганча, белиндеги түктөри тазап калат.

Бир катап каруулчык адарулар жалку адаруны уйазына кирип жадарда, туткылап алдылар:

— Эй, экем, сен база иштеер учурлу. Көрзөң: бас-тыра адарулар иштегилеп жат. А сен дезе...

— Мен де кере түжине учуп, чек арып каладым.

— Күчинг чыкканча тегин јерге учпай, күчинг јеткенче иштеер керек — деп, ого каруулчыктар каруу бердилер. — Бу сеге бистинг баштапкы айтканыс болор — дежеле, оны уйазына божодып ийдилер.

Је јалку адару чек түзелбеген. Мынын учун каруулчык адарулар эртезинде оны ойто ло токтодып алдылар:

— Иштеер керек, экем.

— Бу ла күндерде кыйалта јогынанг иштеп баштарым — деп, јалку адару сөстөнг туура калбады.

— Јок, бу ла күндерде эмес — деп, каруулчыктар айттылар, — эртенги ле күнненг ала иште. Калак бу бистинг айтканысты ундыдынг — дейле, оны уйазына кийдирип ийдилер.

Эртезинде эниргери база ла андый болды. Је бу тушта каруулчыктар сөс айдарга јеткелекте, јалку адару озолоп унчукты:

— Эйе, эйе, өрөкөндөр, берген сөзимди ундыбагам.

— Ундыбаганынг биске не керек — деп, каруулчыктар чала кезем унчуктылар. — Берген сөзингди сен бүдүрип салар учурлу. Бүгүн он тогус май. Эртен, јирмеде, сен бир де тамчы болзо, мөт экелер учурлу — деп айдала, озор јалку адаруны уйазына өткүрип ийдилер.

Је эртезинде алдындагы ла күндер чилеп өтти. Јаңыс ла күн ажар алдында тегери булуттап, соок салкын сокты.

Јалку адару эмди айлында кандый јылу, кандый јакшы болбайсын деп сананып, уйазына мендеп учуп клеетти. Је уйазы јаар өдөргө лө јадарда, каруулчыктар оны божотподы:

— Јарабас— деп, олок соок унчуктылар.

— Мен айлыма кирерге турум! Бу кайтканаар! Бу менин айлым ине!

— Јок, бу иштегкей адарулардын айлы — деп, каруулчыктар каруу бердилер. — Јалкуларды будө-өн божотпой жадылар.

— Мен эртен ле кыйалта јоктон иштеп баштаарым — деп, јалку адару сөс блаашты.

— Эртен деп сөсти јангыс ла јалкулар айдар. Иштегкейге дезе кажы ла күн баалу — деп, судурчы адарулар айдала, јалку күлүкти чыгара сүрүп ийдилер.

Јалку адару кайда барарын билбей, бир эмеш учуп јүргенче, түн кирди, айландыра ай-карануй боло берди. Ол бир јалбракка отурайын деген бойынча, јерге барып түшти. Көөркий соокко бастыра бойы калтырап, учуп болбой барды. А јердин үстиле јорголоорго кандый күч! Кажы ла сыргалјын ого јаан јыгындый, кажы ла таш кыр кире бодолот. Көөркий арт-учында уйазына једип келерде, соок јанмырдын баштапкы тамчылары тамырай берди.

— О кудай! — деп, ырызы јок адару комыдалду кыйгырды. — Јанмыр клеет, мен чарчап айабас эмитирим — деп, ол уйазы јаар болды. Је онын јолын туй тургулап ийдилер.

— Јаманымды таштагар — деп, јалку адару јалынды. — Мени айлыма божодыгар, божодыгар, јайнап турум.

— Орой — деп, ого каруу бердилер.

— Божодыгар, агалар, эјелер. Уйкум келт, уйуктаарга жадым, соокко чарчап браадым.

— Орой келген!

— Ичике-ей, соогынай, соогынай! Килезегер меге!

— Јарабас!

— Мен слерди јайнап турум! Өлөриме јеттим!

— Јок, сен өлбөзинг — деп, ого каруу бердилер. —
Је сен иштеген улуска амыр кандый баалу деп бу түнде билип аларың. Јүр мынаң ары!

Оны сүргүлөп ийдилер.

Бистинг адарубыс үлүш канаттарын сүүртеп алып, соокко чарчай-чарчай, ого-бого бүдүриле-бүдүриле бодоп ло барып јатты. Анайып браадала, ол кенетийин кандый да орого, јартап айткажын, кандый да куй јаар антарыла берди. Ол санг төмөн антарылып браа-дарда, ого оро түп јок немедий билдирген. Учында ла ол куйдын түбине келип түшти. Көстөрин ачып ийеле, онын алдында түрүлип калган јылан јатканын көрүп ийди. Күренг-кызыл белдү, јажыл өңдү јылан адаруга чурап ийерге, болчок бажын содойтып келди.

Јалку адару келип түшкен јерин озо баштап куй деп бодогон, је бу куй эмес, јыгылган агаштын орды болгон оро эмитир. Јылан мында јаткан болтыр.

Јыландар адаруларды база јигилеп јадылар, ада-рулар — олордын карын да тамзыкту курсагы. Онынг учун јалку адару јыланды көргөн лө бойынча көстөрин јумунып, мынайда шымыранды: «Өлгөним бу туру. Ак-јарыкты база катап көрбөйтөн эмитирим».

Је јылан оны јибеди, карын оныла эрмектеже берди:

— Кандый жүрүң, адару? — деп, ол сурады. — Сен мындый орой бого айылдап келерингде, байла, јалку ла адару болбайдарың.

— Слер чын айттыгар — деп, јалку адару тили толголып унчукты. — Мен чын ла иштебей јадым. Мынынг учун мен бойым бурулу, бойым.

— Јарабас— деп, олок соок унчуктылар.

— Мен айлыма кирерге турум! Бу кайтканаар! Бу менин айлым ине!

— Јок, бу иштенкей адарулардын айлы — деп, каруулчыктар каруу бердилер. — Јалкуларды будоён божотпой жадылар.

— Мен эртен ле кыйалта јоктон иштеп баштаарым — деп, јалку адару сөс блаашты.

— Эртен деп сости јангыс ла јалкулар айдар. Иштенкейге дезе кажы ла күн баалу — деп, судурчы адарулар айдала, јалку күлүкти чыгара сүрүп ийдилер.

Јалку адару кайда барарын билбей, бир эмеш учуп жүргенче, түн кирди, айландыра ай-караңуы боло берди. Ол бир јалбракка отурайын деген бойынча, јерге барып түшти. Көөркий соокко бастыра бойы калтырап, учуп болбой барды. А јердин үстиле јорголоорго кандый күч! Кажы ла сыргалјын ого јаан јыгынды, кажы ла таш кыр кире бодолот. Көөркий арт-учында уйазына једип келерде, соок јанмырдын баштапкы тамчылары тамырай берди.

— О кудай! — деп, ырызы јок адару комыдалду кыйгырды. — Јанмыр клеет, мен чарчап айабас эмитирим — деп, ол уйазы јаар болды. Је онын јолын туй тургулап ийдилер.

— Јаманымды таштагар — деп, јалку адару јалынды. — Мени айлыма божодыгар, божодыгар, јайнап турум.

— Орой — деп, ого каруу бердилер.

— Божодыгар, агалар, әјелер. Уйкум келт, уйуктаарга јадым, соокко чарчап браадым.

— Орой келген!

— Ичике-ей, соогынай, соогынай! Килезегер меге!

— Јарабас!

— Мен слерди јайнап турум! Өлөриме јеттим!

— Јок, сен өлбөзінг — деп, ого каруу бердилер. —
Је сен иштеген улуска амыр кандый баалу деп бу түнде билип аларын. Јүр мынан ары!

Оны сүргүлөп ийдилер.

Бистин адарубыс үлүш канаттарын сүүртеп алып, соокко чарчай-чарчай, ого-бого бүдүриле-бүдүриле бодоп ло барып жатты. Анайып браадала, ол кенетийин кандый да орого, јартап айткажын, кандый да куй јаар антарыла берди. Ол сан төмөн антарылып браа-дарда, ого оро түп јок немедий билдирген. Учунда ла ол куйдын түбине келип түшти. Көстөрін ачып ийеле, онын алдында түрүлип калган јылан јатканын көрүп ийди. Күрөң-кызыл белдү, јажыл өңдү јылан адаруга чурап ийерге, болчок бажын содойтып келди.

Јалку адару келип түшкөн јерин озо баштап куй деп бодогон, је бу куй эмес, јыгылган агаштын орды болгон оро эмитир. Јылан мында јаткан болтыр.

Јыландар адаруларды база јигилеп јадылар, адарулар — олордын карын да тамзыкту курсагы. Онын учун јалку адару јыланды көргөн лө бойынча көстөрін јумунып, мынайда шымыранды: «Өлгөним бу туру. Ак-јарыкты база катап көрбөйтөн эмитирим».

Је јылан оны јибеди, карын оныла эрмектеже берди:

— Кандый жүрүн, адару? — деп, ол сурады. — Сен мындый орой бого айылдап келеринге, байла, јалку ла адару болбайдарын.

— Слер чын айттыгар — деп, јалку адару тили толголып унчукты. — Мен чын ла иштебей јадым. Мынын учун мен бойым бурулу, бойым.

— Э-э, андый болзо — деп, жылан шоодылганду шыркырады. — Мен бу ак-жарыктын үстин база бир де тузазы жок курт-конгыстардан арутап койотом; сени де, жалку адаруны, јии саларым.

Бу тушта жалку адару бастыра бойы шимирт эдиц, кыйгыра берди:

— Ой, јарабас! Жок, ол јарабас!

— А ненинг учун јарабайтан? — деп, жылан чак-тырмазын чыгарды.

— Слер мененг бөкө лө болгон учун мени јип кой-орго тураар ба? Бот улус дезе качан да анайтпас. Ол-ор чындыкты билер.

— Эй, эй! — деп, жылан табылу түрүлип алды. — Сен улусты јакшы билетен турун ине. Слердин мөди-герди айрып алып турган улусты сен мененг чындык деп пе? Эх, јүүлгекти сени!

— Жок, керек бистинг мөдисти айрып турганында эмес — деп, адару јаратпай унчукты.

— А неде деп?

— Олор бистенг санаалу. Бот керек кайда — адару айтты.

— Ээ, андый дединг бе? Је, кем жок јакшы — деп, жылан каткырып, содос этти. — Мен сеге чын ла чын-дыктын бойын көргүзип берейин бе? Көр! — дейле, ол адаруга чурап ийерге, тескери болды.

Је бу тушта адару багырып ийди:

— Слер мени ненинг учун јиирге турганыгарды билерим!

— Ненинг учун?

— Мен слерденг санаалу учун.

— Сен мененг санаалу ба? Ха-ха-ха! Эх, чимирик-ти сени!

— Чып ла чын. Мен слерден санаалу! — адару айтты.

— Же кем јок — деп, јылан токтоп, јайкана берди. Кемибис санаалу болгонын көргөйис. Мыны куру сөс эмес, а эткен керек јартагай. Мындый бир сан башка керек эдели. Эң ле кайкамчылу керек эткенис маргаанды алатан болзын. Јөп пө? Маргаанды мен алзам, сени јип койорым.

— А мен маргаанды алзам? — деп, адару сурады.

— Маргаанды сен алзан — деп, јылан бир кезекке тура түшти, — бу бого тангы адырып, конотон турун. Јөп пө?

— Јөп — деп, адару унчукты.

Јылан толголып, ойто ло каткыра берди. Онын санаазына бир сүрекей кайкамчылу эп-сүме кирген. Анайда бу аамай адару өлзө дө эдип болбос.

Онын сананып тапкан немези мындый: ол кенейте ле ородон сурт чыга коноло, бистин адарубыс ондонорго јеткелекте, эвкалипт агаштын чочогойын экелди.

Андый чочогойлорды балдар ийик эдип ойногылайтан, оны «эвкалипт-ийик» дежетен.

— Мен нени эдер эмежим, көр — дейле, јылан бойынын, чек ле буу ошкош, чичкечек куйругын чочогойго ороп ийеле, оны кенейте айландыра согуп ийди. Чочогой сүрекей түрген айланып, чек ле күүлеп, биелей берди.

Мынайып адару качан да эдип болбос! Јылан каткырып, көстөри чагылыжа јалтырап, јенүлү јайкана берди. Же чочогой, бастыра ла ийиктелген немелердий, айланып турала, барып түжерде, адару мынайда айтты:

— Чындап та, кайкамчылу неме эмтир. Мен анайда качан да эдип болбозым.

— Андый болзо, мен сени јип јадым!

— Акыраар, акыраар! Менин эдип билер немемди ак-јарыкта тынар-тынду не де эдип болбос.

— Сен андый кайкамчылу нени эдерин?

— Мен бого ло јоголып каларым.

— Не? Не дейзин? Јоголып каларым дедин бе?— деп, јылан кайкаганду содос этти. — Мынан чыкпай ла јоголып каларын ба?

— Эйе, бого ло. Мынан чыкпай ла.

— Јер дөөн көмүлбей бе?

— Эйе, јер де дөөн көмүлбей.

— Је, айса јогол. Көргөйис. А мыны эдип болбозон, менен јакшы сураба. Сөс јогынан ла ап эттирип ийерим.

А керек мындый болгон. Байагы ийик айланып турганча, бистин адарубыс бу ороны бастыразын аја-рулу шиндеп алтыр. Оронын чала кырында кичинек сарбайган јыраа, јок, јыраа да эмес, а јаан јалбрактарлу өлөң көрүнөрдө, көөркий сүреен сүўнтир.

Эмди адару байагы өлөңгө јууктай јорголоп келе-ле, мынайда айтты:

— Је, синьор јылан, эмди менин үдем келди. Слер ары көрөлө, үчке јетире тоолоп ийетен турыгар. «Үч» дейле, мени оронын ичинен кайдан ла бедрегер. Је слер мени таппазаар.

Јылан ары көрүп, «Бир, эки, үч» — деп, чүрче ле тоолоп ийеле, бажын бурып, кайкаганынан оозын жаан ачып ийтир. Көрөр болзо, адару јок. Өрө көрди, төмөн көрди, сол ло он јаны јаар көрди, кайа болды. бастыра толыктарды ончозын тибирди, айландыра не-

немелерди ончозын керек дезе тилле де јалады. Је бу ончозы темей болды: адару јок. Табылбады, көрүнбеди! Бу тушта жылан онын ийик айландырганы кайкамчылу да болзо, је адарунын јоголып калганы оноң кайкамчылу деп билип ийди. Чындап та, ол нени эткен? Кайда јажынган? Канайткан? Билер арга јок!

— Э-э-эй! — деп, учы-учында жылан унчукты. — Мен маргаанды сеге алдыртып ийдим. Сен кайда? Бери чык!

Бу тушта оронын кайда да түбиненг угулар-угулбас чичкечек үн кыңылады. Ол адарунын үни болгон.

— А слер мени канайтпазаар да ба? — деп, үн сурады. — Мен слердинг айткан сөзигерге бүдейин бе?

— Бүт — деп, жылан айтты. — Чертенип турум — бүт! Је көрүн, сен кайда?

— Мында — дейле, адару түрүлип калган јалбрактан кенетийин чыгып келди.

А адару канайткан болор деп? Ол канайтпаган да. Адарунын јажынган өлөңинин ады «меге тийбе» деп өлөң болгон. Мында, Буэнос-Айресте, ол көп јерлерде өзүп јат. Кичинек ле неме тийгежин, онын јалбрагы тулкулай түрүле берер. Бот бу бистинг адарубыс ол өлөңнинг јалбрагына тийип ле ийерде, јалбрак түрүлеле, оны өштүзинен јажырып салган.

Жылан ајарыңкай эмес болгон. Мынын учун ол «меге тийбе» дейтен өлөңнинг онойдо беретенин билбеген. А санаалу ла кырака адару оны туку качан билген, мынын учун эмди јүрүмин аргадап алган.

Жылан нени де айтпаган, је адаруга берген чертин буспады.

Түн коркышту узун, чек ле божобогодый деп билдирген. Ургун јааш жаап, токтоду жок күкүртеген, суу орого чек ле шыркырада урулып турган учун жылан ла адару оронунг энг ле ыраак толыгына жапшынала, өйди кожо өткүргилеген. Коркышту соок ло карануй болгон. Кезикте жыланынг адару жаар чурап барар күүни келип турган. Адару көөркий коркып, жүреги та канча катап оозына келди болбоой. Түндер мындый соок, узун ла коркымчылу болуп жат деп, адару качан да сананбаган. Ол жылу, жакшы төжөгинде алдындагы болгон кару жүрүмине кунугып, араайын ыйлап конгон.

Күн көрүнип ле келерде, адару ородон учуп чыгала, бастыра адарулардын эрчимдү ижиле тудулган төнөш-уйазына келип, ойто ло ыйлай салып ийди.

Каруулчыктар ого нени де айтпай божодып ийдилер. Адару тирү жанган болзо, бу өткөн түн оны үреткен, ого санаа-укаа кошкон, ол эмди качан да жалку, эш-неме этпес, калай-тенек болбозын олар жап-жарт билгендер.

Олордын бу санаазы чып-чын болгон. Бу түннен ала бистинг адарудан көп мөт экелер адару жок болды. А күс једип, бистинг адарубыстынг калганчы күни јууктап келерде, ол канайып та божобой турган болзо, је јит адаруларды үредерге бир эмеш чөлөө өй тапты:

— Бисти сүме эмес, бисти иш, күнүг күнге эткен иш күчтү эдип жат, балдарым. Мен жүрүмимди коруларга сүмеле жүк ле жагыс катап аргадангам. Је мен јантайын иштеген болзом, балдарым, ол сүме меге керекте жок болор эди. Мен ол теп-тегин учуп жүреримде, иштенип жүргенистенг карын тынг арыйтам. Жагыс ла ол

тушта менде иштеер деген санаа-укаа жок болгон. Карын ол түн мени үрөткени жакшы. Онон өскө теп ле тегин эш-кереги жок жүрүм жүрөт эдим. А слерлер, балдарым, иштенигер ле иштенигер. Иш кижиге качан да жаман этпес. Канча ла кире көп иштензеер, балдарым, курсагаар анча ла кире тойу болор. Ол тушта жаан тоомжыда ла жүрөригер. Сын-аркагар да жеңил, санаа-гар да жарык болор.

АГАШ КЕЗЕЕЧИ ЛЕ СУУНЫҢ ЭЭЗИ.

(Индус албатынын чөрчөгү.)

Бир катап агаш кезеечи суунын жарадында агаш кезип турды. Кенетийин малтазы колынан уштылып, сууга түжө берди. Агаш кезеечи санааркап, ачузына чыдашпай ыйлай берди. Онын ый-сыгыдын угала, суунын ээзи жаратка чыгып келди. Агаш кезеечи не болгонын чынынча айтты. Суунын ээзи терең суунын түбине ойто түжүп, онон алтын малта чыгарып келди.

— Эй, нажы! Бу сенин малтан ба? — деди.

— Жок, менийи эмес — деп, агаш кезеечи каруузын жандырды.

Суунын ээзи база түжө, мөңүн малта экелди.

— Бу база өскө малта — деп, агаш кезеечи агынчегин айтты.

— Үчинчи катап түжө, суунын ээзи агаш кезеечинин темир малтазын экелди. Оны көрөлө, агаш кезеечи аайы-бажы жок сүүнип, алкыш-быйанын айдып турды.

Агаш кезеечинин ак-чек, кемзинчек, чындык болгоны суунын ээзине сүрөөн жарады. Ол жокту ишчиге алтын ла мөңүн малталарды база берип ийди.

Агаш кезеечи айлына јанып келеле, айылдажына не болгоның ончозын айдып берди. Айылдажы дезе күйүнчек, ачап кижиге болгон. Куучынды угала, жүгүргенче барала, јаман малтазын сууга чачып ийеле, ыйлап отурды. Сууның ээзи сыгытты угуп, суудан чыгып келеле, не болгонын сурап укты. Алтын малтаны суудан чыгарала, сурады:

— Бу сениң малтан эмеш пе?

Алтын малтаны көрөлө, агаш кезеечинин айылдажы торт кыйгырып ийди:

— Эйе, эйе, ол мениң малтам, меге беригер!

Онойдо айдып, ол малтаны сууның ээзинин колынан блаажа берди. Сууның ээзи дезе төгүнди билип ийеле, алтын малтадан болгой, ачап кижинин бойынын да малтазын алып бербеди. Оның үстине төгүчүни уяттап адылды.

Анайып, ачап кижиге айлына куру јанды.

КУҰК ЛЕ ПӨТҰК.

И. А. Крылов.

«Сүүген најым, күндүлү Пөтүгежим!
Кандый үнгүр, омок угулат сениң үнің:
Агаш аразында андый кожончы јок!» —
«А сен, Күүгим, мениң күүгим,
Кандый коо, јараш күүктеп јадын!
Сендий кожончы кушты
Агаш аразында укпадым. —
«Сени, Күүгим, мен јажына угуп
отургадыйым». —

«А мен, јаражым,
Кудайды адап, чертенип јадым:
Сен күүктебей ле барганда,
Кунуга бередим.
Катап качан кожондогой деп,
Сакып болбой отурадым,
Мындый үн сеге кайдан келген?
Ару, чичкечек, кеен!
Слер, Күүктер,
Бойыгар јаан эмес куштар;
Је үнигер
Тоорчыктын да үнинен артык угулар». —
«Алкыш болзын, кужым!
Мен төгүндебей айдадым:
Сен райдын да кужынан артык
Кожондоп јадын.
Онызы чын деп ончо тындуларды
Кереге тартадым!»
Олорды угуп отурган Боро кушкаш,
Эрмекке кирижип айтты:
«Најылар!
Слер бой-бойыгарды
Тамак тунганча да мактазагар,
Ошкош ло,
Неге де јарабас слердин кожоныгар!»
Ненин учун олор,
Кинчек те болорынан јалтанбай,
Онойдо кылынган?
Күүк Пөтүкти мактаган учун,
Пөтүк Күүкти мактаган.

КУУ, ЧОРТОН ЛО РАК.

И. А. Крылов.

Нөкөрлөр ортодо јөп јок болзо,
Олордын кереги јылбас.
Бүдүрген ижи де иш болбос,
Күчтери ле чыгар калас.
Бир катап Куу, Чортон ло Рак —
Ўчў кошту абра апарар дешкиледи.
Ўчўлези абрага јегинип,
Терелери сыйрылганча оны тарткылады.
Абрадагы кош уур эмес те болзо,
Је абра јериненг чек кыймыктабайт:
Куу оны булутту тенгери јаар тартат,
Рак кедерлеп, кайра апарат,
Чортон дезе суу јаар јүткип барат.
Олордын кемизи бурулу,
Кемизи акту —
Анда бистинг керегис јок туру.
Је байагы абра дезе эмдиге ле
Турган ла јеринде туруп калды.

Куу, Рак ла Чортон кошту абраны ненинг учун јериненг
кыймыктадып болбогон?

КЕП СӨС.

Ас улуста јөп јакшы,
Агын сууда сал јакшы.

КАСТАР-КУУЛАР.

(Орус албатынын чөрчөги.)

Эмеген ле өбөгөн журтаган. Олордо бир кызычак ла кичинек уулчак бар болгон.

— Балам — деп, бир күн энези айтты, — бис ишке барарыс, карындажынды көрүп, кичее. Ары-бери бар-ба, керсү бала бол, бис сеге арчуул садып берерис.

Адазы энезиле жүре берди. Кызычак десе энезинин жакыганын ундып ийди: карындажын көзнөктин алдына өлөңгө отургызып салала, бойы ойноорго барды.

Кастар учуп келеле, уулчакты канаттарына отургызып, апардылар. Кызычак жанып келеле, көрзө — карындажы жок! Калактап ары-бери жүгүрди — уулчак кайда да жок!

Кызычак оны кычырып, ада-энезинен ого једижерин билип, ыйлап-сыктап турды, је карындажынын үни кайдан да угулбады.

Кызычак көрүп турза, ыраакта кастар элбес эделе, оноң кара агаштын ары јанында көрүнбей барды. Карындажын олор апарган деп, кызычак сезип ийди.

Кызычак кастардын кийнинен жүгүрди. Јүгүрип барала, көрзө — печке туру.

— Печке, печке, кастар кайдаар учуп барганын айдып берзен!

Печке ого айтты:

— Менин арыш пирогымды ји — ол тушта айдарым.

— Арыш пирогынды јибезим. Менин адамда буудайдын да пирогторы јиилбей јат.

Печке ого айдып бербеди.

Агаш кезеечи айлына јанып келеле, айылдажына не болгонын ончозын айдып берди. Айылдажы десе күйүнчек, ачап кижиге болгон. Куучынды угала, жүгүргенче барала, јаман малтазын сууга чачып ийеле, ыйлап отурды. Суунын ээзи сыгытты угуп, суудан чыгып келеле, не болгонын сурап укты. Алтын малтаны суудан чыгарала, сурады:

— Бу сенин малтан эмеш пе?

Алтын малтаны көрөлө, агаш кезеечинин айылдажы торт кыйгырып ийди:

— Эйе, эйе, ол менин малтам, меге беригер!

Онойдо айдып, ол малтаны суунын ээзинин колынан блаажа берди. Суунын ээзи десе төгүнди билип ийеле, алтын малтадан болгой, ачап кижинин бойынын да малтазын алып бербеди. Онын үстине төгүнчини уяттап адылды.

Анайып, ачап кижиге айлына куру јанды.

КУУК ЛЕ ПӨТҮК.

И. А. Крылов.

«Сүүген најым, күндүлү Пөтүгежим!
Кандый үнгүр, омок угулат сенин үнин:
Агаш аразында андый кожончы јок!» —
«А сен, Күүгим, менин күүгим,
Кандый коо, јараш күүктеп јадын!
Сендий кожончы кушты
Агаш аразында укпадым. —
«Сени, Күүгим, мен јажына угуп
отургадыйым». —

«А мен, јаражым,
Кудайды адап, чертенип јадым:
Сен күүктебей ле барганда,
Кунуга бередим.
Катап качан кожондогой деп,
Сакып болбой отурадым,
Мындый үн сеге кайдан келген?
Ару, чичкечек, кеен!
Слер, Күүктер,
Бойыгар јаан эмес куштар;
Је үнигер
Тоорчыктын да үнинен артык угулар».—
«Алкыш болзын, кужым!
Мен төгүндебей айдадым:
Сен райдын да кужынан артык
Кожондоп јадын.
Онызы чын деп ончо тындуларды
Кереге тартадым!»
Олорды угуп отурган Боро кушкаш,
Эрмекке кирижип айтты:
«Најылар!
Слер бой-бойыгарды
Тамак тунганча да мактазагар,
Ошкош ло,
Неге де јарабас слердин кожоньгар!»
Ненин учун олор,
Кинчек те болорынан јалтанбай,
Онойдо кылынган?
Күүк Пөтүкти мактаган учун,
Пөтүк Күүкти мактаган.

Кызычак онон ары жүгүрди. Көрзө яблоня туру.

— Яблоня, яблоня, кастар кайдаар учуп барганын айдып берзег.

— Менин кычкыл яблокомды жизен — айдып берерим.

— Менин адамда садтын тату да яблоколоры жиилбей жат.

Яблоня айдып бербеди.

Кызычак онон ары жүгүрди. Көрзө, кисель жаратту сүт суу агып жат.

— Кисель жаратту сүт суу, кастар кайдаар учуп бардылар?

— Менин тегин киселимди сүтке кожуп жизен — айдып берерим.

— Менин адамда каймакту да кисель жиилбей жат...

Кызычак жалаңдарла, агаштарла узак ла жүгүрди. Эңир кирип браат, канайдар да арга жок—жанар керек.

Кенетийин көрзө, такаа бутту, жаңыс көзнөктү кичинек турачак айланыжып туру.

Турачакта алмыс эмеген күдели ирип отурды. Тактачакта дезе кызычактын карындажы мөңүн яблоколорло ойноп отуры.

Кызычак турага кирди:

— Эзендер, карганак!

— Эзен, кызычак! Не керектү келдин?

— Мен жегестү, састу жерле жүргем, кийимим сууга өтти, жылынарга келдим.

— Отурып күдели иир.

Алмыс эмеген ого ийикти береле, бойы чыгып жүреберди. Кызычак ирип ле отуры. Кенетийин печкенин алдынан чычкан чыга коноло, айтты:

— Кызычак, кызычак, меге каша берзег — мен сеге јакшы сўме айдып берерим.

Кызычак каша салып берерде, чычкан айтты:

— Алмыс эмеген мылчага от саларга барган. Ол сени јунала, печкенинг ичине отургызып каарала, јип салар, бойы десе сенинг сөөктөринге отуруп јорыктаар.

Кызычак коркып, ыйлай берди, чычкан десе ого база ла айтты:

— Сагып отурбай, карындажыңды алала, јүгүр, мен сенинг ордынга кўделини иирип отуарым.

Кызычак карындажын ала койоло, јүгүрди. Алмыс эмеген көзнөктинг јанына келеле, сурайт:

— Иирип турун ба, кызычак?

— Иирип турум, јаанак, — деп, чычкан каруу берет.

Алмыс эмеген мылчага отты салып, белетеп алала, кызычакты аларга барды, је турачакта бир де кижі јок. Алмыс алгырып чыкты:

— Кастар, кастар, кийнинен учуп барыгар! Эјези карындажын апарды!

Эјези карындажыла сүттү сууга једип келди. Көрүп турза, кастар учуп клеедири.

— Суу энебис, бисти јажырзан!

— Менинг киселимди јип ал.

Кызычак јип алала, быян айтты.

Сүт суу оны кисель јарадына јажырып койды.

Кастар көрбөй, өдө кондылар. Кызычак карындажыла онон ары јүгүрдилер.

Кастар ойто бурылып, удара учуп клеедилер, эмди ле көрүп ийерлер. Канайдар? Јеткер келгени бу яблонялар туру...

— Яблоня — энебис, бисти јажырзан!

— Менин яблокомды амза.

Кызычак түрген-түкей жийле, быйанын айтты. Яблоня оны бүрлү будактарынын алдына жажырып койды.

Кастар оны көрбөй, көндүрө өттилер.

Кызычак база жүгүрди. Жүгүрип ле жат, жүгүрип ле жат, удабас ла айлына једе берер. Же кастар оны көрүп ийеле, каактап, үстиле учуп, канаттарыла согуп, карындажын колдон ушта согордын бери жанында болды.

Кызычак печкеге жүгүрип келди:

— Печке өрөкөн, мени жажырып сал!

— Менин арыш пирогымды амза...

Кызычак пирогты мендеп жиди, бойы дезе карындажыла печкенин оозына жажыра отурып алды.

Кастар учуп, учуп, каактап, каактап, как куруга алмыс эмегенге уча бердилер.

Кызычак печкеге алкыш айдала, карындажыла кожо жанып келди.

Адазы ла энези иштеп база жангы ла жанып келген эмтир.

1. Кастар-куулар канайда карындажын апарганын куучындап бер.

2. Карындажын кастар-куулар апарган деп кызычак канай билип ийди?

3. Кызычак карындажын бедреп барадала, кемле тушташты?

4. Печке, яблоня ла суу кызычакка нени айтты, кычырып бер. Кызычак олорго кандый каруу берди? Ненин учун олор кызычакка болушпады?

5. Кызычак карындажын тапканын куучындап бер.

6. Алмыс эмегеннен карындажын канайда блаап апарды?

7. Суу, яблоня ла печке кызычакка канайда болушты?

Ненин учун олор кызычакка болушкан?

Өскө ороондордын литературазынын классиктери.

ЖАҢЫС КАБЫКТАҢ ЧЫККАН БЕЖУ.

Г. Х. Андерсен.

Ганс Христиан Андерсен өткөн чакта түндүктеги оогош ороондо, Данияда чыккан, журтаган.

Андерсеннинг бичиген чөрчөктөри көп. Онын чөрчөктөринин геройлорун: кичинек Оле-Лукойени, Дюймовочка деп коркышту оогош кызычакты, беленир жуучылдарды ла өскөзин де слер, байла, билер болбойоор? Ол сан башка чөрчөкчи, күнүн ле сайын бистинг көзиске көрүнип, колы-будыска учурап турган теп ле тегин немелерди: казан-айакты, ойынчыктарды, өзүмдерди ле чечектерди чөрчөктөрдin геройлоры эдип ийер.

Андерсен жаантайын айдатан:

— Кажы ла чеден, кажы ла кичинек чечегеш меге мынай-да айдып тургандый билдирет: «Мени жүк ле аярып көр, сеге менин жүрүмимнинг историязы ачыла берер».

Мындый кубулгазынду немелер Андерсен жаңыс ла айлаткыш шүүлтелү журукчы болгонынан улам эмес, ол коркышту аяарынкай кижиге болгонынан улам болотон. Онын жакшынак чөрчөктөри бисти кайкамчылу телекейле таныштырып, киленкейге, жакшыга, чындыкка үредет.

Кабыкта беш мырчагаш отургандар; олор бойлоры да жажыл, кабыгы да жажыл болгон, онын учун бастыра телекей жажыл деп бодогондор; андый ла болор учурлу! Кабык жаанап өскөн, мырчактар да жаанап тургандар. Кабыкты күн жарыткан, жылыткан, жаңмыр оны сугарган, онын учун ару, жылтыркай боло берген; ононг улам мырчактардын да жүрүми жа-

ранган, түште жарык, түнде карануй, андый ла болгон. Олор өскөн лө өскөн, кабыкка отургылап алала, көп, көп санаалар сананар боло бергендер, нени де эдер керек ине.

— Бис бого жажын-чакка отуратаныс па? — дешкендер. — Мындый отурышка каткылай бердис! Бу кабыктын да тыштында жүрүм бар эмес пе? Онызы билдирип туру.

Бир канча неделелер өтти; мырчактар да саргарды, кабык база саргарган.

— Бастыра телекей саргарып жат! — дешкендер.

Кенетийин оморды кем де тын тондолтып ийген; кабыкты кижинин колы үзе тартала, карманга, ондо жаткан өскө кабыктардын үстине, салып ийген.

— Же бот, эмди удабастан бисти жайымга божодып ийер! — дежи, мырчактар сакыгылай бергендер.

— Бистин кемибис энг ле ыраак баргай не, оны билер күүним бар — деп, энг кичинек мырчак айтты. — Же, удабас ла көрүп ийерис.

— Не болзо, ол болзын! — деп, энг жааны айтты.

Шалырт! — кабык жарыла берди, беш мырчак жарык жерге тоголоно бердилер. Олор баланын алакандарында жаткандар; оогош уулчак оморды аяктап, комыргайла адарга жакшызынып турган. Бир мырчак комыргайга кирди ле, уулчак үрүп ийерде онон учуп чыкты.

— Кайдаар ла учайын дезем, учуп, учуп барадым! Кемде арга бар тут! — деп кыйгырып, изи жылыып калды.

— Бис кажыга ла барып түшсебис анда ла уйуктап каларыс — деп, оны ээчиде барган экүзи айткандар. — Же бис неге, неге тоголонып барарыс ла. — Чын, олор

комыргайга кирерден озо полдын ўстиле эбеш того-
лонып ийгендер. — Бис ончолорынан ыраак барарыс.

— Не болзо, ол болгой! — деп айдала, калганчы-
зы сан өрө учуп чыкты, эски агаш жабынчыга учу-
рап, онын көзнөгинин ўстиндеги ыртыгы дөөн того-
лоно берди. Ыртыкта јенес ле јымжак тобрак болгон,
јенес мырчакты јажырып алган.

— Не болзо, ол болгой — деп, ол айткан.

Бу жабынчынын алдында јокту ўй кижии јуртаган.
Ол күнүн ле сайын улуска јалданып иштейтен: печ-
ке арчыыр, одын кезер, јартын айтса, кандый ла уур
иштер эдер: ол күчтү де, иш эдер күүндү де болгон, је
түрегиден айрылбаган. Айлында сок јангыс кызычак
артып турар. Ол арык төрт лө сөөк болгон; бүткүл
јылдын туркунына төжөктөн турбаган: ары өлбөс тө,
јазылып өңдөйбөс тө.

* * *

Керек јаскыда, эртен тура, энези ишке барар ал-
дында болгон. Күн кичинек көзнөк өткүре полго тий-
ип турган, оору кызычак көзнөк јаар көрүп јаткан.

— Көзнөктин ары јанында не јажарат? Салкынга
јайканып туру!

Энези көзнөккө келеле, оны ачып ийди.

— Көрзөң, мында мырчак өзүп јаткан туру ине,
јалбрактары јайылып калтыр! Ол бу ыртыкка кай-
дан келди не! Эмди сенде бойыннын өзүмин болор!

Кызычак јажыл өзүмди көрүп јатсын деп, онын
орынын көзнөккө јууктада јылдырып салала, энези
ишке барды.

— Эне, мен јазылар болорым! — деп, кызычак
эңирде айтты. — Бүгүн мени күн сүрекей јылытты.

Көрзөн, мырчак кўнге кандый жакшы өзүп жат. Мен база ондолорым, төжөктөн туруп, кўнге чыгарым.

— Кудайдын алкыжы жеткей! — деп, энези айтты, же андый болоруна бүтпеди.

Же андый да болзо, кызычакты сүүндирген жажыл корбоны салкын сындырбазын деп, кичинек агашла түркүштеп койды: оноң чичкечек буу экелип, онын бир учын жабынчыдан, экинчизин көзнөктинг үстиги кырынан буулап койды. Мырчак өзөр тушта онын сабы бууга оролып барар. Андый ла болгон: мырчактын сабы узап, бууны өрө өзүп барган.

— Көрзөн дө, ол удабас чечектеер! — деп, энези бир катап эртен тура айтты. Оноң ло ала онын оору балазы жазылатан эмтир деп иженип баштаган.

Калганчы өйлөрдө кызычактын санаазы да жарыганчылай берген, эртен тура бойы төжөгиненг өңдөй-ип келеле, сок жаңыс өзүмин көстөри сүүнчилү, узак көрүп отурар. Бир недеде өткөн кийнинде оору кызычак баштапкы ла катап төжөгиненг туруп, эбеш баскан. Күнзеп отуратаны ого кандый жаан ырыс болгон! Көзнөк ачык, онын ары жанында кыскылтым-ак чечектү өзүм эзинге жайканат. Кызычак көзнөктөнг энчейип чыгала, жукачак жалбрактарды эркеледип окшоды. Бу кўн ого жаан байрамдый болгон.

Өскө мырчактарла не болгон? Кайдаар ла учайын дезем учуп барарым, кемде арга бар тутсын деген кўлүк суу агатан тоскуурга учурап, оноң терен оронын түбине киреле, анда жадып калган. Эки жалку база ыраак барбагандар, оморды күүле жип, база туза жетиргендер. Кўнненг ыраак учуп барарга сананган төртинчи мырчак жуукага учурап, андагы жыду сууга ичи көпкөнчө жаткан.

— Мен канай семирип барадым! — деп, жуукадагы мырчак мактанган. — Удабастан жарыла берер болбойым. Мындый жүрүмге бир де мырчак јединбеген болор. Мен беш мырчактын эн ле артыгы!

Онын мактанганына јангыс ла жуука јөпсинген.

Туранын јабынчызынын көзнөгинде сүүнчилү көстөрлү, јаактары кып-кызыл, су-кадык кызычак турган...

1. Мырчак канайып көзнөктин үстиндеги јыртыкка учураган, канай өскөнин куучындап бер?
2. Кызычак кандый айалгада јаткан?
3. Кызычактын јазылары неден билдирди, ого энези качан бүдүп баштады?
4. Кажы ла мырчак не керегинде сананды, олордын кажызы јакшы, тузалу жүрүмге јединди?
5. Кызычакка јазыларга не болушкан?

РОБИНЗОН КРУЗО.

Д. Дефо.

Даниэл Дефо Англиянын писатели, бойынын ады-чуузы јарлу бичигин туку качан, эки јүс јыл мынан озо бичиген. Ол бойынын жүрүминде көп бичиктер бичиген, је олордын эн ле артыгы — «Робинзон Крузо».

Бу бичикте талайчы Робинзон јоткон болор тушта ээн ортолыкка канай учураганы керегинде айдылат. Ол бу ээн ортолыкта јангыскан јадала, мында учурап турган јеткерлерден бир де јалтанбаган. Турумкай, јана болбос кату санаалу, иштенкей болгоны ого јангыскан бастыра буудактарды, карыкчалды јенгерге болушкан.

БИЧИКТЕН АЛЫНГАН УЗУКТЕР.

Робинзоннын календари.

Ортолыкка келген кийнинде санандым: календарь этпезем, канча кирези ой өткөнин билбесим, амырайтан да күнди тегин күндөрдөн аайлаштырбазым.

Календарьды мен мынайып эткем: жоткон тушта мени талайдан чыгара таштаган жерге жоон агаштан жандап эткен столмо тургузала, ого туура жалбак агаш кадап, жаан букваларла ондо мындый сөстөр кезип бичигем: ортолыктын шак бу тужына мен 30 сентябрьда 1659 жылда келгем.

Оноң ло ала кажы ла күн мен бойымнын столмомго кыскачак чийү бичигем. Алты кыскачак чийүнинг кийнинде узун чийү бичигем — онызы амыраар күн. Кажы ла айдын баштапкы күнин оноң узун чийүле темдектегем. Мынайып бойымнын календаримде күндөрдү, неделелерди, айларды ла жылдарды темдектегем.

Керептен тажып экелген немелерди тоолоп тура, анайда бойлоры жаан баа жок болзо, же меге жаан тузанын жетирген немелер керегинде айтпайтырым. Капитан ла онын болушчызынын каюталарынан (кыптарынан) мен чернила, перо ло чаазын, үч пе, төрт пө компас таап алгам. Олордын кажы бирүзин качан бирде тузаланарымды да сананбай, кайырчактарымнын бирүзине салып койгом.

Бистин керебисте эки кiske ле бир ийт болгон. Кискелерди мен жаратка салла экелгем: ийт дезе баштап ла келеримде бойы суу жаар калып, менин кийимнен ары эжинип келген. Көп жылдардын туркунына ол менин чындык нөкөрүм болгон. Ол меге ки

жиликтин бастыра обществозын солыган, жангыс ла куучындап билбейтен. Ох, оны куучындатыратан арга бар болзо, мен кандый да жаан бааны төлөөр эдим.

Черниланы, перолорды ла чаазынды мен канайып ла чеберлеерге кичеенгем. Чернилам түгенгелек тушта бойымла не болгонын ончозын ла төкпөй-чачпай бичиирге чырмайгам: качан оным божой берерде, бичишти токтодорго келишкен, ненин учун дезе чернила эдип билбес болгом, оны солыыр да немени сананып таппагам.

Менде жүзүн-жүүр немелер көп тө болгон болзо, черниладан да өскө керектү көп немелер жок болгон: менде јер казарга күрек те, кайла да жок.

Керектү јазалдар жок учун кандый ла ижим жылбай, оны бүдүрери сүрекей күч болуп турган. Јаткан јеримди айландыра туткан чеденимди жылга жуук ойдин туркунына эткем. Јоон шерделерди томырып, јандап казыктар эдерге, оморды тажып экелерге көп ой керек болгон. Казыктар уур болгон, онын жангызын да жүк арайдан экелетем. Кезикте жангыс ла казыкты эдип, экелип кондыарга үч күн өдөтөн.

Казыктарды јерге кадаарга мен баштап уур топпок тузалангам, онон менде темир лом бар болгонын эске алынгам. Оны тузаланып баштагам, је ол до ижимди јенилтпеген. Казыктар јерге кагатаны сырагай ла уур, кандый да јилби жок иш болгон. Өскө нени эдерин? Курсак бедреп, ортолыкты керийтенинен өскө менде эдетен неме жок...

Кезикте мен кунугып, өлгөнчө карыгарым, мындый күүн-санаамды јенилтерге перо алып, бойымга бойым менин мындый жүрүмимде јакшы да немелер көп деп јартаарга амадагам.

Мен лист чаазынды тал-ортолой бөлийле, онын сол јанына «коомой», он јанына «јакшы» деп бичигем, онон мындый неме јарталды:

Коомой

1

Мен ээн ортолыкка учураган кижі, мынан чыгатан кандый да аргам јок.

2

Мен кижиликтен сүрекей ыраак; мен албатынын телекейинен јажын-чакка ырап калган кижі.

3

Јаман улус, казыр андар табару эткежин менин коруланатан аргам јок.

4

Менин куучындажатан да кижим јок, мени көкидер де неме јок.

Мындый шүүлте меге

Јакшы

1

Је мен тирү арткам, нөкөрлөримле кожо талайга чөгүп те калар эдим.

2

Је мен торолоп өлбөгөм, бу ээн ортолыкта тирү арткам.

3

Је мында улус та, андар да јок. Казыр андарлу Африканын јараттарына чыгара таштатпаганымды јаан ырыс деп айдар керек.

4

Је мен јүрүмге керектү не ле немемди јеткилдеп алгам, курсагым јүрүмимнинг учына јетиреједер.

јаан јөмөлтөзин јетирген.

Мен оноң кунугатан, карыктанатан неме јогын, кандый да уур айалгада јенгилте барын көргөм.

Мен тоқынап, санаам жарый берген. Оноң бери мен јаңыс ла бу ортолықтан канай айрылып барарын санангам; кайда, кайда кереп көрүне берер болор бо деп, көп частардын туркунына талайды ајыктап отуратам. Оноң чөкөйлө, ортолықтагы жүрүмимди јарандырап эп-арга бедрегем...

Мен јуртым керегинде айткам. Ол кырдын эдегинде айландыра эки кат казык чеденле курчап койгон чадыр болгон. Эмди мениң чеденимди шибее де деерге јараар, оны айландыра туткан казык чеденимди бек болзын деп, јерле база көмүп бектегем.

База бир кезек ой өткөн кийнинде (бүдүн жарым жылдан) јаткан јуртымын устин јаан јалбрактарла јаап алгам. Эмди јааштан коркыбай јадым...

Јердин алдыла чеденимге киретен өткүш эдип алала, јадып турган куйымды элбедип баштагам. Ырыс болуп, кырдын кыртыжы таш јок, јымжак болгон. Јерди өткүштей казып, јаңыс ла јуртымга киретен, оноң чыгатан өткүш эдип алган эмезим, ол өткүш неме салатан јеримди база чик јок элбеткен.

Бу ишти божодоло, отураар, јадар јер эдип баштагам. Меге элден ле озо стол ло отургыш керек болгон: стол ло отургыш јок кижичилеп отуруп ажанар да, бичинер, кычыраар да арга јок.

Эмди столяр боло бергем.

Ол ойгө јетире жүрүмимде бир де катап колыма узанатан јазал алып көргөлөгим, андый да болзо, шыраңкай болуп бүткенимниң шылтузында табынча үрене бергем, эмди меге узанатан јазал берзегер нени ле эдип ийерим.

Мен узанатан кандый да јазал јогынан, јангыс ла малта ла јонгуштын болужыла нени ле эткем. Јангыс ла көп өй, ийде-күч чыгымдайтам. Јалбак агаш эдерге тытты јыгар, оны томырар, јандаар керек болгон. Бүткүл агаштан сок јангыс јалбак агаш та чыгып туратан. Канайдар, өскө арга јок болгон.

Мынайып, мен элден ле озо стол ло отургыш эдип алгам. Олорды эдерге керептен экелген кыскачак јалбак агаштарды тузалангам. Узун јалбак агаштар јандап алала, куйымнын ичине не-немелер салатан јерлер эткем. Ондо салган немени табарга јенил.

Оныла коштой стенеге казыктар кагала, олорго мылтыгымды, кол мылтыктарды ла өскө дө немелерди илип койгом.

Мынын кийинде менин куйымды көргөн кижимиңда кижии јуртайтан јер эмес, јүзүн-базын немелер салатан склад деер эди. Меге дезе бу складты ајыктайтаны сүүнчилү де, јилбилү де болгон. Мында не јок деп айдарар, ончолоры ла аайлу-башту, бойлорынын јадатан јеринде јадып јат. Керек болгон тушта табатаны белен.

Ол өйдөг мен дневник бичип баштагам, ого кажы ла күн нени эткенимди бичигем...

Робинзоннын дневниги.

...Бир катап мен складымнан та нени де бедреп турзам, јаан эмес таарда арба учурады. Оны бис керепте кастар ла куштар азыраарга алып јүргенис. Таардагы арбаны ајарып көрзөм, ондо аш эмес, чычкандар ажын үзе јии койгон куру коозо эмтир. Таармеге таары урарга керектү болгон, онын коозозын

куйымнын јанына апарала, кактап божодып алдым.

Бу керекти ундып койгом, коозоны да төккөн јерим санаама кирбейт.

Бир ай өткөн кийинде куйымнын јанында то-
брактан кандый да өзүм корболоп өзүп келеткени
көрүнди. Баштап тарый мен оны јербойынын менин
алдында ајарыбаган өзүм өзүп јат деп бодогом. Бир
канча күндер өткөн кийинде ол јажарып өзүп кел-
ген өзүм өлөн-чөп эмес, мажакту арба эmdir. Оны
көрөлө, сүүнгенимди айдарга да болбос. Сүүнгеним-
ге санаамды да ычкынып ийгем, баштап тарый ол
арба менин жүрүмимди узадарга јок јерден бойы ла
өскөн болор деп санангам.

Мындый тенек шүүлте мени көкидип, сүүнгеним-
ге ыйлап ийгем. Кайкал јангыс ла оныла божобогон.
Удабай арбанын мажактарынын ортозынан өскө
өзүмнинг кылгазы көрүнип келген, ол рис болгонын
мен белен танып ийгем. Мен ортолыктын ончо јер-
лерин ајыктап көргөм, кайдан да арба, рис өзүп јат-
канына туштабагам.

Онын ла кийинде куштар азырайтан арбанын
коозозын төккөним санаама кирген.

Ол коозодо тоолу арба ла рис болгон эmdir. Бу
мажактар онон өскөн. Кайкал јарталган.

Мажактар бышкан кийинде мен оморды коркыш-
ту чебер јуунаткам. Бир де чарак аш јерге арттырбай
тереле, кургак, ижемчилү јерге јажырып койгом.
Баштапкы јыл јуунадып алган түжүмимди ончозын
үренге арттыргыскам. Келер өйдө ажым көптөп, үрен-
ге де, јиирге де једер деп санангам.

Јангыс ла төртинчи јылда јиирге бир эмеш аш бө-
лип алгам. Баштапкы јыл үрендеген ажымнан бир де

тўжўм албагам, ашты кўйгектин алдында ўрендей-
ле, кўбизи ўспўй кадып калган. Ол керегинде кий-
нинде айдарым.

1. Бу ээн ортолыкта Робинзонло кандый кайкамчылу учурал-
дар бўлгонын куучындап бер.

2. Робинзонло бу ээн ортолыкта болгон кайкамчылу учурал-
дар керегинде билерге турган болзон, Д. Дефонин «Робин-
зон Крузо» деп бичигин кычыр.

ТОМ СОЙЕРЛЕ БОЛГОН КЕРЕКТЕР.

(Романнын бўлўги)

Марк Твен.

Марк Твен — Англиянын атту-чуулу бичиичизи. Ол бойы-
нын «Том Сойерле болгон керектер» деп бичигинде ўткўн чак-
тын ортозында Американын жаан эмес городынын жүрўми
керегинде бичип јат. Бичиктин тўс геройы — Том Сойер, он ўч
јашту уулчак, јалтанбас, тапкыр, шулмус, је буурзак, улуска
јалакай јиит. Томдо ада-эне јок, ол јенезинде жүрген. Баш-
тактанганы учун јенези Полли Томды јастын байрам кўнинде
иштеер — тураны айландыра јостон туткан чеденди будыыр
эдип бурулаган. Оныла мындый керектер болгон.

...Том оромго черет уруп койгон кўнўктў ле узун
сапту щеткалу чыкты. Ол јостон туткан чеденди
ајыктап кўрўрдў, онын санаазында сўўнчилер тур-
гуза ла јоголып, карык санаа бўркеп ийди. Узуны
одус метрге јуук, бийиги ўч метрге јетире чеден! Ого
јўрўм јўрери коркышту кўч немедий билдирди. Уур
ўшкўреле, щетказын кўнўктўги черетке уймай сўр-
тўп, досколордын ўстиги бажын јышты, онон база
бир чийўни јыжала, токтой берди: бу сўрткен јерле-
ри чеденнин будыбаган не де аайы јок кўп јерине кў-
рў, бир ле чымчым. Арга-чагы чыгала, тура берди..

Ол бу күнди канай сүүнчилү өткүрерге сананганын эске алынарда, жүреги тын сыстай берди. Удабас иштең бош балдар оромго чыгала, сүүнчилү ойногылаар. Олор жүзүн-жүүр сүүнчилү ойындар ойноп, учукуйузы жок уур иш эдип жаткан Томды шооткылаар. Ол керегинде санаалар жүрегин изү темирле кааргандый өртөп турды. Ол карманынан бойынын байлыктарын кодороло, ажыктай берди. Ондо не жок дейдеер: ойынчыктардын сыныктары, шариктер ле өскө дө эш кереги жок немелер. Бу боро-ботколо өскө кижинин үч-төрт лө минут ижин жалдап алар арга бар, сатса жарым час жайымга да жетиес. Ол бойынын бор-боткозын карманына ойто салып, садыш керегинде шүүлтезин токтодып койды. Уулчактардын кажызы да мындый жабыс баага жалданып иштебес. Бу карыкчалду өйдө Томго сүүнчилү санаа эбелди. Сүүнчилү санаа эмес, айлаткыш шүүлте!

Ол щетказын алала, токыналу иштене берди. Ыраакта Бен Роджерс көрүнди. Том бу ла уулчактын шоодылганынан калажырап турган болгон. Бен базып эмес, калып, бијелеп келетти. Анайтканы онын бүгүңги күнге сүүнип турганы. Ол яблоко кемирип, чөйөө сыгырып турды. Онон «Дин-дон-дон, дин-дон-дон» деп күңүреде кыйгырат. Мынайтканы Беннин пароходко өткөнип турганы.

...Том пароходко ајару этпей, иштенип турды. Бен оны ажыктап, бир минуттын бажында айтты:

— Ага! Тудулдын ба!

Каруузы јандырылбады. Том журукчынын көзиле бойынын калганчы јыжа тарткан јерин көрүп, онон база бир јерди јыжа согуп ијеле, кедейе туруп, бойынын эткен ижин маказырап, мактанып турган-

дый ајыктай берди. Бен јууктай базып келеле, коштой туруп алды. Яблоконы көрөлө, Томнын чилекейи ага берди, је ол ачаптанып турганын билдиртпей, иштенип турды. Бен айтты:

— Карындаш, сени иштендирип койгылаган ба?

Том айлана сокты:

— А, сен Бен бе! Мен сенинг келгенинги сеспедим.

— Уксаң да, мен эжинип барадым. Сенинг эжинер күүнүң бар болбой, а? Је сеге эжинерге јарабас, иштенер керек. Андый эмес пе?

Том оны ајыктап көрөлө, айтты:

— Сен нени иш деп адап туруң?

— А бу иш эмес пе?

Том ойто ло чеденин будып, каруузын јандырды:

— Айса болзо иш, айса болзо иш эмес. Мен јангыс ла неме билерим: Том Сойерге бу керек јарап јат.

— Бу сен канай туруң? Мындый неме сеге јарап туру деп айдарга туруң ба?

Том ижин токтотпойт:

— Јарап јат. Мында кандый коомой неме бар? Уулчактарга чеден череттеер ишти кўнўң сайын кем берип турган?

Керектин аайы чек кубула берди. Бен яблоко кемирижин токтодып ийди. Том јурукчы чылап, щетказын өрө-төмөн јыжа согуп, бир канча алтамга тескерлей базып алала, эткен ижин ајыктап, ойто ло јурук јурап турган чылап, онон-мынан чокемдар эдип, катап ла шинжүлү ајыктай берет. Бен дезе, онын кажы ла кыймыгын ајыктаган сайын јилбизи там ла тыгып турды. Учында айтты:

— Уксаң да, Том, меге бир эбеш череттеерге бер-зен!

Том санана берди, баштап тарый жөпсинерге турган, же учында мойношты:

— Жок, жок, Бен. Не де болбос. Бодозон, Полли жеңем бу чеденге коркышту жаан аяру эдип турган, оромдо көрүмжилү жерде турган чеден ине бу. Оромдо эмес болзо, керек өскө болор эди, мында некелте кату, сүрекей кичеенип ле билгир череттеер керек. Бир мун, жок, керек десе эки де мун уулчактан мыны жаап череттегедий сок ло жаңыс уулчак табылар болор.

— Бу канай турун? Качан да анай бодобогом. Жүк ле болгоп көрөргө берзенг, эбеш ле. Мен сенин ордында болгон болзом, сеге берер эдим. А, Том?

— Бен, мен сеге сүйүнип туруп берер эдим, мекелеп туру деп бодобо, же жеңем Полли... Джим база череттеерге јилбиркеген, ол бербеген. Сид база суранган, жыга мойногон. Эмди сен суранып јадын, бу ишти сеге бүдүмјилеерге меге кандый күч болуп турганын ондоп турун ба? Сен череттеп баштайла, эбеш коомой, келишпес эдип ий калзанг...

— Же! Мен сененг ле коомой этпезим. Меге жүк ле болгоп көрөр керек! Уксанг да: мен сеге бу яблоконунг өзөгин берейин.

— Андый да болгой! Жок, жок, Бен, анайтпаак, мен коркып турум.

— Мен сеге яблокомнын ончозын берейин — артканын бастыразын.

Том ого щеткасын тыш бүдүми күүн-күч жок, ичинде сүйүнчилү табыштырып берди. Байа пароход болуп күүлөп турган таңма иштенип, изүге терлеп-бурлап турарда, журукчы кайракан серүүнде кандый да бочконунг үстине отурып алала, буттарын калбагдадып,

яблоконы кајырада кемирип јип, база мындый те-
нектер келерин сакып отурды. Тенектерден једикпес
јок болгон: уулчактар оноң-мынан чеденнинг јаны-
на јуулгылап, баштап калырагылап турала, оноң че-
реттеерге арткылайт. Бен иштенип турала, чек арый
берерде, экинчи очередьти Том Билли Фишерге чек
јаңы чаазын јыланга сатты; Фишер арый берерде
оны Джонни Миллер солыды. Ол иштенеринин јалы
учун өлгөн камак берген, оны айландыраарга эптү
болзын деп, узун бууга буулап койгон эмтир. Олор-
дын да кийнинде иш садып алгандар көп. Тал-түш
киреде эртен тура јокту болгон Том чек байый берди,
ондо не јок дейдеер. Байагы айдылган немелерге үзее-
ри ондо ак гипстен эткен он эки шарик, өткүре ајык-
тап көрөтөн чанкыр шилдин одыгы, учуктын катуш-
казынан эткен пушка, нени де ачарга келишпей тур-
ган ключ, мелдин сыныгы, графиннинг шил бөги, бе-
ленгирден эткен јуучыл, јаңыс көстү кiske, эжиктин
јестен эткен тутказы, ийттин мойынчозы — ийт јок,
бычактын тутказы, төрт апельсиннинг терези ле көз-
нөктин эски, сынык рамазы болгон.

Том өйди көп балдардын ортозында сүүнчилү өт-
күрди. Бойы нени де этпеген, чеденди дезе үч катап
череттегендер. Черет түгенбеген болзо, ол бу город-
тын ончо уулчактарын түредип койор эди...

1. Том ишти кандый күүн-санаалу баштады? Онын «айлаткыш» шүүлтезинин учуры неде?
2. Ненин учун көп уулчактар Томго иштенерге јалынгандар?
3. Сеге эн ле јараган үзүкти кычырып бер.

БАЖАЛЫКТАР

ТӨРӨЛИСТИҢ АР-БУТКЕНИН, АҢ-КУШТАРЫН ЛА ОЗУМДЕРИН ЧЕБЕРЛЕЕРИ ЛЕ ҚОРУЛААРЫ.

Чалканчак. Л. Бурцева, А. Цветов.	3
Уулчактың куучынынан. А. Ередеев.	6
Көк аңычак. В. Бианки.	17
Көлдин жаказында. И. Кочеев.	19
Муклай ла тийингеш. Б. Канарин.	28
Чечек. Б. Канарин.	31

АР-БУТКЕННИҢ СОЛОНҒЫДЫҢ ОПЛӨРИ

Алтын күс. Б. Суркашев.	35
Жаскы кыра. К. Кошев.	36

АДА-ТӨРӨЛИС ИШ-ҚУЧИСЛЕ ТЫҒЫЗЫН

Адыш ла Актөш. С. Суразаков.	38
Найылар. И. Шинжин.	41
Баштапкы жакылта. Л. Бурцева, А. Цветов.	43
Кем жараш? К. Тепуков.	45
Бокулдай ла Эзлик. А. Ередеев.	46

АЛБАТЫНЫҢ РЕВОЛЮЦИЯДАН ОЗО ЖАДЫН-ЖҰРҰМИ

Аднай. С. Суразаков.	53
Уй. Л. Толстой.	60
Музыкант Янко. Г. Сенкевич.	63

АМЫР-ЭНЧУ ЛЕ АЛБАТЫНЫҢ НАЙЫЛЫҒЫ

Ырызы жок балдар. К. Төлөсов.	70
Найылык. Н. Богданов.	76

ЫРЫС БЕРГЕН УЛУ ЛЕНИН

Вишнялар чечектейт. М. Прилежаева.	82
Кижи кандый болор учурлу. Н. Крупская.	84
Ленин бисле кожо. А. Адаров.	87

БАШКА-БАШКА АЛБАТЫЛАРДЫҢ ЧУМДЕМЕЛДЕРИ

Ыланнын эрјинези.	89
Өбөгөн лө каан.	98
Јалку адару.	102
Агаш кезеечи ле суунын ээзи.	111
Күүк ле Пөтүк. И. Крылов.	112
Куу, Чортон ло Рак. И. Крылов.	114
Кастар-куулар	115

ОСҚО ОРООНДОРДЫҢ ЛИТЕРАТУРАЗЫНЫҢ КЛАССИКТЕРИ

Јангыс кабыктан чыккан бежү. Г. Х. Ан- дерсен.	119
Робинзон Крузо. Д. Дефо.	123
Том Сойерле болгон керектер. Марк Твен.	130

Садыкова Роза Яковлевна

Книга для внеклассного чтения 3 класса

Художник Б. Н. Лупачев.

Редактор Р. А. Лыкова. Художественный редактор В. И. Ор-
тоноулова. Технический редактор Е. Қ. Манышева.
Корректор Л. А. Патагашева.

Сдано в набор 28. 09. 87. Подписано к печати 21. 12. 87.
Формат 60x84¹/16. Гарнитура школьная. Печать офсетная.
Усл. п. л. 7,94 Уч.-изд.л. 7,51. Бумага офсетная № 1.
Тираж 2000 экз. Заказ № 366. Цена 35 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издатель-
ства, 659700, г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36.
Производственное объединение «Полиграфист» управления
издательств, полиграфии и книжной торговли крайисполкома
656023, г. Барнаул, ул. Г. Титова, 3.

35 акча

